

2008. 2. szám

JEL- KÉP

KOMMUNIKÁCIÓ, KÖZVÉLEMÉNY, MÉDIA

A Magyar Médiaért Alapítvány
és az MTA–ELTE Kommunikációelméleti
Kutatócsoport folyóirata

Szerkesztőbizottság

ANGELUSZ RÓBERT
GÁLIK MIHÁLY
GYÖRGY PÉTER
HORÁNYI ÖZSÉB
TAMÁS PÁL
TERESTYÉNI TAMÁS *(főszerkesztő)*
WESSELY ANNA

Tanácsadó testület

ALMÁSI MIKLÓS
CSEPELI GYÖRGY
HANN ENDRE
SVENNIK HOYER
HUNYADY GYÖRGY
LEVENDEL ÁDÁM
PETŐFI S. JÁNOS
PLÉH CSABA
TARDOS RÓBERT
VASS LÁSZLÓ

A szerkesztőség címe:

JEL-KÉP

MTA–ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoport

1064 Budapest, Izabella u. 46.

Tel.: 461-2696, 461-2600

Fax: 461-2690

e-mail: terestyeni@ppk.elte.hu

Tördelés és sokszorosítás: Gondolat Kiadó

HU ISSN 0209–584X

TARTALOM

KÖZGONDOLKODÁS

- Marián Béla: KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS A 2008. MÁRCIUS 9-I
NÉPSZAVAZÁS ELŐTT ÉS UTÁN 3

INTERNET

- Csákvári József: AVATARKULTÚRA. A DIGITÁLIS IDENTITÁS
TERMÉSZETE ÉS JELENTŐSÉGE 21

MÉDIA

- Plauschin András: A POLITIKAI HÍRMŰSOROK TÁJÉKOZTATÁSI
GYAKORLATA 2007-BEN 35

KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA

- Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor: A SZIMBÓLUM ARCAI 63

MÓDSZERTAN

- Lengyel György: HOGYAN MOSOLYOGNAK A GAZDAGOK?
Vizuális szociológiai kísérlet 75

TALLÓZÓ

- ELMÉLETI IGÉNYŰ MONOGRÁFIA A TÁRSADALMI ADAPTÁCIÓ
KÉRDÉSEIRŐL
(Buda Béla Kapitány Ágnes és Kapitány Gábor *Túlélési stratégiák* című könyvéről) 99

A Jel-Képnek ez a száma a Nemzeti Kulturális Alap támogatásával jelent meg.

nka
Nemzeti Kulturális Alap

KÖZGONDOLKODÁS

Marián Béla

KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁS

A 2008. MÁRCIUS 9-I NÉPSZAVAZÁS ELŐTT ÉS UTÁN

1. AZ ELŐREJELZÉS

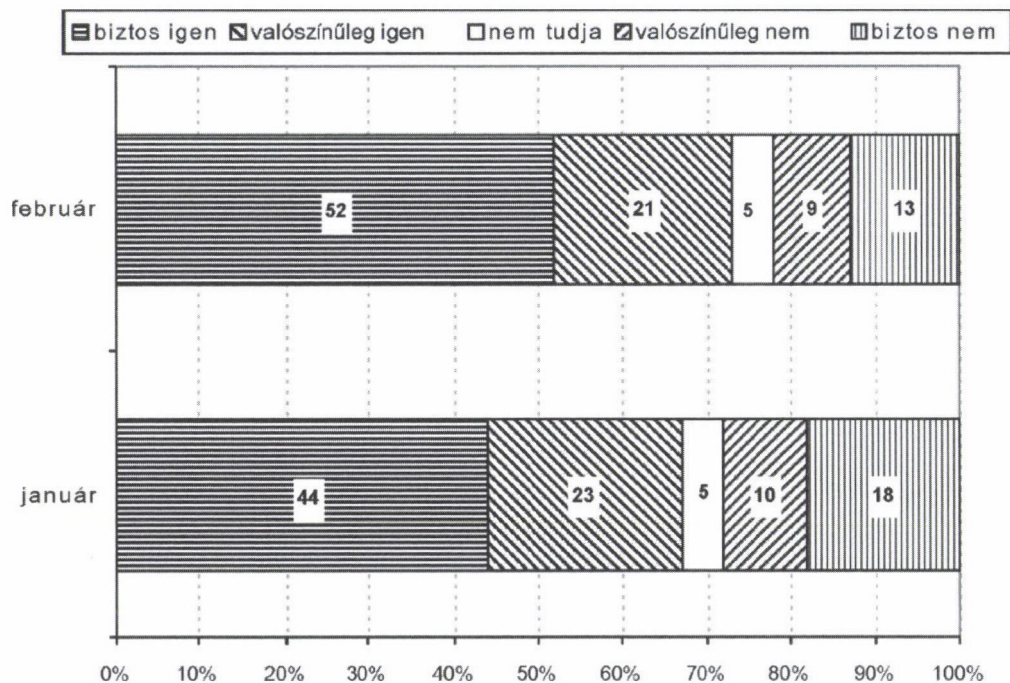
Hol rontottuk el? Egy tévedés tanulságai

A Marketing Centrum a 2008. március 9-i népszavazás előtt januárban¹ és februárban² is felmérte a voksolási szándékokat és az ezzel kapcsolatos véleményeket. Az alapválaszok már januárban is viszonylag magas részvételi arányt és eredményes népszavazást jeleztek az igenek elsöprő többségével. Február közepére pedig januárhoz képest is jelentősen emelkedett az igennel szavazni szándékozók aránya. Ugyanakkor a korábbi népszavazások tapasztalatai alapján arra számítottunk, hogy ez alkalommal is sokkal kevesebben fognak az urnákhoz járulni, mint ahányan ezt biztosra ígérték a kérdezőbiztosoknak. A hivatalosnak tekinthető előrejelzésünket ezért egy többváltozós elemzésen alapuló modell alapján készítettük el, és ez a modell mindössze 33%-os részvételi arányt „jósolt”, ami vaskos tévedésnek bizonyult. A tévedést nem érdemes elintézni azzal, hogy ez alkalommal a papírforma érvényesült, hiszen a mélyebb elemzésnek nemcsak szakmai, hanem politikai tanulságai is vannak.

Papírforma

A klasszikus közvélemény-kutatói gyakorlatban általában egy nagyon egyszerű modellt szoktak használni a kutatók a várható választási eredmények előrejelzésére. Megnézik, hogy hányan ígérték biztosra a választási részvételüket a kérdezőbiztosoknak, majd az úgynevezett „biztos szavazók” kinyilvánított szándékai alapján „jósolnak”. Ez a modell időnként kielégítően pontos előrejelzéseket szolgáltat, időnként viszont nagyon mellétrafál, különösen a részvételi arányok esetében. E tekintetben akkor szoktak a legnagyobbak lenni a tévedések, amikor alacsony a tényleges részvételi arány, ami érthető is, hiszen ez az egyszerű modell durván kezeli a részvételi valószínűségeket, és egyáltalán nem kalkulál azzal, hogy milyen téteket és célokat tulajdoníta-

nak a választópolgárok a konkrét szavazásoknak. A tényleges részvételi döntéseket, illetve a viselkedést viszont ezek a tényezők legalább annyira befolyásolják, mint a részvételhez való alapviszonyulás. Mindezzel természetesen tisztában van a közvéleménykutató-szakma, így a 2008. március 9-i népszavazás előtt megszólaló kutatók egységesen azt mondták, hogy lényegesen alacsonyabb részvételi arányra számítanak, mint amekkora a „biztos szavazók” aránya volt a saját mintáikban. Ez azonban most hibának bizonyult, és már csak ezért is érdemes megnézni, hogy miket mondtak az emberek a népszavazási részvételi szándékot firtató kérdésre a Marketing Centrum munkatársainak (1. ábra).

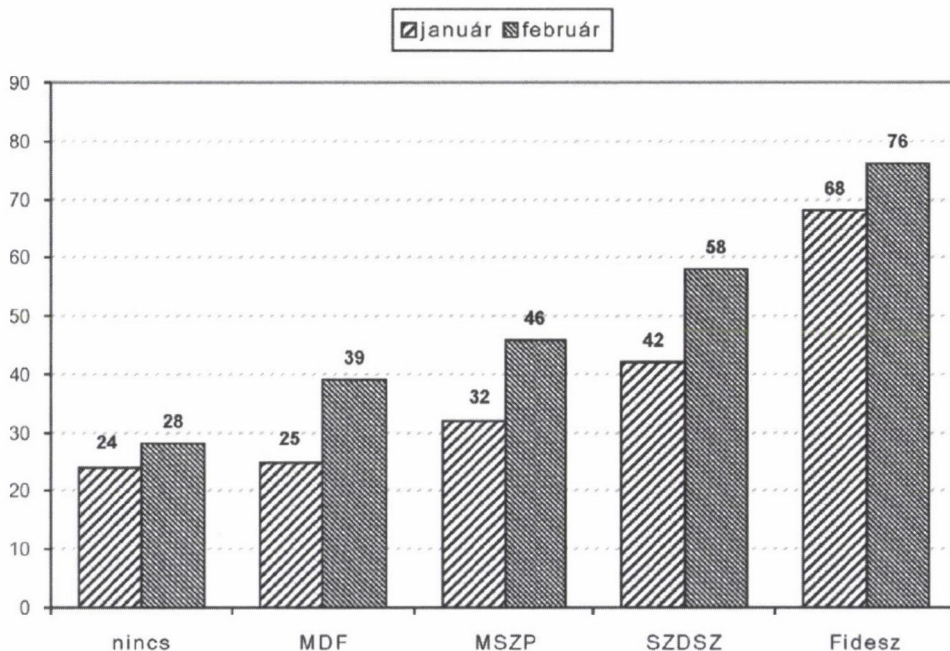
1. ábra

A köztársasági elnök március 9-ére írta ki a népszavazást a Fidesz kérdéseiről. Ön biztosan el fog menni szavazni a népszavazáson, valószínűleg el fog menni, valószínűleg nem fog elmenni, vagy biztos, hogy nem fog elmenni?

A felmérések során természetesen rákérdeztünk arra is, hogy elmennének-e voksolni a választások „egy most vasárnapi” parlamenti választáson. Januárban 52% ígérte biztosra a választási részvételt a képzeletbeli parlamenti választáson, miközben csak 44% mondta azt, hogy biztosan el fog menni szavazni március 9-én. Február közepére viszont eltűnt ez a jelentős eltérés a parlamenti választáson való részvételi szándék és a népszavazási szándék között,³ és ez volt az egyik oka annak, hogy nem tulajdonítottunk⁴ a valódi súlyának megfelelő jelentőséget annak a ténynek, hogy szignifikánsan növekedett a népszavazáson való részvételi kedv.

A történehez az is hozzátartozik, hogy januárban $r = 0,54$ szinten korrelált a „most vasárnapi” és a népszavazási részvételi szándék, február közepére viszont $r = 0,65$ -re növekedett az együttjárás szorossága. Ráadásul a biztos népszavazási részvételt ígérők aránya a kor-

mánypártok támogatói körében növekedett a legjelentősebben, míg a pártkötődés nélküliek körében alig, a Fidesz-támogatók körében pedig csak egy kicsit növekedett (2. ábra).

2. ábra

A népszavazási részvételüket biztosra ígérők aránya pártkötődés szerint

Mindezt – a valós eredmény fényében tévesen – úgy értelmeztük, hogy a népszavazási kedv szignifikáns növekedése elsősorban annak köszönhető, hogy a választásokon való részvétel normakövető magatartás, és az ebből eredő válaszkonformitás februárban erősebben hatott, mint januárban a népszavazásikampány-időszak legelején.

A januári felmérésünk során a szavazási szándékokra csak elnagyoltan kérdeztünk rá, februárban viszont válaszlappal szimuláltuk a népszavazást, és a népszavazásra bocsátott kérdések elolvastatása után kérdésenként külön-külön kérdeztünk. Így a döntési szándékok alakulásáról csak kvalitatív jellegű megállapításokat tudunk tenni. Januárban a megkérdezettek 36%-a azt tervezte, hogy „a Fidesz mindhárom kérdésére igennel fog szavazni”, 23%-uk „valamire igent, valamire nemet” tervezett mondani, és 5% volt azok aránya, akik mindhárom kérdés esetében nem szavazatot terveztek. A megkérdezettek 21%-a a népszavazási szándékát firtató kérdésre azt mondta: otthon fog maradni, 15%-uk pedig nem tudott vagy nem akart dönteni.

Mindebből azt olvastuk ki, hogy ha mindenki az elsődleges válaszaival összhangban cselekedne a népszavazáson, akkor mindhárom kérdésre 30% fölötti igen szavazat lenne várható, és csak nagyon kevesen szavaznának nemmel.

A januári felmérés eredményeit ismertető cikkben azonban a következőket is leírtam: „Ugyanakkor az is csaknem bizonyos, hogy nem egészen az elsődleges válaszoknak megfelelően fog alakulni a népszavazás eredménye. Ez idáig ugyanis az összes népszavazás előtt készített közvélemény-kutatásban mindig legalább 15%-kal magasabb volt a

részvételüket biztosra ígérők aránya a ténylegesen véleményt nyilvánítók arányánál. [...] A sikeres népszavazásnak tulajdonított tét természetesen most is szorosan összefügg a részvétel valószínűségével, és azok aránya, akik részt kívánnak venni a népszavazáson, és valamilyen érdemi változásra is számítanak a népszavazás eredményessége esetén, mindössze 19%. Pillanatnyilag tehát egyáltalán nem tekinthető lefutottnak a népszavazás kimenetele, és a végeredmény elsősorban azon fog múlni, hogy a még csak most kibontakozó kampányok hatására milyen tétet fog tulajdonítani a közvélemény a tavaszi referendumnak.”

A februári felmérésben kinyilvánított népszavazási szándékokat az 1. táblázatban mutatjuk be. Utólag, az eredmények ismeretében azt mondhatjuk erről, hogy az igenpártiak⁵ kb. háromnegyede elment szavazni március 9-én, a nempártiaknak viszont csak kevesebb mint a negyztizede járult az urnákhoz. A részvételi és a szavazási szándék tehát erősen összefüggött egymással, amiben persze nincs semmi meglepő.

1. táblázat

A népszavazáson a LAPON olvasható kérdésekre kell majd igennel vagy nemmel szavazni. Ön hogy fog szavazni (hogyan szavazna, ha mégis elmenne)?

	Igennel szavazna	Nem szavazna, nem tudja	Nemmel szavazna
1. kérdés: vizitdíj	56	23	21
2. kérdés: kórházi napidíj	54	24	22
3. kérdés: tandíj	54	25	21

A februári felmérésben a nempártiak körben 53%, az igenpártiak körében pedig 69% ígérte biztosra a választási részvételét. Ez eltér az utólag kalkulálható arányoktól, de azért megállapítható: a dönteni tudó „biztos szavazókra” építő modell kielégítően pontos előrejelzést adott a népszavazás eredményére. E „jóslat” szerint ugyanis 47%-os részvételi arány mellett 37%-nyi igen szavazatra, és 10%-nyi nem szavazatra számíthattunk. A legnagyobb eltérés tehát egyetlen mutatónál sem nagyobb a vállalható becslési bizonytalanságot jelentő 3%-nál. Ezzel együtt azért azt is megállapíthatjuk, hogy a „dönteni tudó biztos szavazós” modell kissé alábecsülte az igenpártiak részvételi valószínűségét, és kissé túlbecsülte a nempártiakét⁶.

A fő tanulság azonban az, hogy február közepén az emberek elmondták a kérdezőbiztosoknak, hogy mit terveznek a népszavazáson, és a durva, de egyszerű modell segítségével viszonylag pontos előrejelzést lehetett (volna) készíteni. A választás előtt azonban úgy éreztük: jó okunk van kételkedni abban, hogy a népszavazás eredménye szinkronban lesz az elsődleges válaszokkal.

Dilemmák

Az első ok, amely miatt elvetettük a „biztos szavazós” modellre alapuló előrejelzést, szakmai. Nagyon erős érvek szólnak ugyanis amellett, hogy ezt a modellt túlságosan elnagyoltnak tartjuk, hiszen senki sem gondolhatja komolyan azt, hogy tényleg csak azok mennek el szavazni, akik ezt biztosra ígérik, és természetesen abban sem hihetünk, hogy mindenki elmegy azok közül, akik ezt biztosra ígérték. (Erről bővebben: Marián Béla:

A várható választási eredmények modellezése – Miről adnak hírt a pártpreferencia-kutatások? In *Mérésről mérésre* tanulmánykötet. Angelusz Róbert – Tardos Róbert (szerk.) (2006): 135–162.

A második okról már volt szó: a korábbi népszavazások előtt készült közvélemény-kutatásokban – ez idáig – mindig sokkal többen ígérték biztosra a választási részvételüket, mint ahányan aztán tényleg elmentek. A „biztos szavazók” aránya akkor szokott a legjobban eltérni a tényleges részvételi aránytól, amikor sokkal alacsonyabb a tényleges részvételi arány az általános szavazókedv alapján várhatónál, és akkor szokott kicsi lenni az eltérés, amikor a tényleges részvételi arány magas. Nem mellesleg éppen ez az egyik legkomolyabb érv emellett, hogy ne vegyük túlságosan komolyan a „biztos szavazók” számosságára alapozó részvételi arány előrejelzéseket.

Végül a harmadik ok a februári felmérésből származik. A felmérés keretében ugyanis azt is megkérdeztük, hogy a válaszadók elmentek-e szavazni 11 korábbi voksoláson. A 2. táblázatban azok százalékában adjuk meg az igennel válaszoló arányát, akik az adott szavazáson választásra jogosultak voltak, és ha ezeket a számokat egybevetjük a tényekkel, akkor megint csak azt látjuk: minél alacsonyabb volt egy voksoláson a tényleges részvételi arány, (általában) annál nagyobb az utólagos beszámoló és a tények közötti rés. Továbbá nincs 8%-nál kisebb eltérés, azaz a válaszok nagyon jelentős hányada nincs szinkronban a tényekkel. Mindezt a választás előtt megint csak annak a számlájára írtuk, hogy a választási részvétel normakövető magatartás, és az emberek nem szívesen számolnak be egy kérdezőbiztosnak a mégoly csekélyke normasértéseikről sem. Ha viszont ez így van, akkor ez nemcsak a múltra vonatkozó válaszokat „kerekíti felfelé”, hanem a szándékokra vonatkozó válaszokat is torzítja.

2. táblázat

Kérem, gondoljon az elmúlt választásokra, illetve szavazásokra. Volt-e Ön szavazni

<i>A választásra jogosultak %-ában</i>	Voltam, %	Tény, %	Gap
2004-ben az európai parlamenti választáson?	72%	38%	34%
2003-ban az EU-csatlakozásról szóló népszavazáson?	73%	46%	27%
2004. december 5-én a kettős népszavazáson?	63%	37%	26%
az 1998-as parlamenti választáson?	79%	56%	23%
a 2006-os önkormányzati választáson?	76%	53%	23%
1997-ben a NATO-népszavazáson?	71%	49%	22%
1989-ben a 4 igenes népszavazáson?	76%	58%	18%
1990-ben az első parlamenti választáson?	79%	65%	14%
a 2006-os parlamenti választáson?	80%	68%	12%
az 1994-es parlamenti választáson?	80%	69%	11%
a 2002-es parlamenti választáson?	79%	71%	8%

A népszavazás eredményének ismeretében azonban adhatunk egy kiegészítő magyarázatot is a nagyon nagy eltérésekre. Nevezetesen azt, hogy a múltra vonatkozó válaszok „megszépülésében” erős szerepet játszott a válaszadók aktuálisan erős szavazási eltökéltsége, így a nagyon nagy eltérések a részvételi szándékok erősödését is tükrözik. Alátámasztja ezt az is, hogy a népszavazási részvételi szándék minden esetben szignifikánsan

korrelál az elmúlt választásokra vonatkozó válaszokkal. A szignifikáns, de azért nem függvényyszerűen szoros ($r = 0,21$ és $r = 0,38$ közötti) korrelációkat azonban a népszavazás eredményének ismerete előtt a válaszokat torzító normakövetési szándék jeleként értelmeztük, és ez megint csak amellet szólt, hogy a „biztos szavazós” modellnél finomabb eljárással próbáljunk előrejelzést készíteni.

Részvételi valószínűség

A Marketing Centrum már többször is alkalmazta a részvételi valószínűségek folytonos becslésével operáló előre jelző modellt. Ennek lényege az, hogy a választási részvételre vonatkozó direkt kérdés mellett rákérdezzünk a választással kapcsolatos véleményekre és attitűdökre, továbbá a közélet iránti érdeklődésre is. Az alapválaszokat mérlegindexre vetítjük,⁷ majd főkomponens-analízissel számolva előállítunk egy 0 és 1 közé kalibrált folytonos részvételi valószínűséget becslő skálát, és e skálával súlyozva nézzük meg a szavazási szándékokat. Ennek szellemében a februári felmérés során is arra kértük az embereket, mondják meg, mennyire értenek egyet kilenc, népszavazással kapcsolatos állítással. A 3. táblázatban ismertetjük a válaszok alapeloszlását.

3. táblázat

Mennyire ért Ön egyet a következő állításokkal?

	Teljesen	Inkább igen	N. t.	Inkább nem	Egyáltalán nem
Minden szavazat számít, lehet, hogy csak néhány szavazaton múlik a többség.	38	28	9	14	11
Nem népszavazással kellene dönteni a feltett kérdésekről.	33	19	13	13	22
A népszavazás felesleges pénzpocsékolás.	31	20	2	19	28
A népszavazás csak a Fidesz hatalmi érdekeit szolgálja, nem várható tőle változás.	24	15	10	19	32
A népszavazás kedvéért nem érdemes lemondani egy jó programról.	18	14	9	22	37
A népszavazással meg lehet buktatni a kormányt.	12	11	10	24	43
A népszavazás eredményeként javulni fog az emberek életszínvonala.	9	17	13	22	40
A népszavazással el lehet kergetni Gyurcsány Ferencet.	9	9	10	22	50
A népszavazáson csak a Fidesz szimpatizánsai fognak elmenni szavazni.	8	16	9	22	45

A felmérésre úgynevezett omnibuszkutatás keretében került sor, így a népszavazással kapcsolatos kérdésekre csak erősen korlátozott interjúidőt szánhattunk. A mai tudásommal azonban kiegészítettem volna a listát legalább három további állítással:

1. „A népszavazáson megüzenhetjük a kormánynak, hogy nem vagyunk elégedettek a munkájával.”

2. „A vizitdíj és a kórházi napidíj eltörlése csökkentené a kiadásainkat.”

3. „A tandíjfizetés súlyos terhet jelentene a családunk számára.”

A népszavazás sikerességében ugyanis csaknem bizonyosan szerepet játszott a „sárga lap” és a „potyautas” motiváció is. „Sárga lap” motiváción azt értem, hogy sokan azért szavaztak igennel, mert elégedetlenek a kormánnyal, illetve a kormánypártokkal, de azért nem volt céljuk az előrehozott választás kiharcolása, illetve Gyurcsány Ferenc menesztése, csak a figyelmeztetés. A „potyautas” motiváción pedig azt értem, hogy tudjuk és elismerjük, fizetni kell a villamosért, de ha biztosan nem jön ellenőr, akkor nem feltétlenül lyukasztjuk ki a jegyet. Ha tehát lehetőség kínálkozik a részhozzájárulások elkerülésére, akkor sokan élnek vele, még akkor is, ha amúgy nincs elvi kifogásuk. E két tényező – különösen együttesen – viszont kitűnően alkalmas arra, hogy csökkentse azt a kognitív disszonanciát, amely egy balra orientálódó vagy liberális, de azért igennel szavazó választónál óhatatlanul előállt. Így tehát biztosan javította volna mutatóink megbízhatóságát, ha ezekre vonatkozó kérdések is szerepelnek a kérdőívünkön. De nem szerepeltek. Valójában csak a „piros lapot” jártuk körül viszonylag részletesen. Azért persze a februárban rendelkezésünkre álló adatokból is előállítottuk a folytonos részvételi valószínűséget becslő skálát.

A valószínűség-becslő skála átlaga végül is 48%-nak adódott, a becsléssel súlyozott szavazási szándékok pedig azt mutatták, hogy 36%-nyi igen szavazó és 7%-nyi nemmel szavazó mellett a választáson várhatóan résztvevő 5%-nyi jogosult még nem döntött a voksairól. Róluk jó okkal azt feltételeztük, hogy nagyjából olyan arányban állnának majd az igenek és a nemek oldalára, mint azok, akik már döntöttek, így a folytonos becsléssel operáló előre jelző modell „jóslata” gyakorlatilag egybeesik a „biztos szavazós” modell „jóslatával”.⁸

De nemcsak ezért tekintettünk el a folytonos becsléssel dolgozó modell „jóslatának” közzétételétől, hanem azért is, mert a főkomponensben a részvételre vonatkozó elsődleges válasz mindössze 0,51 súlyt kapott, és annak az állításnak az elfogadása-elutasítása kapta a legnagyobb súlyt (0,78), mely szerint: „A népszavazás felesleges pénzpocsékolás.” Ennek az állításnak viszont nagyon erős a politikai töltése, így attól tartottunk: a részvételi valószínűséget becslő skálánk jelen esetben nem eléggé valid, azaz inkább méri a politikai viszonyulást, mint a részvételi valószínűséget. Ezzel együtt utólag már látható, hogy helyes lett volna arra következtetnünk az eltérő modellek „jóslatainak” egybeeséséből, hogy helytállóak ezek a becslések.

Klasztermodell

Volt azonban okunk arra is, hogy tovább keressünk: a 2004-es európai uniós parlamenti választás eredményének előrejelzése kapcsán szerzett tapasztalatok. Ekkor a részvételi valószínűséggel súlyozott pártválasztások eloszlása meglepően pontosan jelezte előre a tényleges szavazati arányokat, a valószínűség-becslések átlaga viszont lényegesen nagyobbnak bizonyult a ténylegesen részt vevők számánál. A március 9-i népszavazás esetében viszont nem az igenek és nemek arányának az előrejelzése volt az igazán fontos cél, hanem a várhatóan igennel szavazók számának minél pontosabb becslése, ez viszont döntően a részvételi arány függvénye.

2004-ben viszont egészen pontosan eltaláltuk a tényleges részvételi arányt egy másfajta előre jelző modell segítségével, és arra számítottunk, hogy most is egy ehhez hasonló

modell lesz a legalkalmasabb a releváns előrejelzés elkészítésére. E döntésünkben erősen szerepet játszott az is, hogy úgy véltük: a kinyilvánított részvételi szándékok most is erősen felülbecsülik a várhatóan szavazók számát, és egyszerűen nem tudtuk elképzelni, hogy az általunk langyosnak érzett kampány több embert tudjon megmozgatni, mint a 2004. december 5-i kettős népszavazás vagy az európai uniós csatlakozásunkról szóló népszavazási döntés.

Kétkedéseinkben nyilván szerepet játszottak a politikai előítéleteink is, az eddig ismertettekén kívül azonban további okunk is volt erre. Nevezetesen az, hogy a közvélemény nagy többsége egy eredményes népszavazást feltételezve sem számított érdemi változásokra (4. és 5. táblázat).

4. táblázat

Őn szerint mi fog történni akkor, ha a Fidesz összes kérdése megkapja a szükséges számú igen szavazatot?

	Január	Február
Lemond a kormány, és előrehozott választások lesznek.	14%	6%
Lemond Gyurcsány Ferenc, és más lesz a miniszterelnök.	9%	7%
Nem tudja.	11%	18%
Nem mond le a kormány, és Gyurcsány Ferenc marad a miniszterelnök.	66%	69%

5. táblázat

A népszavazás nem kötelezi lemondásra a kormányt, de a népszavazás eredményét figyelembe kell venni. Ön szerint a népszavazás hatására a parlament:

	Január	Február
Visszavonja a vitatott törvényeket.	22%	19%
Nem tudja.	13%	21%
Csak formálisan fog intézkedni, a lényegét tekintve minden változatlan marad.	65%	60%

Az összes megfontolás után a hivatalosnak tekintett előrejelzésünket végül is egy klaszteranalízisen alapuló modell segítségével készítettük el. A modellel négy csoport nagyságát kívántuk megbecsülni: 1. a ténylegesen igennel szavazókét, 2. a várhatóan otthon maradó igenpártiakét, 3. a népszavazást negligálókét és 4. a ténylegesen nemmel szavazókét. A modell alapjául szolgáló klaszteranalízisbe bevontuk ugyanazokat a változókat, melyeket a részvételi valószínűség becslésénél is használtunk, továbbá a három népszavazási kérdésre vonatkozó válaszokat⁹ is.

A modellben a nyers klaszterbesorolásokat néhány logikai transzformációval korrigáltuk. Ha valaki felesleges pénzpocsékolásnak tartottak népszavazást, illetve a népszavazási célokra vonatkozó kérdések mindegyikénél negatív volt a válasza, akkor azt átsoroltuk az igennel szavazók közül a várhatóan otthon maradó igenpártiak közé. Ugyanakkor a várhatóan otthon maradó igenpártiakat gyűjtő klaszterből átsoroltuk a ténylegesen igennel szavazók közé azokat, akik biztosra ígérték a választási részvételüket, és három igennel terveztek szavazni, és/vagy egyetértettek azzal az állítással, hogy minden szavazat számít. Végül a ténylegesen nemmel szavazók közül a népszavazást negligálók közé soroltuk azokat, akik nem ígérték biztosra a választási részvételüket, és/vagy nem mind a három kérdésre

akartak nemmel voksolni. Az így kialakított modelleszempontok jellemzőit (klaszterközepeit) és nagyságát a 6. táblázatban ismertetjük.

6. táblázat

Az előrejelzésre használt klasztermodell jellemzői

	Igennel szavazó	Igenpárti otthon maradó	Nem népszavazó	Nemmel szavazó
A részvételi ígéretek mérlege	88	67	-16	100
Minden szavazat számít	76	30	7	27
Javulni fog az életszínvonal	23	-39	-61	-60
Meg lehet buktatni a kormányt	16	-45	-60	-67
El lehet kergetni Gyurcsányt	-3	-53	-68	-79
Nem népszavazással kellene dönteni	-39	-2	58	41
Csak a fideszesek szavaznak	-64	-65	2	-37
Felesleges pénzpocsékolás	-66	-26	69	48
Nem várható változás	-73	-39	51	43
Egy jó program fontosabb	-84	-21	16	-10
Vizitdíj	100	87	-20	-100
Kórházi napidíj	100	86	-24	-100
Tandíj	99	81	-18	-100
A csoport nagysága	24,3%	32%	36%	8,5%

E logikai transzformációkat az teszi indokolttá, hogy a klaszteranalízis a figyelembe vett változókat azonos súllyal kezeli, és pusztán a válaszmintázatok hasonlóságai, eltérései szerint sorolja be egyik vagy másik csoportba a válaszadókat. A kutatóknak azonban jól megalapozott hipotéziseik vannak arról, hogy egyes kulcsváltozók sokkal szorosabban járnak együtt a várható viselkedéssel, mint az analízisben szerepet kapó más változók.

Ha szembesítjük az előrejelzésre használt modell „jóslatát” a népszavazás eredményével, akkor azt mondhatjuk, hogy a nemmel szavazók számát sikeresen tudtuk megbecsülni, az igennel szavazók számát viszont 16%-kal alábecsültük, és természetesen ugyanennyivel felülbecsültük azok arányát, akiről azt gondoltuk: nem fognak elmenni. A felállított modell keretén belül ez úgy értelmezhető, hogy az igenpárti otthon maradónak jelzett csoport fele végül is nem maradt otthon. Ez viszont azt is jelenti, hogy sokan úgy szavaztak igennel a március 9-i népszavazáson, hogy komoly kétségeik voltak a népszavazás céljával és értelmével kapcsolatban, illetve nem vártak komoly politikai változásokat a népszavazás eredményeként. Az előre jelző modellbe viszont éppen azt az előfeltevést vittük bele kívülről, hogy: *„önmagában kevés a döntés felvállalásához és a szavazáson való tényleges részvételhez az, hogy jobban szeretünk ingyenesen hozzájutni a dolgokhoz, mint fizetni a különböző szolgáltatásokért. Szavazni általában csak akkor szoktunk, ha fontosnak érezzük az eldöntendő kérdést, illetve látjuk döntésünk célját és értelmét is”* (idézet a hivatalosnak tekinthető előrejelzésünket ismertető cikkből).

Továbbá nem kalkuláltunk a „sárga lap” és a „potyautas” motivációkkal sem.

Utólagos bölcsesség

Az utólagos bölcsesség egzakt tudomány, ezzel szemben a jövőre vonatkozó jóslások mindig kockázatosak. Az előrejelzésünkben elkövetett hiba szégyellnivalóságát viszont mégiscsak erősen kidomborítja, ha megnézzük azt a modellt, amelyet a választási eredmények ismeretében állítottam fel. Itt tulajdonképpen nem tettem semmi egyebet, csak elhagytam a modelltől az előfeltevéseket. Más tekintetben viszont ugyanazon adatokat, illetve változókat használtam, és természetesen ugyanazt a kutatói logikát alkalmaztam, mint a hivatalosnak tekintett előrejelzésünknel is (7. táblázat).

7. táblázat

Az utólag felállított klasztermodell jellemzői

	Igennel szavazó	Nem népszavazó	Nemmel szavazó
A részvételi ígérek mérlege	90	1	100
Minden szavazat számít	56	15	26
Javulni fog az életszínvonal	0	-56	-60
Meg lehet buktatni a kormányt	-9	-56	-67
El lehet kergetni Gyurcsányt	-24	-63	-79
Nem népszavazással kellene dönteni	-28	43	41
Csak a fideszesek szavaznak	-66	-18	-37
Felesleges pénzpocsékolás	-62	49	48
Nem várható változás	-67	29	43
Egy jó program fontosabb	-55	2	-10
Vizitdíj	100	9	-99
Kórházi napidíj	99	4	-100
Tandíj	99	6	-100
A csoport nagysága	40%	50%	10%

Az utólagos „előrejelzés” tehát szintén egy klasztermodell, itt azonban csak három csoport nagyságára kívánok becslést adni: 1. az igennel szavazókéra, 2. az otthon maradókéra és 3. a nemmel szavazókéra. Nem keresek tehát olyanokat, akik igenpárti véleményeik ellenére várhatóan otthon maradnak. A nyers klaszterbesorolásokat azonban itt is korrigáltam néhány egyszerű logikai transzformációval. 1. Az igenpártiak közül az otthon maradók közé soroltam azokat, akik azt állították, hogy valószínűleg vagy biztosan nem mennek el. 2. A nempártiak esetében szigorúbb voltam, és csak azokat hagytam a nemmel szavazó klaszterben, akik biztosra ígérték a választási részvételüket. 3. Végül az otthon maradók közé soroltam azokat, akiknek nem voltak egyértelműek a szavazási szándékai. Az így kialakuló modell utólagossága ellenére is meglepően pontos, ráadásul egyszerűbb és kevesebb előfeltevéssel dolgozik, mint az, amit a hivatalosnak tekinthető előrejelzésünknel használtunk, és már csak emiatt is eleve ezt kellett volna választanunk.

2. KIK SZAVAZTAK IGENNEL, ÉS MIÉRT? KÖZVÉLEMÉNY-KUTATÁSOK A NÉPSZAVAZÁS HÁTTERÉRŐL

A Marketing Centrum a népszavazás után felmérést készített a Hayek Társaság megbízásából. A kutatás során többek között arra kerestünk választ, hogy mik voltak az igennel szavazás motivációi. A válaszokból az derült ki, hogy az ingyenességhez való ragaszkodás erősebb és szélesebb körben ható késztetés volt, mint bármely politikai cél. A nemmel szavazáshoz elsősorban az kellett, hogy valaki ne tartsa jelentős tehernek a népszavazáson eltörölt díjakat, az igennel szavazáshoz pedig az is, hogy a népszavazás eredményeként ne számítson valaki az ellátások színvonalának, illetve hazánk versenyképességének a romlására.

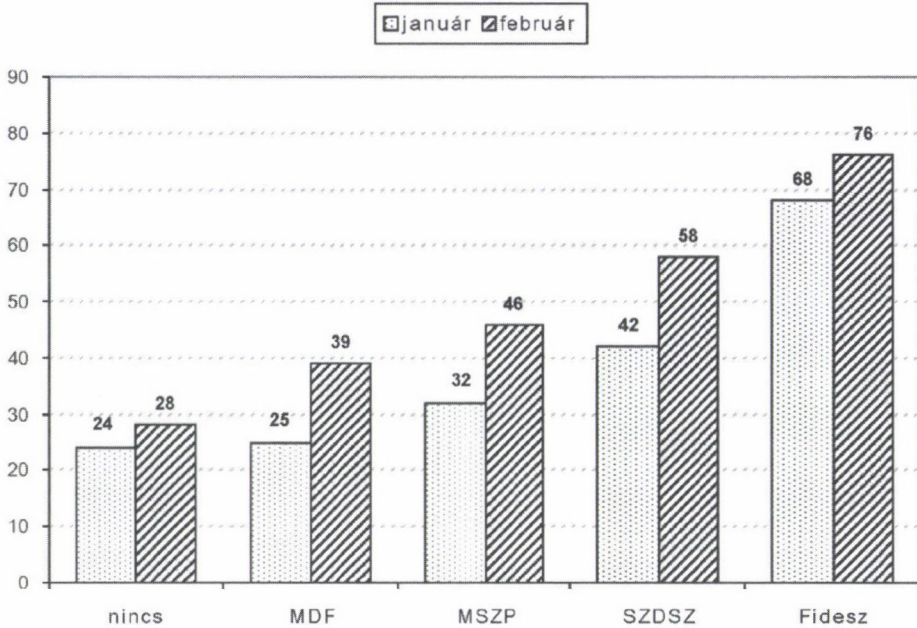
Az április 4. és 9. között készült felmérés keretében 1000 országszerte véletlenszerűen kiválasztott felnőtt választott a kérdésekre. Az alapbecslések bizonytalansága kisebb mint $\pm 3\%$. Bővebb információk: mbela@marketingcentrum.hu

A népszavazás előtt és után

A március 9-i népszavazás előtt egy hónappal a jogosultak 52%-a ígérte biztosra a választási részvételét, ami alig tér el a ténylegesen népszavazók arányától. Ez viszont nagy meglepetés, hiszen a népszavazásokon – illetve a parlamenti választásnál alacsonyabb tétű választásokon – ez idáig mindig lényegesen kisebb volt a tényleges részvételi arány, mint azok aránya, akik előzőleg biztosra ígérték a részvételüket a közvélemény-kutatóknak. Ha megnézzük a „biztos elmegyek” ígéretek alakulását pártpreferencia szerint, azt láthatjuk, hogy a kampányidőszakban elsősorban a kormányoldal hívei körében növekedett a szavazókedv, illetve azt is, hogy bizonyosan lényegesen több kormánypárti ment el szavazni, mint ahányan nemmel szavaztak, azaz sok igen szavazat a kormánypártok támogatóitól származott, és nyilván ez is hozzájárult ahhoz, hogy előzetes várakozásainknál lényegesen többen szavaztak igennel (3. ábra).

A népszavazás előtti szándékokat nézve az persze nem volt kérdéses, hogy sokkal több igen szavazat fog az urnákba kerülni, mint nem szavazat, hiszen a választásra jogosultak többsége egyértelműen igenpárti volt, és a nemmel szavazás szándéka sokkal kisebb valószínűséggel vitte el az embereket az urnákhoz, mint az igennel szavazás szándéka.

A népszavazás utáni (április eleji) felmérésben ismét megkérdeztük, hogy miként szavaztak (illetve szavaztak volna, ha elmennek) a mintába került választópolgárok, és az előtte-utána válaszok összehasonlítása azt mutatja, hogy április elején sokkal többen vallották magukat igenpártinak, mint a népszavazás előtt (8. táblázat). A győzteshez, illetve a többségi véleményhez húzás jelensége minden eddigi magyarországi választás után megfigyelhető volt, az elmozdulás mértéke azonban ezzel együtt is kissé meglepő.

3. ábra

A népszavazási részvételüket biztosra ígérők aránya pártkötődés szerint

8. táblázat

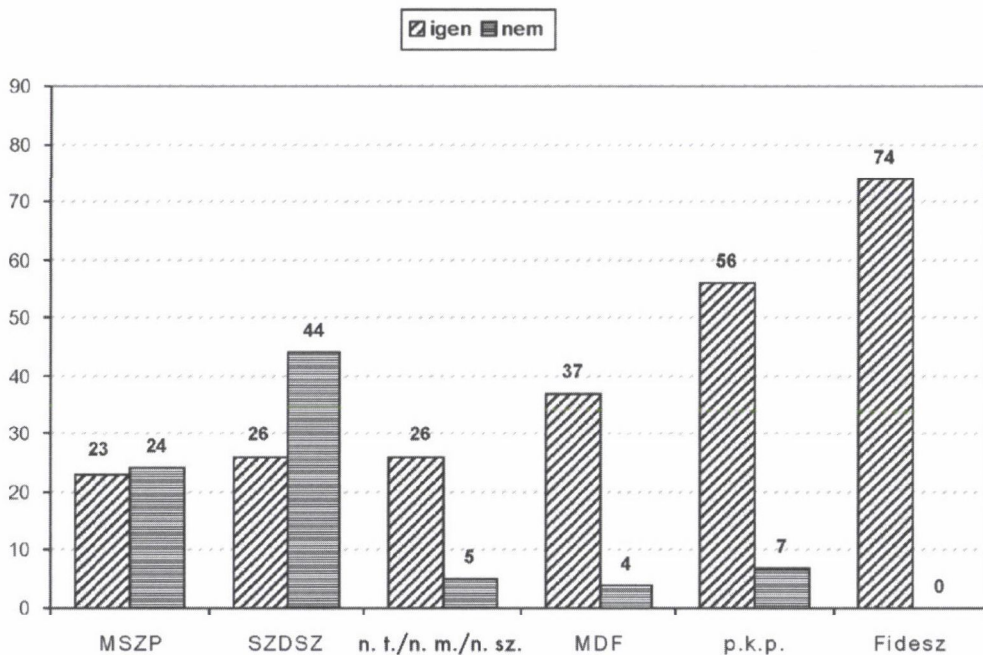
A népszavazáson a LAPON olvasható kérdésekre kell (kellett) igennel vagy nemmel szavazni. Ön hogy fog szavazni/szavazna (hogyan szavazott/volna)?

	Előtte			Utána		
	igen	n. sz./n. t.	nem	igen	n. sz./n. t.	nem
Vizitdíj	56	23	21	68	15	17
Kórházi napidíj	54	24	22	68	15	17
Tandíj	54	25	21	66	16	18

Utólag a jogosultak 70%-a azt állította, hogy szíve szerint legalább az egyik kérdésre igennel szavazott (volna, ha elmegy), és 63%-uk mind a három Fidesz-kérdést megszavazta (volna). Ugyanakkor azok aránya, akik az állították, hogy voltak népszavazni, és három igennel voksoltak, 47%, és ez azért csak 5%-kal több a ténylegesen igenekkel szavazók 42%-os arányánál. A három nemmel szavazásról beszámoló aránya viszont 8%, és ez megegyezik a ténylegesen nemekkel voksolók arányával.

A három igennel, illetve három nemmel szavazásról beszámoló arányait pártpreferencia szerint nézve ismét azt látjuk, hogy sok kormánypárti is igennel voksolt a Fidesz kérdéseire, miközben a népszavazás, illetve a nyomában kibontakozó koalíciós válság számottevően csökkentette a kormánypártok támogatottságát (4. ábra). Ugyanakkor a Fidesz támogatói között az 1%-ot sem éri el a nemmel voksolók aránya. Mindezt az teszi érthetővé, hogy az igenpártiak körében a pénz, a díjfizetések elkerülése volt a leggyakoribb motiváció, de azért persze a kormánnyal való elégedetlenség is sokaknak adott lökést a Fidesz népszavazási kérdéseinek támogatásához (5. ábra).

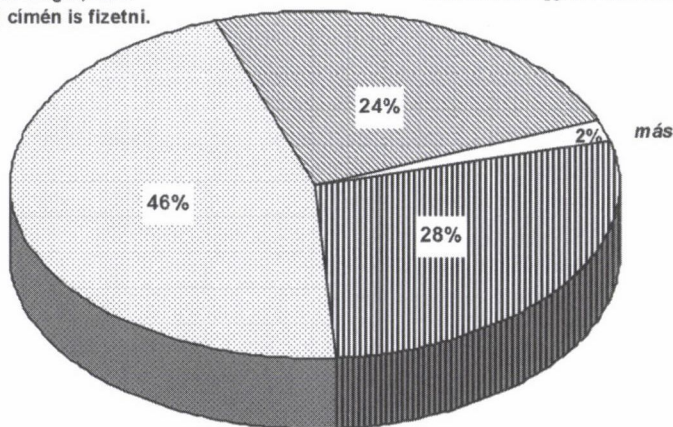

4. ábra

A három igen, illetve három nem szavazatról beszámoló aránya pártközöttés szerint

A pénz miatt, fizetett már eleget, nem akar víztíj vagy tandíj címén is fizetni.

mindkét ok egyformán fontos volt

Üzenni akart a kormánynak, hogy rosszul dolgozik, elege van a kormányból.

5. ábra

Az emberek különböző okból mondtak igent a népszavazáson. Az Ön számára a következő kettő közül melyik ok volt a fontosabb?

A legalább egy igent mondók 96%-a (azaz az összes megkérdezett kétharmada) arra a kérdésblokkra is érdemi válaszokat adott, amelyben azt firtattuk: mennyire volt fontos öt motiváció az igenek melletti döntésben. Itt megint csak azt találtuk, hogy az ingyenességhez való ragaszkodás erősebb, szélesebb körben ható motiváció, mint a kormányellenesség, és a reformellenesség motiválta a legkevesebb embert (9. táblázat).

9. táblázat

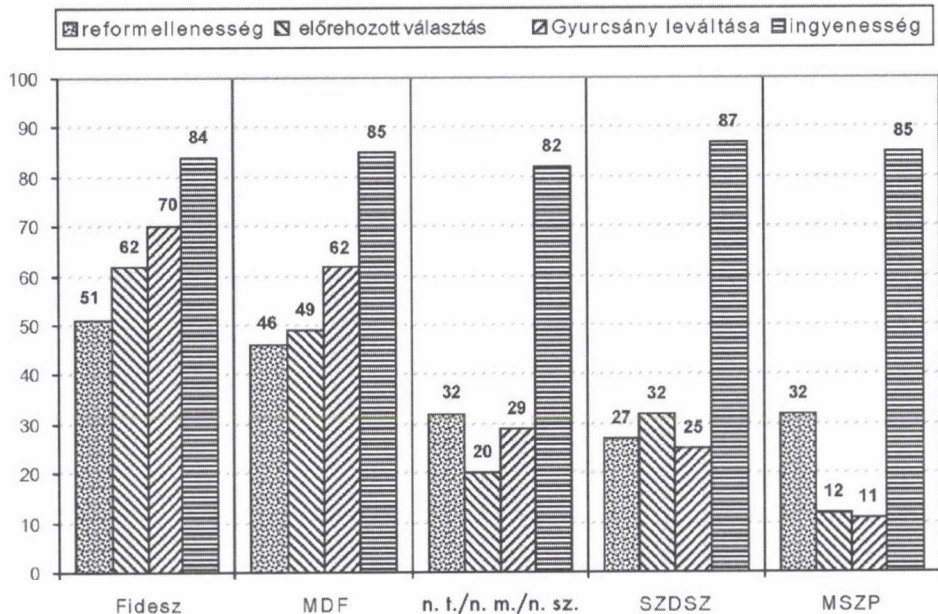
Az Ön számára nagyon fontos volt, fontos volt vagy nem volt fontos az, hogy... (a legalább egy igent mondók százalékában)

	Nagyon fontos	Fontos	Nem fontos
...ragaszkodik az ingyenes egészségüghöz és felsőoktatáshoz?	71	25	4
...le szeretné mondatni Gyurcsány Ferencet?	40	27	33
...előrehozott választást szeretne?	34	24	42
...támogatni kívánta a Fideszt?	31	25	44
...ellenzi a reformokat?	24	41	35

A válaszokat 100 fokú skálára vetítve (*nagyon fontos = 100 pont, fontos = 50 pont, nem fontos = 0 pont*) megnézhetjük a különböző társadalmi-demográfiai csoportokba tartozó igenpártiak motivációinak eltéréseit. A motivációkra természetesen a pártállásnak van a legerősebb hatása, ám az ingyenességhez való ragaszkodás esetében nem szignifikáns a pártorientáció szerinti eltérés, és ehhez képest a politikai célok a Fidesz támogatói körében is csak másodlagosnak bizonyultak. A Fidesz támogatásának szándéka gyakorlatilag csak Fidesz-támogatókat motivált, de körükben is csak 66 pont ez a skálaátlag, míg az ingyenességhez való ragaszkodás átlaga 84 pont.

A pártállás szerinti eltéréseken túl találtunk egy sajátos nemek szerinti különbséget is: a Gyurcsány Ferenc lemondásának fontosságát mérő skála átlaga az igenpárti férfiak körében 58 pont, míg az igenpárti nők körében csak 48 pont. A vagyoni-jövedelmi helyzet viszont az ingyenesség skálaátlagaira hat. Az alsó negyed átlaga 89 pont, míg a felső negyed „csak” 79 pont. Végül találtunk egy lakóhely szerinti különbséget is: az igenpárti budapestiek körében 58 pont a reformellenesség skálaátlaga, míg a megyei jogú városokban csak 37 pont, a kisebb városokban és a községekben pedig 42 pont. Az igenpárti budapestiek tehát viszonylag gyakrabban indokolták elvi ellenérzéssel (is) a véleményüket, míg a vidéken élők számára többnyire elégséges indok volt önmagában az ingyenességhez való ragaszkodás (6. ábra).

Amikor arra kértük az embereket: mondják meg 12 dologról, milyen hatása van/lesz ezekre a népszavazásnak, az összes megkérdezettek 95%-a érdemi válaszokat adott, és azt találtuk, hogy a közvélemény hajlamos szociális szempontból pozitív hatást tulajdonítani a népszavazás eredményének. Az ellátások színvonalára és az ország fejlődésére gondolva viszont azok alkotják a relatív többséget, akik szerint a népszavazás eredményének nem lesz hatása, és a válaszok mérlege¹⁰ ezeknél a kérdéseknél negatív (10. táblázat).

6. ábra
Iggel szavazás – motivációk pártkötődés szerint

10. táblázat
Ön szerint a népszavazás eredményének pozitív, inkább pozitív, inkább negatív vagy negatív hatása van, illetve lesz:

A válaszadók %-ában	Pozitív	Inkább pozitív	Nincs rá hatása, nt.	Inkább negatív	Negatív
A szegények esélyegyenlőségére?	25	36	20	9	10
A lakosság életszínvonalára?	22	34	24	10	10
A társadalmi szolidaritásra?	20	36	26	10	7
A háziorvosok jövedelmére?	4	8	27	30	30
Az Ön családjának életszínvonalára?	22	33	29	9	8
Mindent egybevetve az egészségügyre?	7	16	29	24	24
A kórházi ellátás színvonalára?	5	13	40	24	18
A felsőoktatás színvonalára?	7	21	42	18	12
A háziorvosi ellátás színvonalára?	6	13	42	21	18
Az államháztartás egyensúlyára?	3	13	43	23	19
Általában Magyarország fejlődésére?	5	15	49	18	13
Magyarország versenyképességére?	4	13	50	20	13

A válaszok együttjárásainak finom elemzése azt mutatja, hogy három fő szempont szerint rendeződnek a vélemények, és a válaszmintázatok alapján képezhetünk három skálát, melyek finoman és megbízhatóan mérik az alapvéleményeket. A három skála mindegyike

meglehetősen szorosan korrelál a másik két skálával. Ez viszont azt jelenti, hogy egy általános alapattitűd is hat a véleményekre: egyesek hajlamosak minden tekintetben pozitív hatásúnak vélni a népszavazás eredményét, míg mások éppen ellenkezőleg (11. táblázat).

11. táblázat

A népszavazás hatásai faktorok szerkezeté

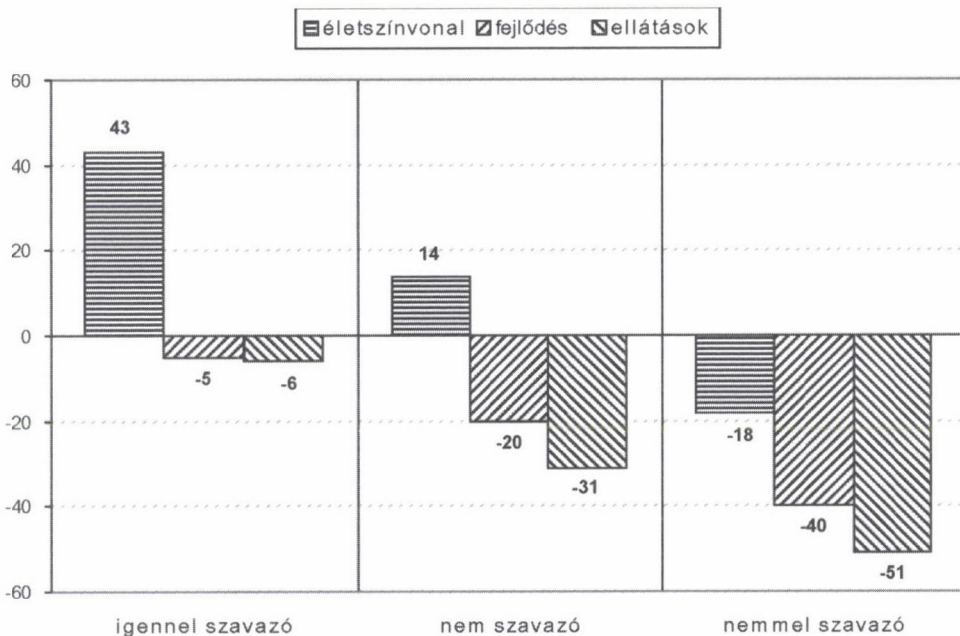
1. faktor: ellátások	faktorsúly	mérleg
Kórházi ellátás színvonala	0,85	-18
Háziorvosi ellátás színvonala	0,84	-16
Háziorvosok jövedelme	0,79	-37
Mindent egybevetve az egészségügy	0,79	-22
Felsőoktatás színvonala	0,51	-3
2. faktor: életszínvonal	faktorsúly	mérleg
A lakosság életszínvonala	0,91	+24
Saját család életszínvonala	0,88	+26
Szegények esélyegyenlősége	0,85	+28
Társadalmi szolidaritás	0,75	+25
3. faktor: fejlődés	faktorsúly	mérleg
Magyarország versenyképessége	0,91	-12
Általában Magyarország fejlődése	0,85	-10
Az államháztartás egyensúlya	0,83	-21

Az első skála azt méri, hogy milyen hatásra számítanak a válaszadók az **egészségügyi ellátás**, illetve a **felsőoktatás színvonala** terén. A mutató értéke a válaszadók 61%-a körében negatív, 18%-uk körében nulla körüli, és csak 21%-uk körében pozitív. A minimális -100 pontos értékre a válaszadók 7%-a körében állt be a mutató, a maximális +100 pontos értékre pedig csak 2%-uk körében. A mutató átlaga -20 pontnak adódott. A közvélemény többsége tehát úgy véli: a népszavazás – azaz a díjak eltörlése – valamennyire árt a színvonalnak, és sokan úgy szavaztak igennel, hogy tudták vagy érezték ezt.

A második skála azt méri, hogy milyen hatásra számít a válaszadó az **életszínvonal** tekintetében, és itt +26 pont az átlag. A mutató értéke a válaszadók 68%-a körében pozitív és mindössze 21%-uk körében negatív. A közvélemény többsége tehát az életszínvonal és társadalmi szolidaritás javulására számít a népszavazás eredményeként.

Végül a harmadik skála azt méri, hogy milyen hatásra számít valaki hazánk **fejlődése**, **versenyképessége** tekintetében. E mutató átlaga is negatív: -14 pont. Ugyanakkor a válaszadók 38%-a körében nulla körüli a skála értéke, azaz sokan vannak azok, akik úgy vélik: nincs hatása az államháztartásra, illetve hazánk versenyképességére a népszavazásnak.

Visszatérve a népszavazásra vonatkozó válaszokra: a megkérdezettek 47%-a igennel szavazónak vallotta magát, 8%-uk nemmel szavazónak, 45%-ukról pedig tudható, illetve joggal feltételezhető, hogy nem ment el népszavazni. E három csoport körében nézve a skálák átlagait, azt mondhatjuk, hogy a nemmel szavazáshoz a politikai elkötelezettségen túl hinni kellett abban is, hogy a díjak nem jelentenek komoly terhet az embereknek. Az igennel szavazáshoz viszont az is kellett, hogy a népszavazás eredményeként ne számíton valaki számottevő negatív hatásra az ellátások és az ország fejlődése terén (7. ábra).

7. ábra

A népszavazás hatásai skálák átlagai – népszavazási beszámolóik szerint

JEGYZETEK

¹ A felmérés 2008. január 4-től január 10-ig tartott, a mintanagyság 1200 fő.

² A felmérés 2008. február 12-től február 26-ig tartott, a mintanagyság 1500 fő.

³ A februárban megkérdezettek 54%-a ígérte biztosra a részvételét a „most vasárnapi” parlamenti választáson, azaz e tekintetben 8%-pontról 2%-pontra csökkent a két kérdés közötti rés.

⁴ A kutatási eredményeket és az ezekből levonható következtetéseket alaposan megvitatuk a kollégáimmal, de a döntésekért én vagyok felelős. Így talán helyesebb lenne egyes számban fogalmazni. Ettől csak stílári okból tekintettem el.

⁵ A három kérdésre nem teljesen azonos arányban tervezgettek igent vagy nemet mondani az emberek, és a népszavazási eredményekben sem teljesen azonosak az arányok. Ugyanakkor az eltérések csekélyek, így eltekinthetünk attól, hogy külön-külön beszéljünk a három kérdéstről. Nem mellesleg éppen ez az egyik legfontosabb tanulsága a március 9-i népszavazásnak: a választók tömbként kezelték a három kérdést, és csak kevesen mérlegeltek külön-külön.

⁶ Természetesen az is lehetséges, hogy mindez valójában a kampány hatása, hiszen az adatfelvételt jóval a kampányfinis előtt, február 26-án zártuk le.

⁷ Teljesen = 100 pont, inkább igen = 50 pont, nem tudja = 0 pont, inkább nem = -50 pont, egyáltalán nem = -100 pont.

⁸ E modell megértése nehézséget szokott okozni a napilapok szerkesztőinek és átlagolvasóinak, ezért csak akkor szoktunk ezzel a szélesebb nyilvánosság elé állni, amikor az így készülő becslés más mond, mint a sokak által érteni vélt becslések.

⁹ Mérlegindexre vetítve: igen = +100 pont, nem tudja, nem szavazna = 0 pont, nem = -100 pont.

¹⁰ Pozitív = +100 pont, inkább pozitív = +50 pont, nincs hatása, nem tudja = 0 pont, inkább negatív = -50 pont, negatív = -50 pont.

INTERNET

Csákvári József

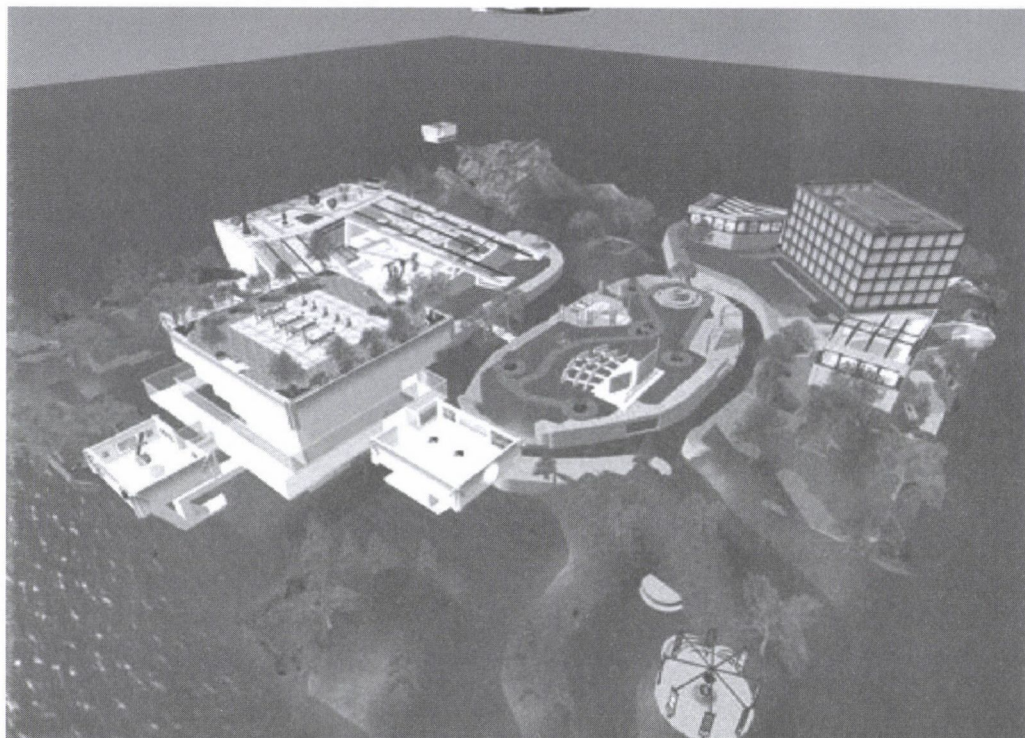
AVATARKULTÚRA. A DIGITÁLIS IDENTITÁS TERMÉSZETE ÉS JELENTŐSÉGE

1. AZ E-MAILTÓL A VIRTUÁLIS VILÁGOKIG

Az alábbiakban az emberi kultúrának arról a részéről lesz szó, mely nem a hagyományos médiumok révén, hanem kimondottan digitális környezetekben jön létre. Mint látni fogjuk, az emberi kommunikációnak ezek a formái – még ha ez bennünk, felhasználókban nem is mindig tudatosul – teljesen új helyzetet teremtenek saját testi és szellemi mivoltunk, hétköznapi környezetünk és a világ megtapasztalása, illetve értelmezése terén. A digitális kultúra rohamosan fejlődik, és az emberi életből egyre nagyobb szeletet hasít ki, részben a hagyományos kommunikációs formák rovására, másrészt azokat tovább erősítve. Az e-mail, az internetes csevegés, bizonyos hálózati közösségek ugyanis nem feltétlenül jelentik a személyközi vagy a telefonon történő kommunikáció háttérbe szorulását. Vannak azonban olyan dinamikus fejlődő virtuális világok – ilyen például a SecondLife, a SimCity –, amelyek felhasználói gyakorlatilag sohasem találkoznak egymással személyesen, ezért egyéb okok mellett ezek a világok az emberi kapcsolatok és kommunikáció minőségileg új formáját jelentik. Népszerűségükre jellemző, hogy például a 2003 óta működő SecondLife-nak már több millió „lakója” van!

2. CSEVEGŐSZOBÁK

Ki ne hallott volna olyan történetet, amelyben valaki elmeséli, hogy milyen csalódás volt „élőben” találkozni olyasvalakivel, akit azelőtt csak egy levelezőlistáról, csevegőszobából vagy blogból ismert... A hálózatok bizonyos alkalmazásaiban a kommunikáló személyeket nagyrészt szövegek képviselik, a képek kevesebb szerephez jutnak, bár manapság már terjed a webkamerás csevegés. Emberi természetünkhöz tartozik azonban, hogy a szöveges környezetekben is valamiféle képet alkotunk a beszélgetőtársainkról. Ezért, ha aztán találkozásra kerül a sor, ez a kép a legritkább esetben hasonlít a partne-

Copyright 2007, Linden Research, Inc. All rights reserved.

Virtuális épületkomplexum a SecondLife-ban. Bárki építhet, vásárolhat ingatlant, telket vagy akár szigetet is

rünk testi mivoltához, és elkerülhetetlenül csalódunk. Még abban az esetben is igaz ez, ha esetleg fotót cseréltünk vele az interneten, hiszen a fotó is csak egy médiavalóság, sok esetben alig hasonlít az ábrázolt személyre, ráadásul manipulálható, „kozmetikázható”. Mindnyájan tudjuk, hogy belső képeink létrehozása annál könnyebb, minél kevésbé befolyásolja őket a fizikai valóság vagy az azt ábrázoló, érzékelhető kép. Az internetes csevegőszobákra vonatkozó egyik kutatás szerint a felhasználók mintegy 45%-a használt olyan becenevet (álnevet), amely valamilyen emlékeztetett a hétköznapi identitására, 8% a saját nevét használta, és csak 6% kölcsönzött nevet a popkultúra sztárjaitól (Bechar-Israeli, 1995). Digitális személyiségünk tehát, úgy tűnik, nem választható el sem testi mivoltunktól, sem képzeletünktől.

3. INTERAKTIVITÁS ÉS KÖZÖSSÉG

Ha ilyen fontos számunkra a magunk és mások testi valója, illetve mindaz, amit erről képzelünk, jogosan merül fel a kérdés, hogy miért vonzódunk ennyire az akár szövegek, akár képek révén létrejövő virtuális univerzumokhoz? Hiszen ha szövegek reprezentálnak minket (például a blogokban), a testünk szorul háttérbe, ha viszont képek (pél-

dául a digitális hasonmásaink), akkor a képzeletünk nem szárnyalhat mindig. A kérdésre nem egyértelmű a válasz, az alábbiakban több lehetséges magyarázatot is felvetünk. Hans Belting művészettörténész például a virtuális világokról sok kutatóval egyetértésben azt írja, hogy használatuk során „mindnyájan abban a közös Seholsincsben vagyunk, amelynek közös mivolta nagyon is a valóság illúzióját kelti, minthogy a társadalmi mindennapokban ezt a közösséget már nem vagyunk képesek ugyanolyan mértékben megtapasztalni. A kommunikáció mint közösségi aktus fontosabb a közvetített tartalmaknál, hiszen azt a benyomást kelti, hogy olyan társadalmi létre tesz szert, ami már nem kötődik fizikai helyekhez” (Belting, 2003, 96). Eszerint tehát a hálózati médium egyik vonzereje az interaktivitásából fakad, mivel ez olyan új közösségformáló jelenség, amely a szétesőben lévő hagyományos közösségek helyébe lép. Az interaktivitás és a hálózati jelleg azonban, mint látni fogjuk, akár szöveg, akár kép révén hordozza az identitásunkat, jelentős következménnyel jár testi és lelki valóságunk megélése szempontjából is.

Copyright 1997–2007, Activeworlds Inc. All rights reserved.

A virtuális világokban, szerepjátékokban is megjeleníthető a szöveges kommunikáció, az avatarunkra vonatkozó információk és a másokkal folytatott beszélgetéseink

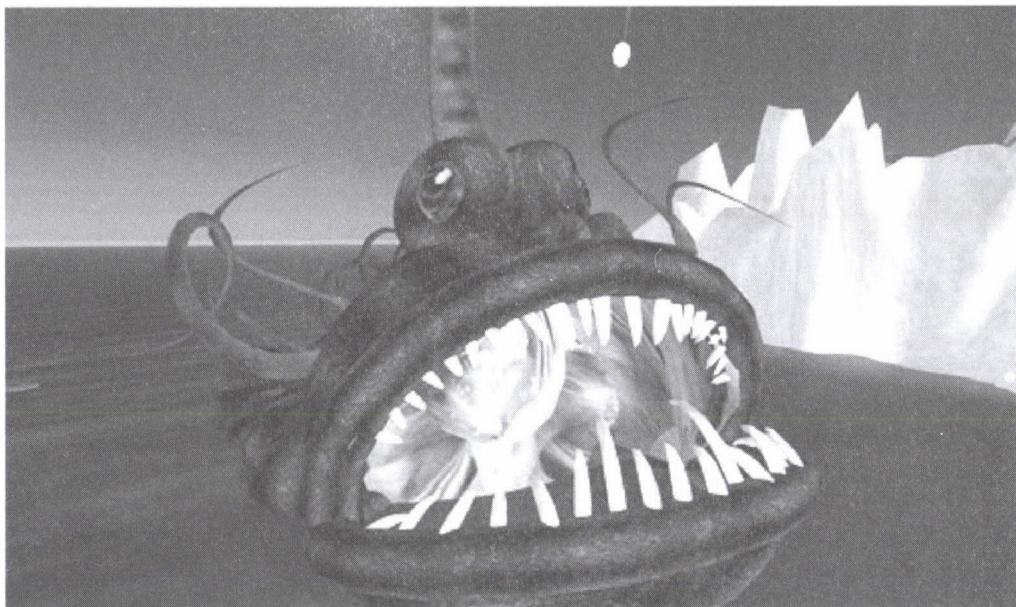
4. A BLOGOLÓK IDENTITÁSA

A buddhista filozófiával egybehangzóan a 20. század nagy pszichoanalitikusai, Freud, Jung és Lacan egyaránt úgy vélték, hogy az „én” (ego) létezése illúzió. Jung és tanítványa, Jacobi (1976) *personáról* beszélnek, maszkról, amely a személyiség elválaszthatatlan része, és amelyet a társadalmi-kulturális elvárásoknak megfelelően alakítunk. A kutatók eldönthetetlennek tartják, mi az, ami „eredeti” bennünk, illetve mi az, ami a külső társadalmi elvárások eredménye. Emellett egyes szerzők szerint az emberi természet számára vonzó a személyiségpszichológiai értelemben vett maszk használata (Caillois, 1961). Továbbá a késő modern identitásfelfogás szerint az ember nem rendelkezik eredeti „énnel”, hanem folyamatosan konstruálja azt (Giddens, 1991).

Hasonló szellemben ír Derrick de Kerckhove (2005), aki szerint a blogot írók a hálózatokban „digitális maszkot” hoznak létre, amely révén saját magukat publikálják, a bloghoz megjegyzéseket fűző, hozzájuk hasonló társaik hálózatával együtt. A digitális maszk amolyan elektronikus árnyék, amely a kibertérben azonban nem követ minket, hanem előttünk jár: előbb létre kell hoznunk, és mások csak ezután csatlakozhatnak hozzá. Nem más, mint adatok halmaza, amelyek azonban rögzítésre kerülnek. A blogger persze több digitális maszkkal is rendelkezik, amelyek egy része aktív (amit ő hoz létre), más részük passzív (amit mások képzelnek és írnak róla). A blogger több értelemben is „hibrid” lénynek tekinthető: egyrészt egyszerre ír és olvas – a két tevékenység közti határ elmosódik. Másrészt egyé válik a blogra reagálók hálózatával: mivel „testben” nem jelenik meg, azzá válik, amit publikál, aminek értékét azonban mások hozzászólásai fogják megmutatni. A blogoló és a hálózata feloldja az „én” és a „másik” közötti ellentmondást, valamint nyilvánvalóvá teszi az „én” másokkal összekapcsolt jellegét – ez is hozzájárulhat a hálózati lét vonzerejéhez. (Létezik például olyan kezdeményezés is, amelynek számos résztvevője blogszerűen közös könyvet ír.) Harmadrészt a blog a szellem és a technológia hibridje: belső világunk digitális maszkként a monitoron jelenik meg.

5. AVATAROK – „HASONMÁSAINK” A VIRTUÁLIS VILÁGOKBAN

Részben más a helyzet az online szerepjátékok virtuális világában, ahol a személyiségünk képi reprezentációit is létrehozhatjuk, amelyeket avatarnak nevezünk. A felhasználók játékbeli helyzete a mai ember élethelyzetének idealizált változata, amelyben szabadon változtathatja, sőt megsokszorozhatja az identitását. A játék keretein belül az avatar a felhasználó döntésétől függően számos jellemzővel rendelkezhet. Így lehetőségünk van az identitásunk fájdalommentes manipulálására, amelynek révén olyan helyzetekbe kerülhetünk, amelyeket a hétköznapi valóságban társadalmi, nemi, faji stb. korlátok miatt esetleg sosem tapasztalhatnánk meg. Az avatar is egy hibrid, ami az énünk fizikai létezésen túli, digitális megtestesülése, és olyan térben létezik, ahol az identitás saját magunk által meghatározott és nem kívülről ránk kényszerített (Reid, 1994).

Copyright 2007, Linden Research, Inc. All rights reserved.
Avatarunk jellemzőit szinte teljesen szabadon választhatjuk meg...

Copyright 2007, Linden Research, Inc. All rights reserved.
A felhasználók többsége hétköznapi identitásához viszonylag közel álló avatart épít.

Az egyszerűség kedvéért a felhasználók többsége olyan avatar(oka)t választ, amely(ek) valamiképpen hasonlítanak hétköznapi énjükhöz, sőt a szerepjáték-közösségek általában erősen díjazzák, ha valaki a hétköznapi identitását teljes egészében vállalja a kibertérben. Mindazonáltal a felhasználók a legtöbb esetben kihasználják a digitális környezet adta lehetőségeket a külsejük és egyes tulajdonságaik reprezentációjának javítására – igyekeznek szebbnek, erősebbnek, különlegesebbnek látszani. Emellett az avatarjukról beszélve mindig az „én” személyes névmást használják. Ez a becenevekről elmondottakhoz hasonlóan ismét azt erősíti meg, hogy az én online reprezentációi valamiképpen kötődnek a hétköznapi identitásunkhoz. Egyes kutatók szerint ez abban is megnyilvánulhat, hogy a hétköznapi életünkben elfojtott érzelmeinket sokszor tudattalanul átvisszük az avatarunkra. A hálózatokban és szűkebben a virtuális világokban sok lehetőség nyílik a különböző személyiségrészeink megélésére azáltal, hogy különböző környezetekben különböző identitású avatarokat helyezhetünk el. Segítségükkel valamilyen hobbit, foglalkozást, szexuális fantáziákat, faji hovatartozást stb. tapasztalhatunk meg. Mégis, az optimális megoldásnak egyetlen, hosszabb távon használt, a hétköznapi identitásunkhoz viszonylag közel álló avatar látszik, mert ez lehetőséget ad a személyiségfejlődés előnyeinek átélésére, az énjünknek az avatarral történő azonosulására.

6. AZONOSULÁS VAGY TESTRESZABÁS?

Az avatar létrehozása és használata az azonosulás mellett azonban sok lehetőséget ad a virtuális környezetbe történő aktív felhasználói beavatkozásra is, akár a környezetből jövő behatásra adott válaszként, akár kezdeményező magatartás útján. Ez azt is mutatja, hogy az online szerepjátékok felhasználói legalább annyira elfogadják valóságnak a virtuális teret, mint a hétköznapi valóságot. A tömegmédiá személyiségeivel történő passzív azonosuláshoz képest nyilvánvaló, hogy könnyebben azonosulhatunk olyasmivel, amit magunk hoztunk létre és magunk irányítunk, mint azzal, amit mások kívülről erőltetnek ránk. A virtuális térben történő cselekvés lehetősége (a játék vizuális és szöveges megjelenésének valós idejű befolyásolása) lehetővé teszi a felhasználónak a játék testreszabását.

Az azonosulást így a játékban nagyrészt a belevetítés váltja fel. Ez azt jelenti, hogy a felhasználó teljesen eggyé válik az avatarjával (vö. a képek tükörjellegének hiedelmével). Ehhez nem kell az avatarnak grafikus értelemben véve „valóság-hű testtel” rendelkeznie, bár a digitális technológia fejlődése elősegíti, sőt ki is kényszeríti ezt. Az „én” és a „másik” többé már nem a tükör két oldalán állnak, ellentétük elmosódik, eggyé válnak. Az elektronikus médiumban, ahol objektum és szubjektum, valóság és fikció nem különülnek el egyértelműen, a felhasználó elveszíti az identitását, amelyet az avatarjába vetít, s ezzel szinte teljesen a „másikká” válik. A legnépszerűbb online szerepjátékok továbbá egyre erősebben öltenek valóságszimuláció-jelleget: egyre realisztikusabb avatarokat használhatunk. Ha a belevetítés, a valóságszimulációs jelleg és a karakterfejlesztés jelenségeit együtt tekintjük, nyilvánvalóvá válik, hogy az avatar fejlesztése ugyanazokkal a tudatosan megélt kockázatokkal és jutalmakkal jár, amelyek a hétköznapi életben a személyes fejlődéshez kapcsolódnak (Castronova, 2001). Így a virtuális identitás a felhasználó identitását képező egyik énné válik, esetleg azzá, amiben a leginkább kiteljesedhet, hiszen a játékban nem feltétlenül ugyanazok a korlátozások érvényesülnek, mint a hétköznapi életben.

Copyright 2007 Electronic Arts Inc. All rights reserved.

A legtöbb virtuális szerepjáték többé-kevésbé fantáziavilág, a SimCity vizuális megjelenése azonban szinte teljes mértékben mai nyugati városi környezetet szimulál

Az online szerepjátékokban történő kommunikáció során nincsenek önkéntelen nem verbális jelek, vagyis a fizikai testnek a kommunikációt hitelesítő vagy hiteltelenítő szerepe szertefoszlik. E játékokban más felhasználók az avataridentitásomként tekintenek rám, és ez a felfogás teljesen helyénvaló, mert játék közben (sőt sok esetben azon kívül is!) a belevetés miatt sokkal inkább az avatarom vagyok, mintsem a számítógép előtt ülő személy. Az a tény, hogy identitásunk annak a társadalmi-kulturális környezetnek a terméke, amelyben élünk, nem lényeges az online szerepjátékokban, ahol a hétköznaphoz képest másfajta korlátozásokkal és szabadsággal találkozunk. Ez negatívan is visszahat a hétköznapi identitásunkra (például netfüggőséget okozhat), de a hatás pozitív is lehet a személyiségfejlődés, tapasztalatszerzés révén. Társadalmi értelemben nem az a lényeg, hogy virtuálisan elf, troll, nő vagy baseballjátékos vagyok, továbbá még csak nem is az, hogy milyen mértékben élem ezt meg. Sokkal fontosabb, hogy a virtuális identitásom révén a mindennapi életben is használható tapasztalatokat szerezhetek *anélkül*, hogy a hétköznapi társadalmi-kulturális elvárások kényszerítő erejének *feltétlenül* meg kelljen felelnem és a tetteimért *visszavonhatatlanul* viselnem kelljen a felelősséget. Ha kudarcról van szó, vagy elrontok valamit, egy új avatar építése révén mindig adott az újrakezdés lehetősége.

7. A VIRTUÁLIS VILÁG MINT ALTERNATÍV VALÓSÁG

Döntő tényező, hogy az identitásunkat befolyásoló külső nyomást, a fogyasztói kultúra által előtérbe helyezett életstílust a tömeg- és a hálózati média közvetíti a szűnokra. A fogyasztás révén hozzuk létre saját kifelé mutatott maszkunkat, image-ünkeket. Fizikai vagy virtuális tárgyakkal vesszük körül magunkat, melyeknek már nem is elsősorban a funkciója a fontos, hanem az a hozzájuk kapcsolt image (például a „menőség” érzete), amelyet általuk a magunkévá teszünk, aminek révén definiáljuk és hangsúlyozzuk a saját identitásunkat. A folyamat következményeképpen mi magunk is tárgyakká, árukká válunk, és az image révén különböztetjük meg, differenciáljuk magunkat másoktól, annak érdekében, hogy kitűnjünk, és észrevegyenek minket, s így a másokkal folytatott versenyben előnyt szerezzünk.

Copyright 2007, Linden Research, Inc. All rights reserved.

A virtuális világok sem mentesek a fogyasztói kultúra identitásformáló hatásától

Énünk ennek megfelelően egymásnak ellentmondó elemeket is tartalmaz, amelyek különböző irányokba mutatnak, amerre identitásunk időről időre elmozdulhat. Identitásunkat mégis egységesnek érezzük annak életrajzi jellege miatt, pusztán azért, mert igyekszünk létrehozni énünkről egy tetszetős narratívát. A digitális média korát ezért a hiperidentitás fogalmával is jellemezhetjük, amely úgy viszonyul az identitáshoz, mint a hipertext

a lineáris szöveghez. A hiperidentitás mint virtuális életrajz így nem unilineáris, hanem multilineáris, sokirányú és végtelen folyamat jellegű. Az online szerepjáték felhasználójának egyszerű eszközök állnak a rendelkezésére, hogy létrehozza az avatarját, azaz kialakítsa a felhasználói identitásának digitális reprezentációját. Mivel több avattal is rendelkezhet, bármely pillanatban felcserélheti őket egy másikkal. Ehhez hasonlít az ego működése is, amelyben a körülményektől és belső állapotunktól függően mindig más és más személyiségünk nyilvánul meg (Turkle, 1997). Az identitással való kísérletezés mindenféle játéknak sajátja, mert rendelkezik vagy a társadalmi élet szimulációjával, vagy a személyiség létrehozásának, illetve fejlesztésének lehetőségével (például a sport), vagy mindkettővel (például az online szerepjáték). Így a felhasználó egyik örömforrása abból fakad, hogy mind a hétköznapi életben, mind az online szerepjátékokban az identitásépítés és az identitásváltások más és más élményeit élheti át.

The screenshot shows the Second Life website's avatar creation interface. At the top, there is a navigation bar with links for 'Resident Login | Join', 'Home', 'Your World. Your Imagination.', and a search bar. Below the navigation bar, there are several sections: 'WHAT IS SECOND LIFE?' with a sidebar menu, 'Create an Avatar' with a descriptive text and a grid of avatar options, and 'JOIN NOW' with a 'Free Basic Membership' offer. The 'Create an Avatar' section includes a description of avatars and a grid of avatar options with various body parts and skin color selection tools. The 'JOIN NOW' section includes a 'Resident Referral' offer and a 'Got Questions?' section.

Copyright 2007, Linden Research, Inc. All rights reserved.
Az avatarépítés felülete a SecondLife-ban

A médiakommunikáció és a virtuális világok rohamos fejlődése nyomán valószínűsíthető, hogy erősödni fog az a tendencia, amely elmosza a valóság és a fikció, a külső és a belső közötti határokat. Ezzel kapcsolatban egyre aktuálisabbnak tűnik C. G. Jungnak a mentális élet teljes valóságértékére vonatkozó koncepciója. Eszerint, ha valaki azt álmodta, hogy a Holdon volt, és meg van győződve arról, hogy ez megtörtént, bizonyos értelemben valóban ott volt. Ugyanez a helyzet az online szerepjátékok esetében is: a felhasználók valóságként fogják fel a játék során átélt élményeiket. Bár nem kizárólag a játékbeli avatarunkként léteünk, hanem azon kívül is, mégis az avatar van az események

középpontjában. A monitoron látható bármely tevékenység nem a hétköznapi fizikai létezésben történik, a szubjektumban mégis érzelmi reakciókat kelt, így hozzátartozik az egyén élettapasztalatához.

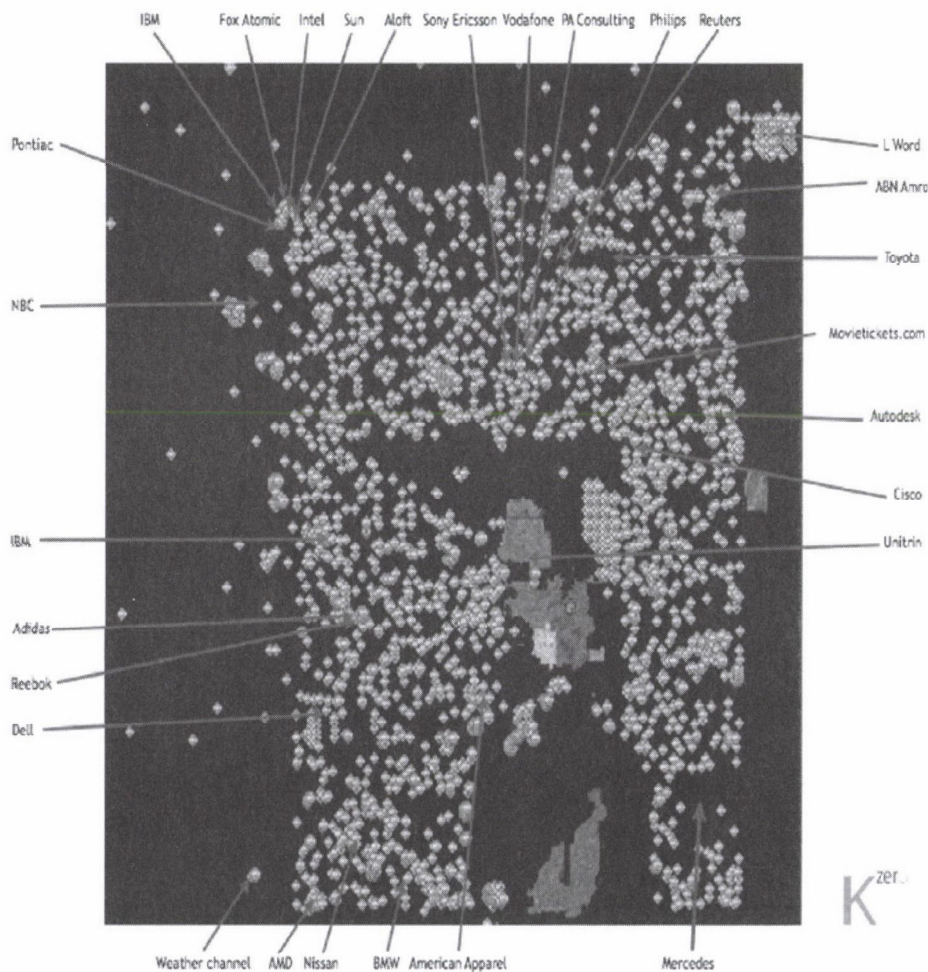

Copyright 2007, Linden Research, Inc. All rights reserved.

A virtuális világ szubjektív valóságértékét használják ki az online szerepjátékokban marketingtevékenységet folytató cégek. Még az olyan, virtuális terekben nehezen reklámozható termékek, mint a parfümök is megjelennek e világokban. Nem az illatot, hanem a márkához kapcsolt témákat reklámozzák: az Yves Saint Laurent a SecondLife-ban az új Elle parfüm fejlesztésének történetére helyezi a hangsúlyt

A játék során nem elsősorban a fiktív világ valóságosságára vonatkozó hitlenségünk felfüggesztéséről, hanem az élményeink valóságosságába vetett hit aktív létrehozásáról van szó (Murray, 2000). Erre utal többek között az is, hogy a SecondLife-ban például komoly gazdasági élet zajlik: magánvállalkozások jönnek létre, az avatork borsos áron virtuális telket, házat, sőt szigetet vehetnek, virtuális moziba, szórakozóhelyekre járnak. Számos, az offline világban létrejött hagyományos cég folytat marketingtevékenységet, létesít kirendeltségeket a SecondLife-ban, sőt munkaerő-toborzás is folyik. Továbbá virtuális etnikai, érdeklődési, életkori közösségek jönnek létre. Utóbbira példa a Teen SecondLife, tizenévesek egy csoportja, akik többek között aktív szerepet vállalnak a különféle globális problémák elleni küzdelemben is, például oly módon, hogy oktató jellegű számítógépes játékok tervezésében vesznek részt.

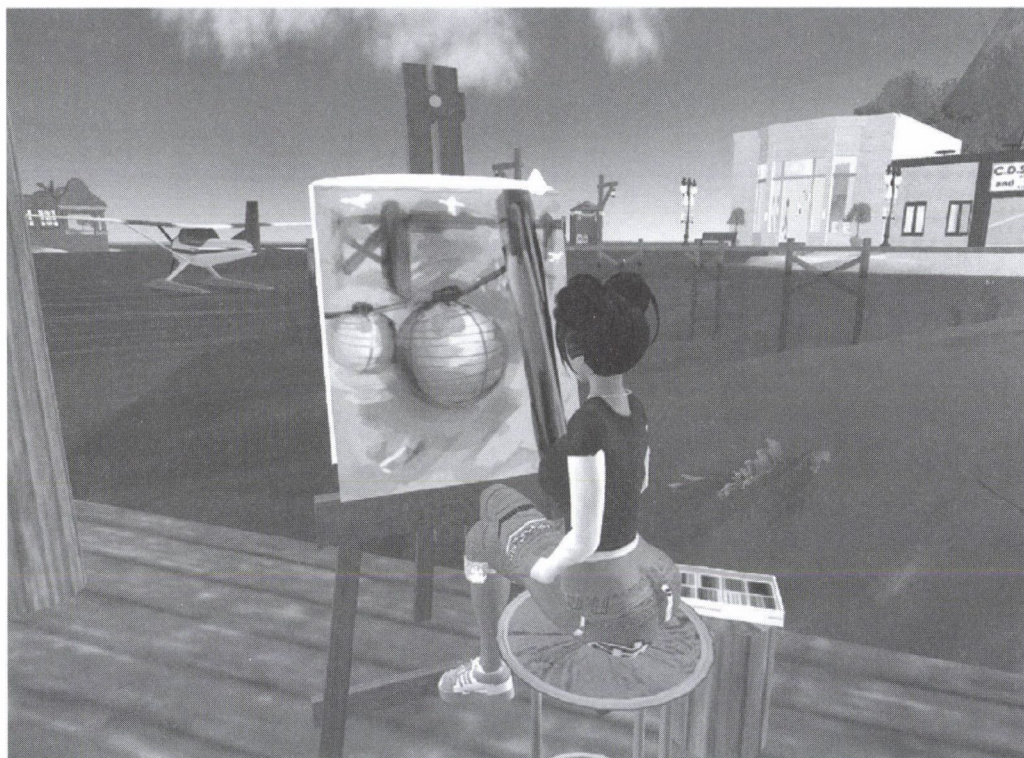

A SecondLife-ban is reklámozott márkák virtuális térképe

8. HOGYAN VÁLUNK NÉZŐKBŐL SZTÁROKKÁ?

A késő modern kor embereinek többsége megmagyarázhatatlan vonzódást érez az elektronikus média iránt. Ez nagy valószínűséggel abból fakad, hogy nemcsak a monitorkép látványára vágyunk, hanem arra is, hogy láthatóak legyünk mások számára. Mivel a tetteink a televízióban (például a valóságshow-ban) vagy a monitoron jelennek meg (például a szerepjátékban), valójában ott tevékenykedünk, ott élünk, különösen azért, hogy a cselekedeteink sokak számára láthatók. Ez a mentális minta valószínűleg a tömegmédia, a sztárok világának kívánatosságára vezethető vissza. Nemszak voyeurök, lefelkedők vagyunk, hanem sztárok is akarunk lenni.

A hálózat biztosítja számunkra ezt a lehetőséget: ha láthatóak vagyunk, valóságosak vagyunk (vö. Castells „valós virtualitás” koncepciójával, 2005). Akárcsak a csevegőszobákban, az online szerepjátékokban – még akkor is, ha egyetlen személlyel kommunikálunk –, tisztában vagyunk azzal, hogy azt mások is láthatják, ezért a kommunikációt ennek megfelelően formáljuk meg. Olyan érzésünk van, mintha egy kamera előtt lennénk, s így az internet bizonyos értelemben olyan médium, amelyben mindenki láthatóvá válhat, sztárrá válhat, akár az avatarja, akár egy webkamera révén. Az avatarunk nem az énünk elől történő menekülés eszköze, hanem sokkal inkább annak a vágynak a beteljesülése, hogy fizikai korlátok nélkül fejezhessük ki önmagunkat: az avatar egy ősi álom megvalósulása.

Copyright 2007, Linden Research, Inc. All rights reserved.

A virtuális világok újabb lehetőségeket kínálnak önmagunk kiteljesítésére

IRODALOM

Bechar-Israeli, Haya (1995): From Bonhead to cLoNehEAd: Nicknames, Play and Identity on Internet Relay Chat (Play and Performance in Computer-Mediated Communication). *Journal of Computer-Mediated Communication*, 2, no 1.

Belting, Hans (2003): *Kép-antropológia*. Budapest, Spatum.

Caillois, Roger (1961): *Man, Play, and Games*.

Castells, Manuel (2005): *Az információ kora: gazdaság, társadalom és kultúra*. Budapest, Gondolat–Infonia.

Castronova, Edward (2007): Virtuális világok: gazdasági és társadalmi beszámoló a virtuális vadnyugatról. In: Halácsy P. – Vályi G. – Barry Wellman (szerk.): *Hatalom a mobiltömegek kezében*. 247–282. Budapest, Typotex.

De Kerckhove, Derrick (2005): Hybrid: Elements of a Re-mix Culture. In Christine Schöpf, Gerfried Stocker (eds.): *Catalog Ars Electronica: Hybrid – Living in paradox*. Hatje Cantz Verlag.

Giddens, Anthony (1991): *Modernity and Self-Identity. Self and Society in the Late Modern Age*. Stanford, CA.

Jacobi, Jolande (1976): *Masks of the Soul*.

Jung, Carl Gustav (2007): *Bevezetés a tudattalan pszichológiájába*. Budapest, Európa, 2003.

Manovich, Lev: *Remixelhetőség*. In Halácsy P. – Vályi G. – Barry Wellman (szerk.): *Hatalom a mobiltömegek kezében*. 79–90. Typotex.

Murray, Janet H. (2000): *Hamlet on the Holodeck*. Cambridge, MA, MIT Press.

Reid, Elizabeth (1994): Text-based Virtual Realities: Identity and the Cyborg Body. In *Cultural Formations in Text-Based Virtual Realities*. PhD Thesis, University of Melbourne, 75–95.

Turkle, Sherry (1997): *Life on the Screen: Identity in the Age of Internet*. New York, Touchstone, 1997.

Plauschin András

A POLITIKAI HÍRMŰSOROK TÁJÉKOZTATÁSI GYAKORLATA 2007-BEN

A hír- és politikai magazinműsorok a műsorfolyamon belül jól elkülöníthető csoportot alkotnak. Alapfunkciójuk, hogy az emberek számára folyamatosan biztosítsák mind a világ, mind a magyarországi társadalmi, politikai, gazdasági és kulturális élet történéseiben való eligazodáshoz szükséges információkat. Elvárás velük szemben, hogy mutassák be, tegyék megítélhetővé a legfontosabb eseményeket, a társadalom számára lényeges ügyeket, problémákat és az ezekkel kapcsolatos különféle álláspontokat. A hír- és tájékoztató műsorokkal (híradók, hírek, politikai, gazdasági, kulturális magazinműsorok, riportok stb.) szemben támasztott követelmények a műsorfolyam egészében elfoglalt helyhez, a műsor tényközlő jellegéhez, a műsor által megvalósított szelekcióhoz és végül a program formai jegyeihez köthetők.¹ Köztudott, hogy a hír- és magazinműsorok nemcsak egyszerűen megjelenítik a tényeket, hanem előzetesen különféle szempontok alapján szelektálnak is az információk között. Azaz nem minden eseményből lesz hír, a közszereplők, közügyek nem mindegyike kap lehetőséget a médián keresztüli megjelenésre. E téren követelményként fogalmazható meg, hogy a műsorok ne lényegtelen és érdektelen témákkal foglalkozzanak, hanem olyan történéseket, véleményeket és olyan szereplőket tárjanak a közönség elé, amelyek fontosak, közérdeklődésre tartanak számot. Szintén elvárás, hogy a műsorokban, amennyiben egy konkrét témában, egy bizonyos területen többféle nézet és vélemény létezik, azok súlyuknak megfelelő helyet kaphassanak. A kiegyensúlyozottsággal kapcsolatban az a legfontosabb kérdés, hogy az egymással szemben álló politikai-társadalmi szereplők médiamegjelenésében, melyek a médiabeli előfordulásoknak azok a gyakoriságban, hosszúságban és egyéb mutatókban mért arányai, amelyeket „fair”-nek lehet minősíteni. A kiegyensúlyozottság a médiatörvényben, de a nemzetközi szakirodalomban is exponált fogalom. A média ügyeiben döntéseket hozók, de a közönség is azt várja el, hogy az elemzők állapítsák meg a műsorfolyam egészéről vagy annak egyes elemeiről, hogy azok megfeleltek-e a kiegyensúlyozottság kritériumának. Az e célból végzett elemzések oly módon történnek, hogy az ORTT Műsorfigyelő és -elemző Igazgatóság munkatársai operacionalizálják a törvény előírásait, azaz technikai terminusokra és eljárásokra fordítják le azokat a fogalmakat, amelyeket a törvény meghatároz. Ezt követően e termi-

¹ Terestyéni Tamás (1998): A közszolgálatosság követelményeinek értelmezése, különös tekintettel a médiatörvény előírásaira. *Jel-kép*.

nusokkal és eljárásokkal méréseket végeznek a műsorokon. Ennek szokásos mérési módja az, hogy az elemzők megszámlálják a híradókban és az egyéb politikai tájékoztató műsorokban az egyes politikai pártokat képviselő szereplők különféle módon történő megjelenéseinek gyakoriságát (a szereplők verbális – műsorvezetői – említéseinek számát, vizuális megjelenéseinek gyakoriságát, hosszát, saját hangon történő megjelenéseinek gyakoriságát, illetve időtartamát, a vizuális megjelenítés mikéntjét stb.), és az esetszámokból nyert statisztikával jellemzik a vizsgált műsorokat. Az ilyen jellegű, tartalomelemzésnek nevezett eljárások objektivitását az biztosítja, hogy a műsorokban olyan elemek gyakoriságát számlálják, amelyeknek azonosítása nem szubjektív megítélésen, hanem egyszerű, előzetes definíciók alapján, mintegy automatikusan történik. A műsoroknak a kiegyensúlyozottság szempontjából végzett vizsgálata tehát olyan statisztikát eredményez, amely a műsorok tartalmát mennyiségileg jellemzi. A vizsgálatok metodikájának alapelemei megegyeznek a nemzetközi gyakorlatban alkalmazott eljárásokkal. Megjegyezzük, hogy kvantitatív tartalomelemzések segítségével a francia CSA folyamatosan, a BBC pedig esetenként vizsgálja az elektronikus hírszolgáltatás kiegyensúlyozottságának teljesülését. Látni kell azonban, hogy ezek a statisztikák önmagukban még nem sokat mondanak a kiegyensúlyozottság érvényesüléséről. A pártok médiaszerepléseit tekintve, aligha létezik olyan politikai erő, amely ne kevesellné saját és ne sokallná a konkurens erő médiahasználatát. Fel kell hívni arra is a figyelmet, hogy az Rttv. önmagában nem tudja megoldani a kiegyensúlyozottság érvényesítésének ügyét. Ennek legfőbb oka, hogy a törvény meghatározásai többnyire elvont fogalmakat tartalmaznak, és nem nyújtanak eligazítást azokról a mértékekről, határértékekről, amelyekhez képest a műsorok nyers tényeit a kiegyensúlyozottság szempontjából minősíteni lehetne. Így jelentésünk sem foglal állást a kiegyensúlyozottság meglétéről vagy hiányáról, csupán az elsődleges adatokat foglalja keretbe.

Az alábbiakban elsősorban arra keressük a választ, hogy az aktuális műsorokban milyen arányok, milyen médiahasználat jellemezte a hazai politikai életet, mely ügyekre és témákra fókuszáltak a szerkesztők, illetve mindezek bemutatása milyen módon történt 2007-ben. A fejezet első részében a hírműsorok tájékoztatási gyakorlatát mutatjuk be, a második részben a fontosabb politikai magazinműsorok működéséről adunk képet.

A HÍRMŰSOROK

Ahavonta, pannelszerűen ismétlődő kvantitatív tartalomelemzések az elmúlt években az MTV1 déli és esti, a Magyar ATV, az Echo TV, az RTL Klub esti híradói-ra, a TV2 *Tények és Tények este* című műsorára, a Duna Televízió *Hírórájára*, valamint a Kossuth rádió *Reggeli Krónika /180 perc c. hírműsorának 6-tól 7-ig* terjedő részére, a *Déli és Esti Krónikára*, a Danubius és Sláger Rádió reggeli hírösszefoglalóra, illetve a *Híradó 21-re* (Hír TV) terjedtek ki. (A vizsgálatok metodikájának alapelemei megegyeznek a nemzetközi gyakorlatban alkalmazott eljárásokkal. Megjegyezzük, hogy kvantitatív tartalomelemzések segítségével a francia CSA folyamatosan vizsgálja az elektronikus hírszolgáltatás kiegyensúlyozottságának teljesülését.)

Az ORTT elsőként a 2002-es parlamenti választás kampányidőszakában indította el a politikusok médiaszerepléseinek szentelt, napi rendszerességgel folytatott internetes adat-

közlését (www.ortt.hu). Az elmúlt években folytattuk az öt évvel ezelőtt lefektetett hagyományokat, és a parlamenti, illetve EP-választás korteshadjárata alatt naponta közöltük különböző bontásokban a hír- és magazinműsorokban megjelenő politikusok szerepléseinek paramétereit. A fenti szolgáltatást 2007 elejétől kiterjesztettük a választási időszakon túlra is, periodicitását heti jellegű információs közlésre csökkentettük, és kizárólag az általunk legfontosabbnak ítélt hét hírműsorról közöltünk eredményeket (MTV1 esti *Híradó*, Duna Televízió *Híróra*, *Esti Krónika* (Kossuth Rádió), *Tények* (TV2), RTL Klub *Híradó*, ATV *Híradó*, *Híradó 21* (Hír TV). A négy nyelven olvasható adatsorok a parlamenti képviselők médiahasználata mellett a kormánytagok és a politikai pártkötődéssel rendelkező közéleti szereplők eredményeit is megjelenítették a szokásos bontásokban (összes és élőszóbeli szereplés, nyilatkozatoknak szentelt műsoridő). A pártelnökök szerepléseit külön diagramon ábrázoltuk. 2007-ben 1729 órányi híryanag feldolgozása történt meg, amely közel 80 ezer műsoregység, közel 109 ezer hazai szereplő regisztrálását és elemzését jelentette. A vizsgálat kizárólag azokat a megjelenéseket vette figyelembe, amikor a műsorok ismertették a szereplők álláspontját, cselekedeteit, illetve amikor élőszóban nyilatkoztak.

A híryanag vizsgálata során a következő fontosabb alapkategóriákat különböztettük meg:

- hírek: a tájékoztatási folyamatnak azok a formálisan is elkülönülő elemei, amelyek a téma, a szereplők, illetve a helyszín szempontjából zárt egységet alkotnak,
- események: azok a történések, amelyek a világban végbemennek, amelyeket a média hírként prezentál,
- szereplők: azok a személyek vagy intézmények, akik/amelyek az események előidézőiként és aktív résztvevőiként tűntek fel a híregységekben,
- témák: azok az ügyek, amelyek körül az események forogtak, és amelyekkel kapcsolatban a szereplők véleményüket ismertették.

A hírműsorok feldolgozása során vizsgáltuk, hogy a műsorokban hírként prezentált események milyen színterekhez és társadalmi intézményekhez kötődtek; a különböző típusú eseményekre a híregységek számát és hosszát tekintve milyen mértékű figyelem irányult; mely intézmények, illetve mely intézményeket reprezentáló személyek jelentek meg mint az események generálói; milyen mértékű médiafigyelem irányult rájuk, és a megjelenítésükben mutatkoztak-e elfogultságok; milyen témák, milyen publikus ügyek szerepeltek a híradók napirendjén; milyen társadalmi sikerek, konfliktusok artikulálódtak a hírekben.

GEOPOLITIKAI HELYSZÍNEK

Hasonlóan az előző évekhez, 2007-ben is elsősorban a hazai vonatkozású történéseket (76%) tárták a nézők és hallgatók elé a televíziós, illetve rádiós hírműsorok – azaz vagy a szereplőjük volt magyar állampolgár, vagy az esemény helyszíne volt hazánk. Tisztán külföldi vonatkozású eseményekkel (külföldi helyszín és külföldi szereplő) a hírek közel negyede (23%), míg a határon túli magyarokkal a műsoregységek 1%-a foglalkozott.

Bár a részletes elemzés csakis azokra a tudósításokra terjedt ki, amelyeknek volt valamilyen magyar vonatkozásuk, a médiumok hírvilágának teljesebb feltérképezése céljából megvizsgáltuk, hogy a hírekben mely országokra, illetve geopolitikai régiókra irányult a figyelem (1. táblázat). Tisztában vagyunk azzal, hogy a felhasznált geopolitikai kategóriák sok szempontból erőltetettek és számos különbséget összeszomnak, mindazonáltal néhány általános, gyakran egymást erősítő tendencia kiolvasható, amely a külföldi hírekben a figyelem, az érdeklődés fő irányait jellemzi. Az idei évben is a közel-keleti válsággócra fordították a legnagyobb figyelmet a hírműsorok, számarányuk mégis jelentősen csökkent az előző év adataihoz képest (6,4% vs. 3,7%). Az Amerikai Egyesült Államok és Kanada főként nagyhatalmi szerepének köszönhetően fordult elő a hírműsorokban (3,4%), továbbá előszeretettel sugároztak a médiumok bűncselekményekről, balesetekről, szenzációkról tudósító híreket e régióból. A szomszédos országok közül Romániát övezte kiemelt érdeklődés, ami a határon túli magyarok helyzetének gyakori megjelenítésére, valamint a romániai EP-választás kampányára vezethető vissza, amelyben a magyarországi pártok is tevékeny részt vállaltak. A környező országok leggyakrabban a *Duna Televízió Híradójában* szerepeltek, amely – a többi adóhoz képest – kiemelten foglalkozott a határ menti országokban élő magyar kisebbségek helyzetével. Romániával közel megegyező frekvenciával tűnt fel Szlovákia (1,1%), amelynek megjelenése a Beneš-dekrétumok megerősítésének és a két ország között kialakult feszültségek következményének tekinthető. A Magyarországon történt események prezentációja az előző évhez képest tovább emelkedett (69,9% vs. 72,3%). Az elmúlt négy év tendenciáit vizsgálva megállapíthatjuk, hogy a műsorszolgáltatók egyre nagyobb figyelmet fordítanak a magyarországi történések bemutatására, míg a külföldi események – főként a politikai vonatkozásúak – háttérbe szorulnak. A külföldi hírek közel 45%-a a politika és a gazdaság történéseiről tudósított, 39%-a külföldi tragédiákról, háborúkról, terrortámadásokról adott hírt, a kultúra kérdéseinek a műsoregységek 9%-át szentelték, a bulvárhírek aránya 6% volt. A határon túli magyarok helyzetét főként a közszolgálati adók tűzték napirendre, közülük is kiemelkedett a *Duna Televízió Híradója* – külpolitikai összefoglalóinak közel negyedét szentelte a kérdéskörnek (24%). (Tavaly még az *Esti Krónikában* szerepelt a leggyakrabban e témakör, idén azonban ezeknek a műsoregységeknek az aránya 2006-hoz képest a felére csökkent [11,1% vs. 5,4%].) A két kereskedelmi rádióadó hírműsorában a bulvár és a külföldi bűncselekmények, katasztrófák prezentációja volt meghatározó, a Sláger Rádió híreiben a nem magyar vonatkozású műsoregységek közel 40%-a valamilyen érdekességről, szenzációról számolt be, a világpolitikai események háttérbe szorultak tudósításaiban. 2006-ban a külföldi hírek 47%-a Európáról szólt, 2007-ben 5 százalékpontos emelkedést regisztráltunk (52%).

Az *MTV1 déli Híradója* (55,7%) az átlagnál kevesebb híradást szentelt a magyarországi történéseknek, ezzel ellentétben a Danubius Rádió programjaiban hazai kötődésűnek számított az összefoglalók több mint 90%-a (94,3%). A *Déli Krónika* és a *Híradó 21* főként a közel-keleti történésekre koncentrált (*Déli Krónika*: 10,6%, *Híradó 21*: 6,1%), a két országos kereskedelmi rádióadó részesedése nem érte el az 1%-ot. Az USA-hoz kötődő események prezentációja az *MTV1 déli hírműsorában* kapta a legnagyobb hangsúlyt (7,4%).

1. táblázat

A hírek geopolitikai helyszíné

N = 79.814

	MTV1 esti Híradó	MTV1 déli Híradó	Duna Televízió Híróra	Reggeli Krónika/ 180 perc	Déli Krónika	Esti Krónika
Magyarország	72,0	55,7	69,8	72,7	62,3	68,9
Közel-Kelet	2,0	4,4	3,4	4,3	7,5	4,6
USA, Kanada	3,1	7,4	1,4	3,1	3,5	1,6
Ázsia	1,8	4,2	1,6	1,1	2,1	1,2
Nagy-Britannia	1,7	2,9	1,1	1,7	1,9	1,5
Oroszország	1,4	1,9	1,1	2,4	4,0	4,0
Románia	1,0	0,5	6,2	1,3	1,4	1,6
Németország	1,2	1,4	1,0	2,1	3,1	2,2
Olaszország	1,6	1,6	0,6	1,0	1,7	1,8
Szlovákia	0,8	0,6	2,5	1,3	1,4	1,8
Egyéb amerikai országok	0,9	3,8	0,5	0,8	0,5	0,2
Franciaország	1,5	2,2	0,9	1,0	1,2	0,8
Belgium, Brüsszel, EU	1,8	0,7	0,9	0,8	1,2	2,5
Szerbia és Montenegró	0,7	0,8	3,2	1,2	1,3	1,2
Egyéb uniós országok	1,5	1,6	0,8	0,8	0,8	0,9
Afrika	0,5	0,9	0,4	0,5	0,5	0,5
Ukrajna	0,6	0,7	0,7	0,5	0,6	0,6
Ausztria	0,7	0,7	0,6	0,1	0,7	0,6
Törökország	0,4	0,8	0,4	0,5	0,5	0,5
Kína	0,4	0,9	0,3	0,1	0,5	0,3
Ausztrália, Óceánia	0,3	1,1	0,4	0,0	0,2	0,1
Spanyolország	0,6	0,9	0,2	0,2	0,1	0,1
Lengyelország	0,4	0,3	0,2	0,7	0,8	0,5
Görögország	0,4	0,7	0,3	0,1	0,3	0,2
Japán	0,3	0,8	0,2	0,1	0,3	0,1
Egyéb európai országok	0,3	0,4	0,4	0,3	0,3	0,4
Egyéb (Antarktisz, világűr)	0,4	0,7	0,3	0,2	0,3	0,1
Meghatározhatatlan	0,4	0,7	0,0	0,3	0,1	0,1
Több helyszín	0,3	0,5	0,1	0,3	0,2	0,1
Csehország	0,2	0,1	0,3	0,3	0,4	0,4
Horvátország	0,7	0,1	0,2	0,1	0,2	0,2

	<i>Tények</i>	<i>RTL Klub Híradó</i>	<i>Danubius Rádió Hírek</i>	<i>Sláger Rádió Hírek</i>	<i>Tények este</i>	<i>ATV Híradó</i>	<i>Híradó 21</i>	<i>Echo TV Híradó</i>	<i>Összesen</i>
Magyarország	67,1	70,8	94,3	88,7	73,0	77,3	70,4	68,9	72,3
Közel-Kelet	3,0	3,5	0,3	0,2	2,3	4,1	6,1	4,2	3,7
USA, Kanada	5,9	5,5	0,5	2,4	5,6	3,7	2,9	3,4	3,4
Ázsia	2,3	2,7	0,2	0,5	1,4	2,0	2,8	2,6	1,9
Nagy-Britannia	2,9	1,9	0,4	1,9	2,4	1,8	2,2	1,8	1,8
Oroszország	1,7	1,5	0,1	0,2	1,5	1,5	1,9	1,4	1,8
Románia	0,5	0,4	0,2	0,7	0,4	0,3	0,6	1,3	1,3
Németország	1,2	1,0	0,2	0,3	1,3	0,7	0,8	1,0	1,3
Olaszország	1,4	1,1	0,2	0,5	1,0	0,6	1,0	1,4	1,1
Szlovákia	0,9	0,3	0,5	0,4	1,2	0,3	1,0	1,5	1,1
Egyéb amerikai országok	2,0	1,4	0,0	0,3	1,5	1,0	1,3	1,9	1,0
Franciaország	1,3	1,1	0,1	0,4	1,1	0,8	1,0	1,2	1,0
Belgium, Brüsszel, EU	0,8	0,5	0,8	0,2	1,0	0,4	0,9	1,2	1,0
Szerbia és Montenegró	0,5	0,6	0,1	0,3	0,4	0,3	0,6	0,9	0,9
Egyéb uniós országok	1,2	0,8	0,2	0,5	0,8	0,4	0,8	1,1	0,9
Afrika	0,6	0,8	0,1	0,2	0,5	0,7	0,8	0,6	0,5
Ukrajna	0,4	0,4	0,0	0,1	0,4	0,4	0,6	0,6	0,5
Ausztria	0,8	0,6	0,3	0,4	0,6	0,2	0,3	0,3	0,5
Törökország	0,6	0,5	0,0	0,0	0,6	0,6	0,6	0,8	0,5
Kína	0,8	0,7	0,1	0,1	0,5	0,4	0,3	0,7	0,4
Ausztrália, Óceánia	0,5	0,9	0,0	0,3	0,3	0,3	0,3	0,4	0,4
Spanyolország	0,7	0,5	0,1	0,2	0,6	0,3	0,3	0,5	0,4
Lengyelország	0,2	0,1	0,0	0,0	0,1	0,2	0,4	0,4	0,3
Görögország	0,4	0,5	0,1	0,1	0,3	0,1	0,4	0,3	0,3
Japán	0,5	0,5	0,0	0,1	0,4	0,3	0,2	0,4	0,3
Egyéb európai országok	0,4	0,2	0,1	0,1	0,2	0,2	0,3	0,3	0,3
Egyéb (Antarktisz, világűr)	0,4	0,5	0,0	0,2	0,2	0,1	0,0	0,4	0,3
Meghatározhatatlan	0,5	0,1	0,4	0,2	0,0	0,4	0,3	0,0	0,3
Több helyszín	0,4	0,2	0,6	0,2	0,1	0,2	0,2	0,1	0,2
Csehország	0,1	0,1	0,0	0,2	0,1	0,2	0,2	0,2	0,2
Horvátország	0,1	0,2	0,0	0,1	0,2	0,1	0,2	0,3	0,2

HAZAI HELYSZÍNEK

A továbbiakban csak a magyarországi vonatkozású hírekre összpontosítottunk (76%). A hazai események földrajzi kötődésének megállapításánál alapelv volt, hogy csak azokat a helyszíneket (egy vagy több helyszínt) regisztráltuk, amelyeket a híradások konkrétan megneveztek, azokat viszont nem, amelyeknél ugyan a helyszín nyilvánvaló volt – például az Országgyűlés esetében Budapest –, de külön nem említették. Hasonlóképpen nem regisztráltuk a helyszín vonatkozásában azokat a híregységeket, amelyek nem informáltak a színterről, és az nem is volt kikövetkeztethető a szövegből. A tudósítások közel felénél (42%) nem hangzott el tényszerű helymeghatározás, és a hírek 6%-ában a helyszín Magyarországon kívülre esett.

A vizsgált hírek negyedében explicit módon Budapestet jelölték meg az esemény színtereként (27%) (2. táblázat). A megyeszékhelyek (7%), a vidéki városok (6%) és a községek (6%) közel azonos arányban szerepeltek. Az adatok a híryanag erős Budapest-centrikusságát tükrözik, amit azonban aligha lenne indokolt a kommunikátorok rovására írni, hiszen ténykérdés, hogy az ország életében meghatározó szerepet játszó intézmények túlnyomó többségének a főváros ad otthont, és rendszerint itt játszódik a kétségkívül fontosnak minősíthető országos események zöme. A főváros mellett Baranya, Csongrád és Borsod-Abaúj-Zemplén megyében történt eseményekkel foglalkoztak kiemelten a csatornák, ehhez jelentősen hozzájárult, hogy Pécs, valamint Szeged is gyakran előfordult a híradásokban. A legkisebb nyilvánosságot a Tolna, Komárom-Esztergom és Nógrád megyében történtek kapták a programokban.

A hírműsorok közül 2007-ben az *Echo TV Híradóit* jellemezte a legerőteljesebb Budapest-központúság. A *180 perc*, *Déli Krónika*, valamint a Danubius Rádió esetében a fővárosi események előfordulása nem érte el a műsoregységek ötödét. A vidéki Magyarország – városok, községek – életével az RTL Klub foglalkozott a legtöbbször, a leginkább valamely bűncselekmény, baleset kapcsán. Ezt általános tendenciának tekinthetjük, a műsorok felénél a Budapesten kívüli események több mint 40%-át a tragédiák, erőszakos cselekmények tették ki. Az országos kereskedelmi televízió kivül a Kossuth Rádió reggeli hírosszefoglalója és a *Híradó 21* mutatott nagyobb érdeklődést a vidéken zajló politikai történések iránt. Ezzel szemben a főváros helyszíneként az esetek többségében belpolitikai vonatkozásban jelent meg, ez alól csak az RTL Klub *Híradója* és *Tények* jelentett kivételt.

2. táblázat

A magyar vonatkozású hírek földrajzi kötődése (%)

	Budapest	Megyeszékhely	Vidéki város	Község	Egyéb terület
MTV1 esti Híradó	30	7	6	6	5
MTV1 déli Híradó	20	10	8	9	6
Duna Televízió Híróra	20	7	7	7	5
Reggeli Krónika/180 perc	16	5	4	4	4
Déli Krónika	22	5	5	5	4

	Budapest	Megyeszék- hely	Vidéki város	Község	Egyéb terület
Esti Krónika	16	5	4	4	2
Tények (TV2)	31	9	7	6	6
RTL Klub Híradó	24	14	10	13	9
Danubius Rádió Hírek	19	6	5	5	3
Sláger Rádió Hírek	24	8	5	6	5
Tények este (TV2)	49	8	9	6	12
ATV Híradó	28	7	5	6	5
Híradó 21 (Hír TV)	30	7	8	6	4
Echo TV Híradó	56	7	5	4	2
Összesen	27	7	6	6	5

A HÍRANYAG TEMATIKUS ÖSSZETÉTELE

A következőkben azokat a nagyobb témacsoportokat vesszük szemügyre, amelyek körül a híregységekben prezentált események forogtak, és amelyek a híryananyagban történő megjelenésükön keresztül mint fontos közügyek definiálódtak a nyilvánosságban (3. táblázat). (Az összegek nem adnak ki 100%-ot, mivel egy híradás több témát is tárgyalhatott, a híregységek számát a témák gyakoriságához viszonyítottuk.) Az adatfelvétel során használt közel száz témát a könnyebb értelmezhetőség kedvéért kilenc nagyobb témacsoportba soroltuk.

2005 szeptemberében változtattunk az eddig alkalmazott módszertanon, és bevezettük az ún. napirendvizsgálatot. Ennek lényege, hogy a műsoregységek témáinak nyitott változót szenteltünk – a kódolók nem különböző kategóriákból választanak, hanem röviden összefoglalják, hogy milyen témákat érintettek a műsoregységben. Annak érdekében változtattunk a metodikán, hogy pontosabb leírását adjuk a hírekben felvetődött kérdésköröknek, továbbá képesek legyünk megjeleníteni a kurrens problémákat.

2007 híregységeinek témaorientációját vizsgálva megállapíthatjuk, hogy elsősorban a belpolitika állt a médiumok érdeklődésének homlokterében (43%), amit a katasztrófák és bűncselekmények (családi tragédiák, balesetek, bírósági, ügyészégi szakaszban lévő ügyek) témaköre követett (22%). Az előző évhez képest a szociális szféra részesedése jelentősen megemelkedett (9% vs. 14%), ami a sztrájkoknak és a civilek által szervezett megmozdulásoknak a következménye volt. A kultúra, az oktatás és a vallás témaköre a hírek tizedében jelent meg. A belpolitikai botrányok kérdéskörének részesedése az előző évhez képest nem változott (10% vs. 10%), a témakörön belül a vállalkozások, vállalatok botrányai, a kórházi műhibák és Zuschlag János ügye számítottak meghatározónak.

2007-ben az MR1-Kossuth Rádió *Esti Krónikáiban* szerepelt a leggyakrabban a belpolitika témaköre (57%), a kereskedelmi csatornák közül az Echo TV (52%) és a Hír TV (54%) közelítette meg ezt az arányt. Legkevesébé az RTL Klub főműsoridős híradóján éreztették hatásukat a politikai szféra történései (25%), de a *Tények* (30%) és a Sláger Rádió reggeli hírösszefoglalójában (28%) is ritkán találkozhattunk a témakörrel. A gazdasági szféra eseményeivel a leghangsúlyosabban a *Déli Krónika* foglalkozott (22%). A kataszt-

rófák, bűncselekmények prezentálásának 2007-ben is elsősorban a kereskedelmi televíziók tulajdonítottak hírértéket. „Az azonnali hatást kiváltó hírek” az RTL Klub 34, a *Tények* tudósításainak 35, a TV2 késő esti beszámolóinak 36%-ában fordultak elő. A közszolgálati műsorok közül az *MTV1 déli Híradójában* tapasztaltunk ehhez hasonló arányt (29%). A belpolitikai botrányok a kereskedelmi csatornák műsoraiban többször kerültek terítékre, mint közszolgálati társaiknál, a legnagyobb arányban a *Tények estében* fordultak elő, híreinek egyhatoda e témakörhöz kötődött (16%), ettől alig maradt el a *Híradó 21* (14%). 2007-ben az önkormányzatok munkájának és az egyéb témáknak szentelték a legkisebb figyelmet a műsorszolgáltatók (4-4%). A külpolitikai kérdéskör a *Duna Televízió Híradójában* szerepelt a leghangsúlyosabban (14%).

2007-ben egész éven át tartó vitát generált az egészségügyi rendszer átalakítása. Minden hónapban a leggyakrabban előforduló témák között találtuk a kormány valamely intézkedését. Az év elején még a súlyponti kórházak kijelölése és a kórházi ágyak megszüntetése, az év második felében a több-biztosítós egészségügyi rendszer kialakítása állt a médiumok figyelmének középpontjában. Ezek a kérdések nemcsak a Fidesz és a kormány véleményét osztották meg, hanem a koalíciós partnerek között is feszültté tették a viszonyt, többször is egyeztetéseket kellett folytatniuk az intézkedések elfogadásához – így érthető módon a pártpolitikai témák közül e kettő fordult elő a leggyakrabban. Februárban a Kossuth téri kordon bontása váltott ki heves reakciókat, márciusban pedig a Fidesz megemlékezése miatt merült fel annak a lehetősége, hogy megismétlődhetnek a 2006. októberi események. Áprilisban Molnár Lajos távozásával foglalkoztak kiemelten a médiumok, aminek következményeként kormányátalakítást hajtottak végre. Májusban a Zsanett-ügy és más, a rendőrök által állítólagosan elkövetett bűncselekmények borzolták a kedélyeket. A Magyar Gárda nyár végi megalakulása a „politikai uborkaszezonban” váltott ki nagy médiaérdeklődést. Az év utolsó hónapjaiban a szakszervezetek és a civil kezdeményezések által szervezett megmozdulások, valamint sztrájkok kerültek középpontba, amelyeken a kormányzat különböző intézkedései (egészségügyi reform, nyugdíjreform, a szárnyvonalak megszüntetése) ellen tiltakoztak. A 12 hónapból 5-ben a leggyakrabban előforduló témakör a bűncselekmények voltak.

3. táblázat

A műsoregységekben tárgyalt főbb témacsoportok (%)

	MTV1 esti <i>Híradó</i>	MTV1 déli <i>Híradó</i>	Duna Televízió <i>Híradó</i>	<i>Reggeli Krónika / 180 perc</i>	<i>Déli Krónika</i>	<i>Esti Krónika</i>
Külpolitika	7	3	14	12	9	11
Gazdaság	12	12	14	16	22	16
Belpolitika	40	39	47	55	47	57
Botrányok	10	9	6	9	9	11
Szociális szféra	12	12	16	15	13	14
Önkormányzatok	3	4	4	4	4	4
Kultúra	12	10	17	10	9	9
Katasztrófa, baleset, bűncselekmény	25	29	12	15	17	16
Egyéb	4	4	2	1	2	2

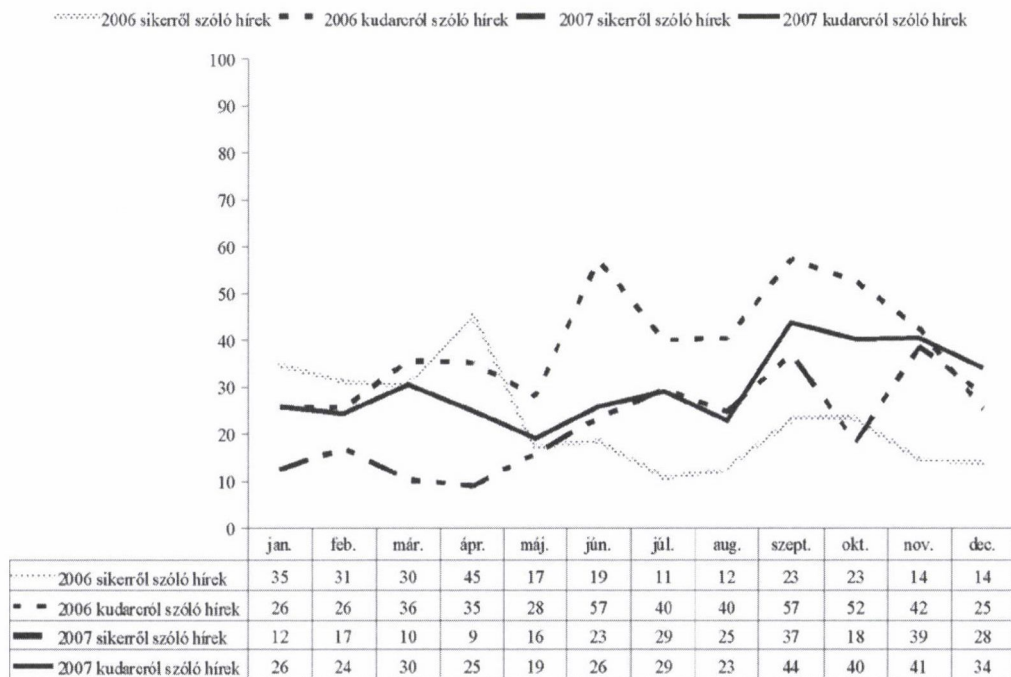
	<i>Tények (TV2)</i>	<i>RTL Klub Híradó</i>	<i>Danu- bius Rádió Hírek</i>	<i>Sláger Rádió Hírek</i>	<i>Tények este (TV2)</i>	<i>ATV Híradó</i>	<i>Híradó 21 (Hír TV)</i>	<i>Echo TV Híradó</i>	<i>Össze- sen</i>
Külpolitika	5	3	3	2	7	4	6	8	7
Gazdaság	10	11	15	20	11	11	10	12	14
Belpolitika	30	25	42	28	36	43	54	52	43
Botrányok	13	11	10	6	16	10	14	11	10
Szociális szféra	12	16	15	20	11	11	17	14	14
Önkormányzatok	4	4	3	5	5	4	4	4	4
Kultúra	9	10	7	11	7	8	11	10	10
Katasztrófa, baleset, bűncselekmény	35	34	23	18	36	24	20	18	22
Egyéb	4	6	4	8	2	10	2	2	4

A politikai szereplők médiahasználatának mennyiségi szempontjai mellett az elemzések a hírszolgáltatás tartalmi jellemzőire is kiterjednek. A magyar vonatkozású tudósításokkal kapcsolatban elsősorban a „siker-, illetve kudarcpropaganda” jelenlétét próbáljuk mérni az országos jelentőségű eredményekről, valamint a fiaskókról beszámoló híradások regisztrálásával. A tartalom megítélésében egy további szempont a kritikai élű álláspontok előfordulásának vizsgálata, másképpen annak feltérképezése, hogy a médiumok milyen mértékben adtak lehetőséget a különböző intézmények és ezen belül a kormányzat tevékenységének bírálatára, ez utóbbi paraméter alakulását 2000 áprilistól figyeljük.

2007-ben augusztusig a kormány tevékenységéhez kapcsolódó kudarcok aránya 19 és 30% között alakult (1. ábra). Szeptemberben arányuk jelentős mértékben megugrott (44%), novemberig 40% fölé maradt, csak decemberre csökkent arányuk számottevően (34%). A nyár utolsó hónapját követően részesedésük ugrásszerűen nőtt (23% vs. 44%), ami egyértelműen a Zuschlag-ügy kirobbanásának következménye volt. Novemberben már az egészségügyi reform által kiváltott sztrájkok, megmozdulások miatt volt magas a kabinet részesedése. Az ellenzék eredménytelenségei a műsoregységek csekély hányadában jelentek meg (4%), arányuk egyedül októberben emelkedett meg számottevően (8%), amikor a Fidesz népszavazási aláírásgyűjtésével kapcsolatban merültek fel problémák, később Bajnai Gordon kétségbe vonta Orbán Viktor kijelentéseinek valóságtartalmát. Az adatok alapján megállapítható, hogy a hírműsorok 2007-ben is többször foglalkoztak a kormányzat kudarcával, mint sikereivel. Az Echo TV és a Hír TV hírműsorai tudósítottak a legnagyobb arányban a kormányzat ballépéseiről, a műsoregységek felében a kabinet sikertelenségeit taglalták. A programok többségében a koalíció számára kellemetlen hírek a műsoregységek negyedét tették ki. Az opposzció kudarcai a Danubius Rádión (8%) és az ATV Híradójában (7%) jelenhettek meg a legnagyobb arányban.

Májusig a kormányzat sikereinek részesedése nem érte a 20%-ot, áprilisban mindössze a hírek 9%-a tudósított valamilyen kormányzati eredményről. A kabinet eredményeinek prezentálása szeptemberben érte el tetőpontját, érdekes módon pontosan akkor volt kudarcok aránya a legmagasabb. A jelenség hátterében elsősorban az egészségügyi rendszerről létrejött megállapodás, a külpolitikai kapcsolatokban elért eredmények és az ország gazdasági állapotának javuló megítélése állt. Októberről novemberre újra megduplázódott rész-

sedésük (18% vs. 39%), ami a vidéknek szánt uniós pénzek szétosztásával, az egészségügyben végrehajtott intézkedésekkel (például több pénzt juttat a kormány a kórházi étkeztetésre) és a gazdasági folyamatok kedvező bemutatásával állt összefüggésben. Az opposzció eredményei júniusban (16%) és októberben (15%) kapták a legnagyobb nyilvánosságot, mindkét hónapban népszavazási kezdeményezésük, növekvő támogatottságuk, valamint a közvélemény-kutatások eredményei miatt.

I. ábra

A kormánykoalíció sikereiről, illetve kudarcairól szóló hírek aránya

A SZEREPLŐK MÉDIAHASZNÁLATA

2007 során a hírműsorok szereplőinek átlagosan 20%-a fogalmazott meg valamilyen kritikát, elismerő szavak mindössze a hírek 1%-át jellemezték. A kormányzatot ért bírálatok aránya januárban és szeptemberben volt a legmagasabb, a „támadások” több mint fele a kabinetet célozta. Az ellenzék leginkább februárban állt a kritikák közepontjában (35%).

A továbbiakban a híreket a szereplők médiahasználatának szemszögéből mutatjuk be. Mint korábban jeleztük, 2007-ben 108 176 szereplőt analizáltunk. (Szereplőnek azokat a személyeket és intézményeket tekintettük, akiknek/amelyeknek a [verbális vagy nem verbális] aktivitása, tevékenysége az eseményeket generálta.)

A hírműsorok (nem intézményi) szereplőinek nemek szerinti összetétele 2007-ben is jelentős egyenlőtlenséget mutatott. A megjelenő személyek 80%-a férfi volt, ami az előző évhez képest 3%-os csökkenést jelentett (83%) (4. táblázat). Az átlagnál némileg kedvezőbb kép rajzolódott ki az *RTL Klub Híradójában* és a *Sláger hírműsoraiban*, a legerőteljesebb férfifölényt az *Esti Krónika* produkálta (83%). A nők magasabb előfordulása az egészségügyi rendszer átalakításával függött össze, a minisztériumot irányító Horváth Ágnes a második leggyakrabban szereplő közéleti személyiségnek számított 2007-ben.

5. táblázat

A szereplő személyek neme (%)

	Férfi	Nő
MTV1 esti Híradó	79	21
MTV1 déli Híradó	79	21
Duna Televízió Híradó	79	21
Reggeli Krónika	81	19
Déli Krónika	82	18
Esti Krónika	83	17
Tények (TV2)	79	21
RTL Klub Híradó	74	26
Danubius Rádió Hírek	81	19
Sláger Rádió Hírek	74	26
Tények este (TV2)	81	19
ATV Híradó	79	21
Híradó 21 (Hír TV)	82	18
Echo TV Híradó	82	18
Átlag	80	20

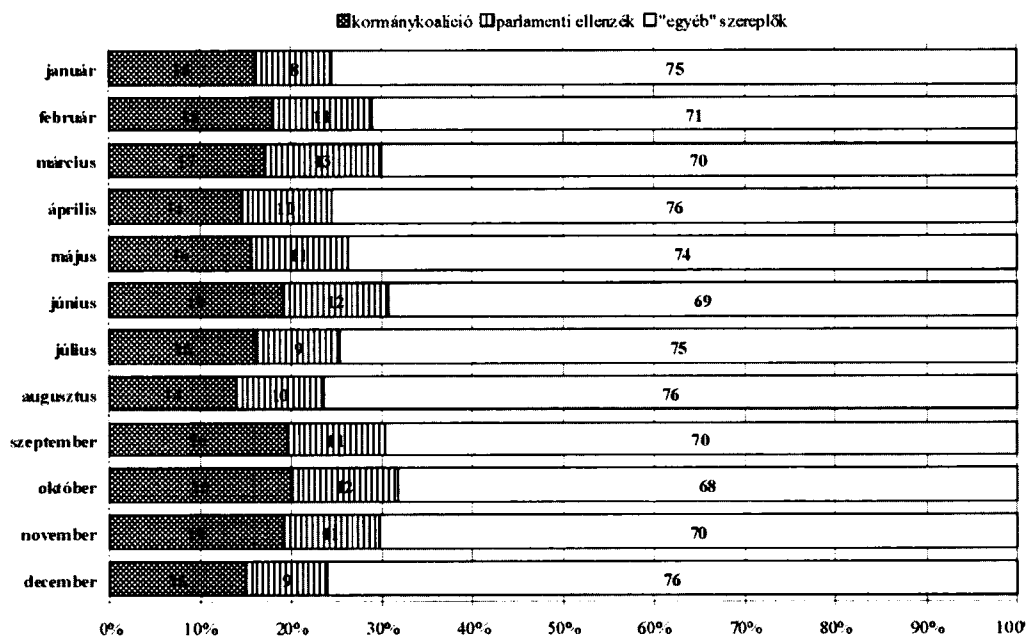
A POLITIKAI SZEREPLŐK MÉDIAHASZNÁLATA

A következőkben a hírműsorok tájékoztatási gyakorlatát a politikai kiegyensúlyozottsága szempontjából elemeztük. Ennek keretében – nemzetközi példákat követve – elsősorban a parlamenti dimenzióban értelmezhető politikusok – azaz a kormánytagok, a koalícióhoz, illetve a parlamenti ellenzékhez tartozók – szerepléseit vizsgáltuk. A feldolgozás során kizárólag azokat a megjelenéseket vettük figyelembe, amikor a műsorok ismertették a szereplők álláspontját, cselekedeteit, illetve amikor élőszóban nyilatkoztak (azaz eltekintettünk azoktól a megjelenésektől, amikor a kommunikátorok csak nevet említettek).

A politikusok médiahasználatát elsőként az ún. összes szereplési lehetőség megoszlása alapján közelítettük meg. A szemben álló politikai erők előfordulási gyakoriságában

mutatkozó különbségek azt jelzik, hogy az elektronikus médiumok mekkora publicitást biztosítottak az eltérő vélemények kifejtésére. 2004-től csökkenő tendenciát mutatott a parlamenti képviselők részesedése (2004: 32%; 2005: 31%), 2007-ben a híradók aktorainak átlagosan már csak 28%-át biztosították a hatalmi szféra reprezentánsai, ami két %-kal volt kevesebb a 2006-ban mért eredményeknél (30%). Mindössze júniusban és októberben haladta meg a 30%-ot a hatalmi szféra aránya a hírműsorokban (2. ábra). A nyári hónapban az újabb kormányátalakítás, az egészségügyi reform miatt kialakult koalíciós feszültség és a Fidesz népszavazási kezdeményezése körül kialakult polémia miatt irányult nagyobb figyelem a politikusokra. Októberben Gyurcsány Ferenc hétpontos tisztasági csomagja, a Fidesz Astoriánál tartott megemlékezése és a Zuschlag-ügy fejleményei kapcsán fejthették ki véleményüket gyakrabban a parlamenti képviselők. Az „egyéb szereplők” novemberi és decemberi emelkedéséhez jelentősen hozzájárult, hogy az év végén szervezett sztrájkok miatt a szakszervezetek tagjai és a kormányzat politikusai között kialakult viták nagy publicitást kaptak. A belpolitikai élet prominensei az *Esti Krónikában* fordultak elő a legnagyobb arányban (35%). Az *RTL Klub Híradójában* (15%) és a Sláger Rádió hírósszefoglalójában (19%) a hatalmi szféra részesedése éves szinten nem érte el a 20%-ot.

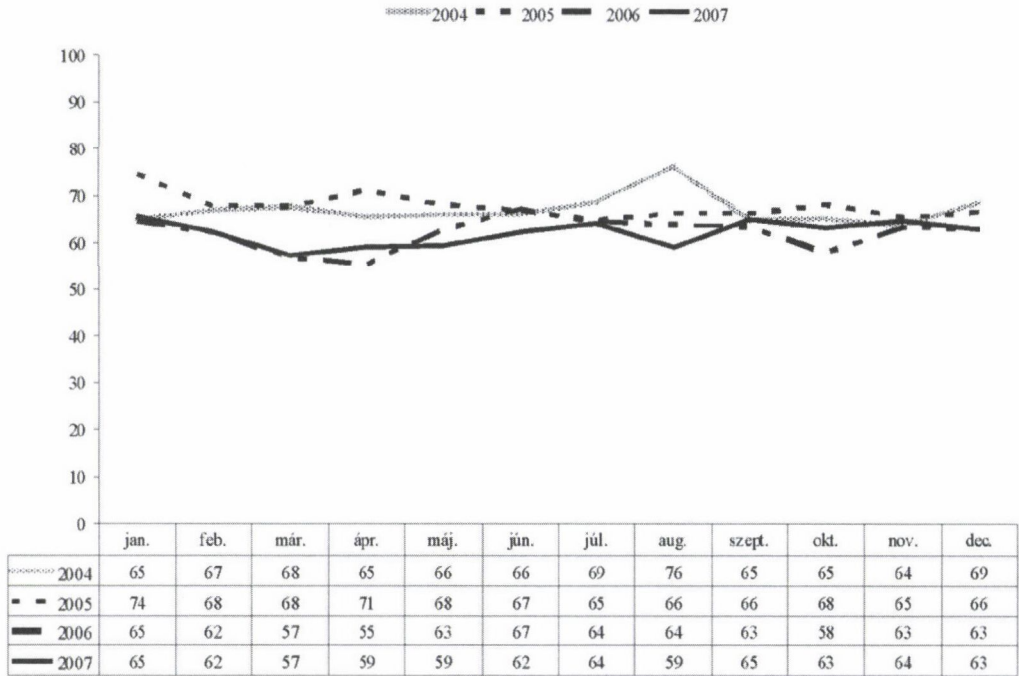

2. ábra

A parlamenti politikusok és az „egyéb” szereplők megjelenésének aránya a hírműsorokban

Az elmúlt négy év folyamán 2004-ben (67%) és 2005-ben (68%) magasabb részesedést tudhatott magáénak a kabinet, ez az arány a parlamenti és az önkormányzati választás évében mérséklődött (62%). A kormányzati oldal médiahasználata 2006-hoz képest nem változott, ami a politikai élet aktivitásának fokozódásával állt összefüggés-

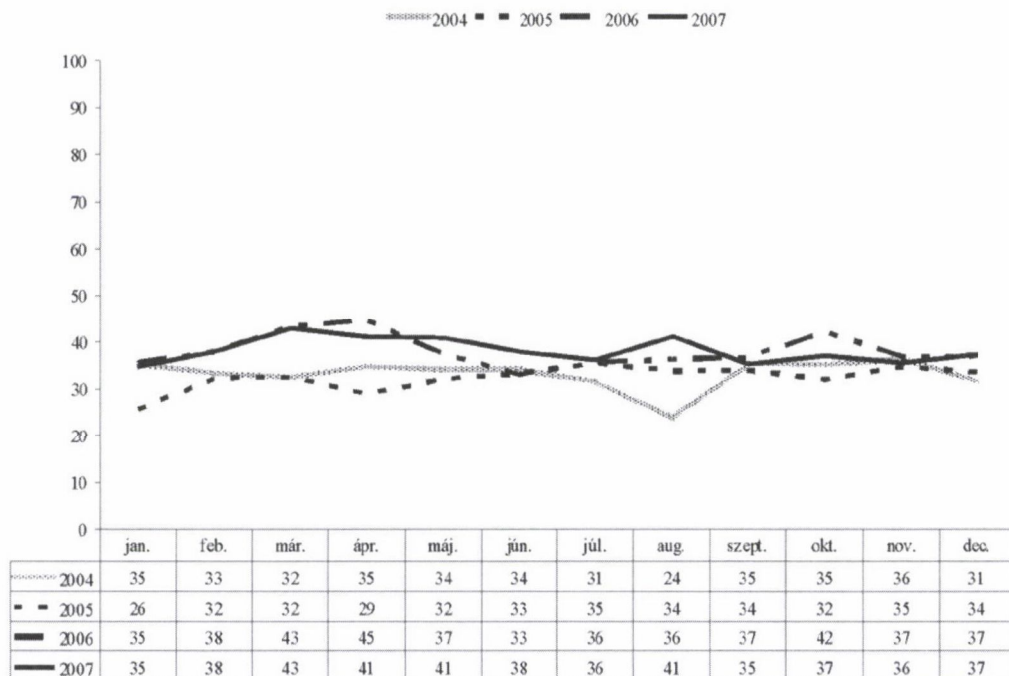
ben (62% vs. 62%) (3. ábra). A kormánykoalíció részesedése júliusban és az év utolsó harmadában volt a legmagasabb a hírműsorokban. Az év hetedik hónapjában Horn Gyula kitüntetésének ügyét kísérte kiemelt figyelem. Szeptemberben Zuschlag János ügye, októberben a miniszterelnök köztisztasági csomagja, az év két utolsó hónapjában az egészségügyi reform és a sztrájkok kapcsán kaptak nagyobb teret a kabinet prominensei.

3. ábra

A kormányzati oldal médiahasználata a hírműsorokban 2004-ben, 2005-ben, 2006-ban és 2007-ben (a szereplések százalékában)

A parlamenti ellenzék médiahasználata a kormányzati oldal szerepléseinek függvényében alakult (4. ábra). A jobboldal eredményeinek alakulása 2006-hoz képest nem változott (38% vs. 38%). Az ellenzék az elmúlt év harmadában 40% feletti részesedést tudhatott magáénak, ami főként a Fidesz politikusainak magas aktivitásával állt összefüggésben. A parlamenti opposzció képviselői márciusban az Erzsébet hídnál tartott ünnepi megemlékezésük biztonsági kockázatai, áprilisban az egészségügyi reform lépései, májusban pedig tisztújításuk miatt értek el magas arányokat a vizsgált programokban, augusztusban a Magyar Gárda megalakulása kapcsán idézték gyakrabban véleményüket.

4. ábra

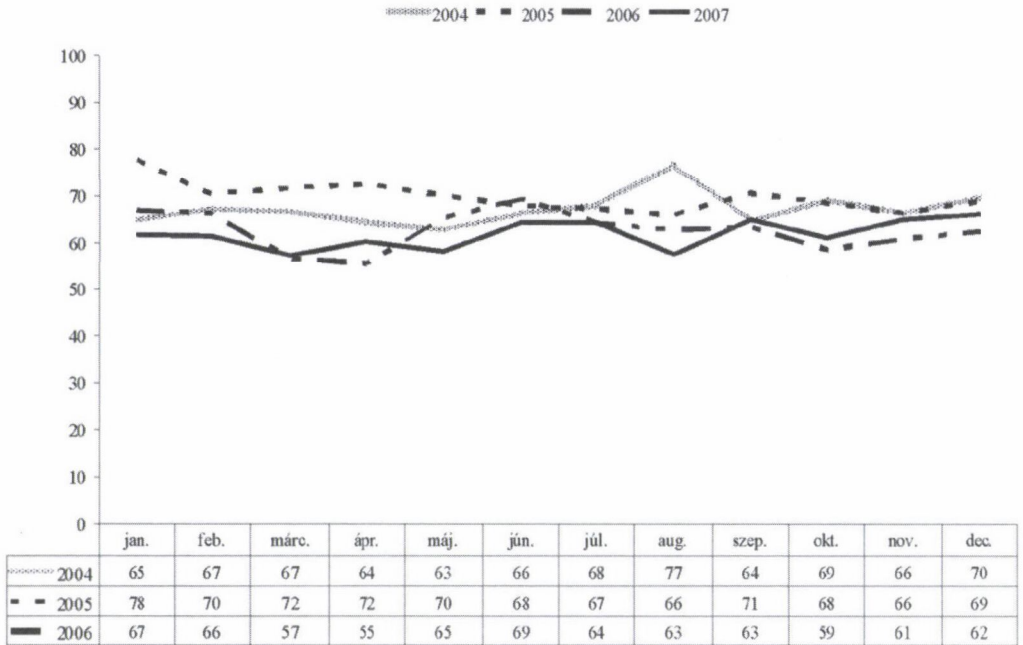
A parlamenti ellenzék médiahasználata a hírműsorokban 2004-ben, 2005-ben, 2006-ban és 2007-ben (a szereplések százalékában)

A POLITIKAI SZEREPLŐK MÉDIAHASZNÁLATA

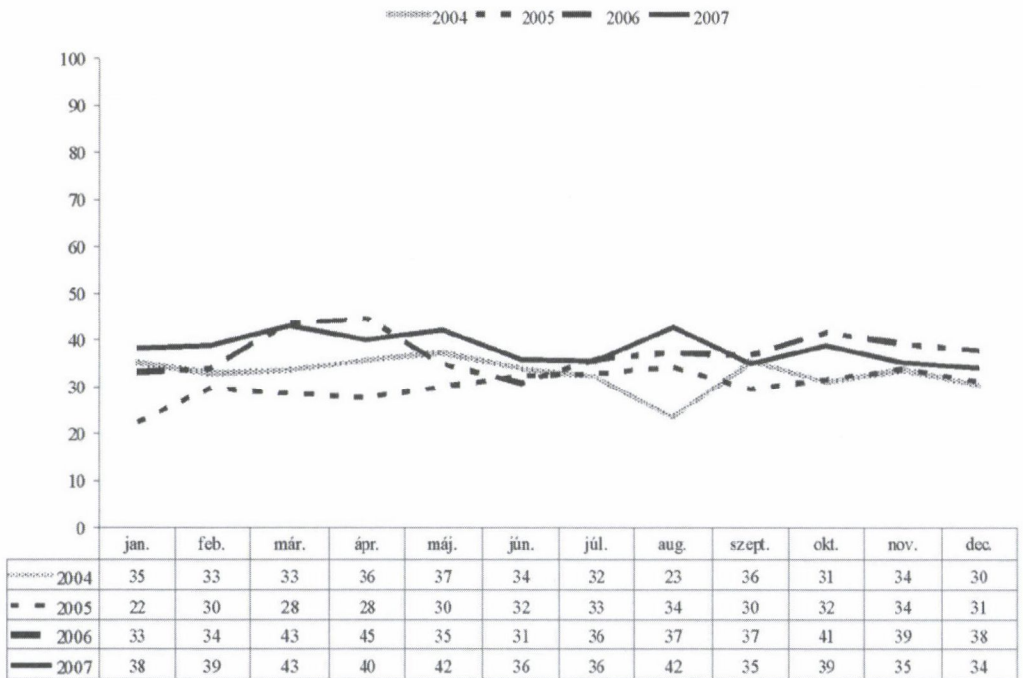
Széles körben elfogadott az az álláspont, amely a szóbeli nyilatkozatot a narrátor általi megjelenítésnél értékeőbb szereplési formának tekinti. Ezért folyamatosan regisztráljuk a politikusok által adott nyilatkozatokat, egyfelől a megszólalók csoportjának politikai összetétele, másfelől időtartamának megoszlása szempontjából.

A hírműsorok ugyanakkora teret szenteltek a kormányzat megnyilatkozásainak, mint azt az összes szereplés tekintetében tették (62% vs. 62%) – márciusban, májusban és augusztusban arányuk nem érte el a 60%-ot (5. ábra).

A kabinet élő megnyilatkozásai 2006-hoz képest nőttek (60% vs. 62%), a kormányzat részesedésének alakulásában 2005 után éles cezúrát regisztráltunk (2004: 68%; 2005: 70%), később megoszlásuk stagnálást mutatott. A kormányzati politikusok a közszolgálati csatornákon 5%-kal többször nyilatkozhattak, mint a kereskedelmi médiumok programjaiban (65% vs. 60%) (lásd Függelék) – az előző év adataihoz képest a két műsorszolgáltatói típus között a különbség emelkedett (3% vs. 5%). A közszolgálati csatornákon több hónap esetében is elérte vagy meghaladta a kabinet szereplése a 70%-ot, ezzel szemben a profitorientált adók műsoraiban három hónapban is előfordult, hogy a szóbeli szereplések mindössze 55%-át tudhatták magukénak. A kabinet megjelenései az RTL Klub hírműsorában

5. ábra
A kormányzati oldal képviselőinek szóbeli szereplései a hírműsorokban (%)

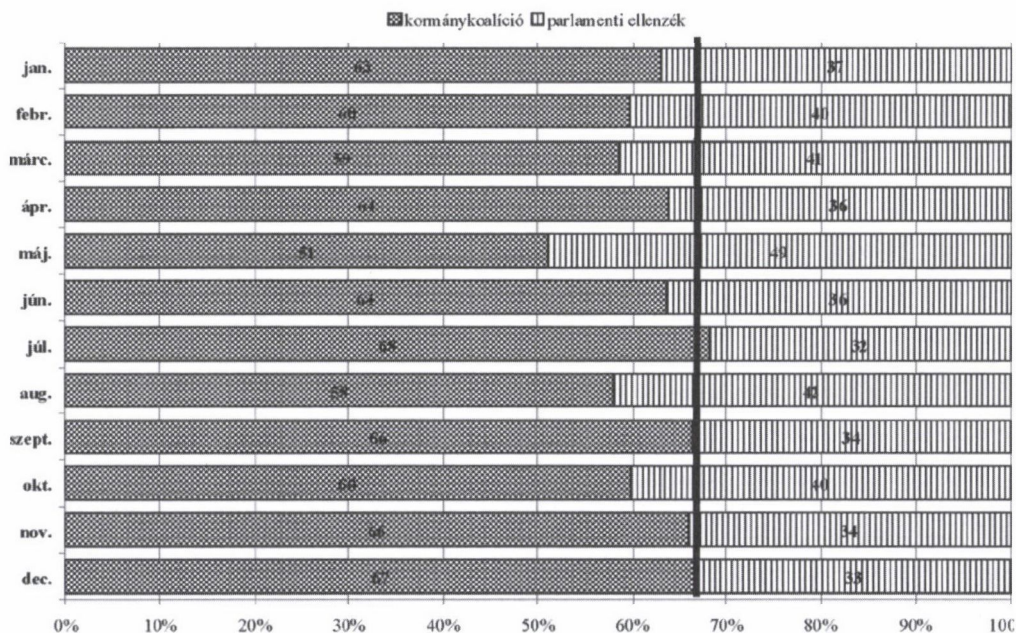

6. ábra
A parlamenti ellenzék képviselőinek szóbeli szereplései a hírműsorokban (%)

A parlamenti ellenzék élőszóbeli megnyilvánulásainak száma nem változott (38% vs. 38%) (6. ábra). Az év harmadában arányuk meghaladta a 40%-ot, a legtöbbször márciusban nyilatkozhattak. Az ellenzék számára négy műsor az interjúlehetőségek több mint kétötödét biztosította (*MTVI déli Híradó, Tények, Tények este, Danubius Rádió*). Az *Echo TV Híradójában* (58%) és a *Sláger Rádióban* (54%) gyakrabban szólalhattak meg, mint kormánypárti társaik (lásd Függelék).

Felméréseinkben – a francia CSA példáját követve – állandóan alkalmazott mutató a politikai erők képviselői által adott nyilatkozatok összes idejének megoszlása. A francia megközelítés szerint a parlamenti ellenzék megjelenítésének időtartama – országos műsor-szolgáltatók esetében – nem lehet kevesebb, mint a kormánynak és a kormánypártoknak együttesen biztosított műsoridő fele (7. ábra).

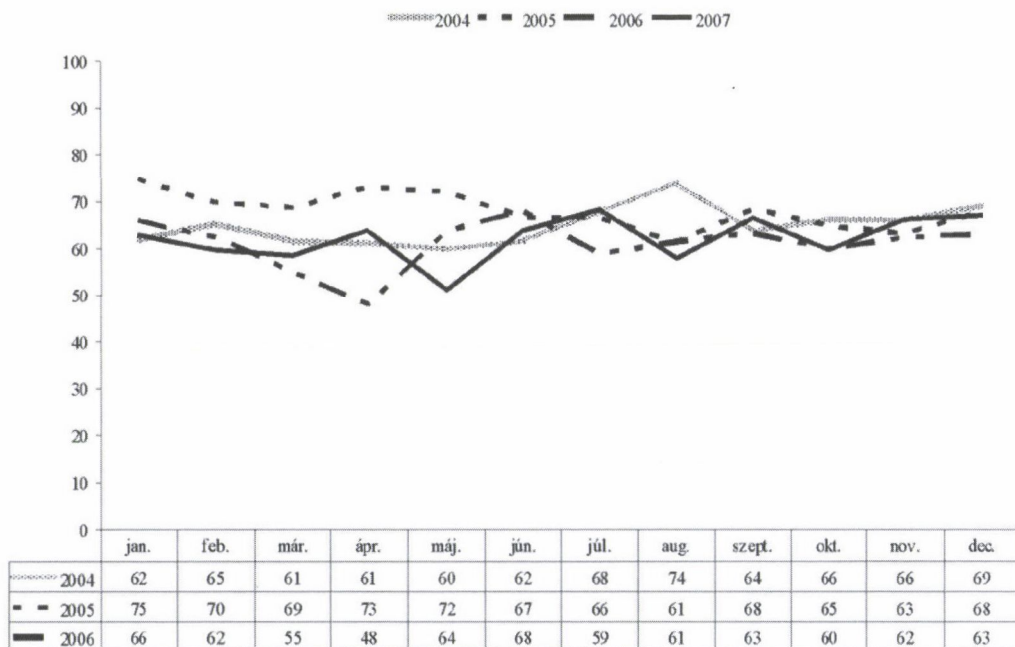
2007-ben a parlamenti politikusok összes beszédidejének 62%-a a kormánytagokhoz és a koalíciós pártok prominenseihez kötődött, ami 2006-hoz képest 2%-os emelkedést jelentett (60%). 2006-ban még egyedül az *MTVI déli Híradójában* alakult 70% feletti a kormányzat részesedése, ezzel szemben tavaly a *Déli Krónikában* és az *RTL Klub Híradójában* is meghaladták ezt az arányt (71-71%). Jelentős változásokat mértünk a műsorok szerkesztési gyakorlatában. 2006-hoz képest megemelkedett a kormányzat részesedése a Kossuth Rádió hírműsoraiban (*Reggeli Krónika/180 perc*: 57% vs. 66%; *Déli Krónika*: 58% vs. 71%; *Esti Krónika*: 59% vs. 68%) és a *Tények estében* (57% vs. 63%). Az *Echo TV Híradójában* viszont a kabinet drasztikus térvészését regisztráltuk (2006: 62% vs. 2007: 36%), az ellenzéknek majd' kétszer akkora műsoridőt biztosítottak az összefoglalókban (36% vs. 64%). Az opposzió parlamenti tagjai a *Sláger Rádióban* szintén hosszabban nyilatkozhattak meg, mint kormánypárti társaik (43% vs. 57%).

7. ábra

Parlamenti politikusok összes beszédidejének megoszlása a hírműsorokban 2007-ben

2004-től 2007-ig évről évre a két politikai pólus szerepléseinek műsorideje komoly eltéréseket mutatott. A kormánykoalíció részesedése 2004-ben még átlagosan 65% volt, 2005-ben a megoszlás 70%-ra emelkedett, 2006-ban arányuk újból csökkenni kezdett (60%), 2007-ben enyhe emelkedést tapasztaltunk (62%) (8. ábra). Ha a kormány és az ellenzék megszólalásainak hosszát a közszolgálati, valamint a kereskedelmi csatornák vonatkozásában vizsgáljuk, megállapíthatjuk, hogy tavaly még mindkét műsorszolgáltatói típus esetében közel azonos megoszlást mértünk (közszolgálati: 61-39%, illetve kereskedelmi: 60-40%). 2007-ben a közszolgálati csatornákon a kabinet megszólalásainak hossza jelentősen emelkedett (61% vs. 66%), míg a kereskedelmi csatornákon tovább nőtt az ellenzék részesedése (40% vs. 43%), ennek hátterében leginkább az *Echo TV Híradójának* megváltozott műsorszervezési gyakorlata állt (62-38% vs. 36-64%). Az ellenzék májusban elért magas részesedése annak köszönhető (49%), hogy az előbb említett csatorna hírműsorában Orbán Viktornak a Fidesz-kongresszuson elhangzott teljes beszédét közreadták (3864 másodperc).

8. ábra

Kormányzati politikusok összes beszédidejének alakulása a hírműsorokban, 2004–2007

A politikusok szerepléseit nemcsak az alapvető politikai választóvonalak mentén, hanem az egyes pártok szintjén is megvizsgáltuk. E megközelítés keretében a pártonkívüli, de a parlamenti dimenzióban elhelyezhető politikusok – elsősorban kormánytagok – megjelenéseit nem vettük figyelembe (5. táblázat).

A vizsgált időszakban a legtöbbször az MSZP jelent meg a programokban, az összes szereplés 38%-át birtokolták, ez 2%-os visszaesést jelent az előző évhez képest (40%). A szocialista politikusok előfordulása 2004-ben (52%) és 2005-ben (51%) még a parlamenti frakciók összes szereplésének felét tette ki, 2006-tól azonban jelentős térvésztesük-

nek lehetünk tanúi. A jelenség mögött nagyobb részben a szabad demokrata politikusok magasabb prezentációja állt, amely a kormányban betöltött pozíciójuknak köszönhető, 2005-ről 2006-ra részesedésük majdnem megduplázódott (11% vs. 19%), magas szereplési arányaikat a tavalyi évben is megőrizték. A kedvező eredményekhez leginkább az egészségügyi reformban játszott szerepük járult hozzá. 2007-ben az SZDSZ parlamenti politikussai közül Kóka János a második, Horváth Ágnes pedig a harmadik leggyakrabban szereplő közéleti személyiség volt (lásd Függelék). Parlamenten kívüli prominenseik közül már hosszú évek óta a főpolgármester, Demszky Gábor megjelenései számítottak meghatározónak. A Fidesz előfordulása 2006-hoz képest 3%-kal emelkedett (32% vs. 35%), augusztusban megjelenéseik megoszlása elérte a 40%-ot. Legmeghatározóbb politikusuknak Orbán Viktor számított. A fiatal demokraták parlamenti mandátummal nem rendelkező tagjai közül Tarlós István tevékenységére irányult nagyobb médiafigyelem, aki legtöbbször a Fidesz népszavazási kampányával és a főváros ügyeivel kapcsolatban fejthette ki véleményét. A tavaly megalakult KDNP-frakció előfordulása megduplázódott (2% vs. 4%). A kereszténydemokraták leginkább az MDF „rovására” tudták növelni mozgásterüket, szerepléseik aránya majdnem a felére esett vissza (7% vs. 4%).

5. táblázat

A pártok képviselőinek médiahasználata (%)

N = 25.914

	MSZP	SZDSZ	Fidesz – MPSZ	KDNP	MDF	Összesen
Január	32	29	32	2	5	100
Február	39	19	32	6	4	100
Március	33	21	38	4	4	100
Április	32	26	34	4	4	100
Május	37	19	34	4	6	100
Június	37	22	30	6	5	100
Július	38	18	36	3	4	100
Augusztus	37	14	40	5	4	100
Szeptember	44	15	34	3	4	100
Október	42	15	37	3	4	100
November	42	17	34	3	4	100
December	39	18	35	4	4	100
Átlag 2007	38	19	35	4	4	100
Átlag 2006	40	19	32	2	7	100

2007-ben a Fidesz szinkronjainak aránya utolérte az MSZP-ét (37% vs. 37%), az előző évhez képest 2%-kal emelkedett részesedésük. Az év öt hónapjában több fiataldemokrata politikus nyilatkozatával találkozhattunk a műsorokban, mint szocialistával (6. táblázat). Igaz, januárban a szabad demokraták is többször szólalhattak meg koalíciós partnerüknél (31% vs. 28%). A Fidesz részesedése augusztusban és októberben meghaladta a 40%-ot. A megszólalások dimenziójában az SZDSZ nyilatkozatainak aránya nem változott jelentős mértékben (19% vs. 20%), az év felében részesedésük 20% felett alakult. A KDNP parla-

menti csoportjának tagjai a nyilatkozatok 3%-a felett rendelkeztek. Az MDF tagjainak részese-
sedése 2006-hoz képest 2%-kal csökkent (5% vs. 3%). A két legnézettebb hírműsor esetében
(*Tények*, RTL Klub *Híradó*) a kereszténydemokraták és az MDF parlamenti csoportjának
aránya együttesen nem érte el az 5%-ot. A hírműsorok leggyakoribb szereplőinek listáját a
Függelék tartalmazza.

6. táblázat

A pártok képviselőinek szóbeli szereplései a hírműsorokban

(%) $N = 13.001$

	MSZP	SZDSZ	Fidesz – MPSZ	KDNP	MDF	Összesen
Január	28	31	36	2	5	100
Február	39	19	34	5	3	100
Március	32	24	39	3	3	100
Április	33	26	35	3	3	100
Május	37	19	37	2	4	100
Június	37	25	32	3	3	100
Július	36	21	38	3	3	100
Augusztus	36	13	43	4	4	100
Szeptember	45	15	35	2	2	100
Október	38	16	40	2	3	100
November	43	16	36	3	2	100
December	41	20	34	3	2	100
Átlag 2007	37	20	37	3	3	100
Átlag 2006	41	19	33	2	5	100

A szereplési arányok általános leírása mellett állandó vizsgálati szempont az is, hogy a
fontosabb témakörökben a szemben álló politikai erők milyen eséllyel nyilváníthattak vé-
leményt (7. táblázat). A vizsgált kérdéskörök közül – éves viszonylatban – az ország belpo-
litikai helyzete emelkedett ki, amit a botrányok követtek (14 468 eset vs. 1887 eset).

A témák túlnyomó többségében a kormányzati oldal politikusai nyilatkozhattak az op-
pozíció képviselőinél jóval gyakrabban. A belpolitikai botrányokat taglaló megnyilvánulá-
sokban a jobboldal prezentációja márciusban a szélsőséges szervezetek március 15-én ter-
vezett cselekményei miatt, áprilisban pedig a mentőben elhunyt Mindszenti férfi ügye
kapcsán magasabb volt a kormánykoalíció tagjainál. Ezen a témakörön kívül még az ön-
kormányzatok tevékenységével (július, augusztus, október, december) és a kultúrával (ok-
tóber) kapcsolatos híradásokban kapott több lehetőséget az opposzció véleményének kifejté-
tésére – az előbbi téma főként a Belvárost vezető Rogán Antal és a minisztériumok közt a
parkolásról zajló vita, az utóbbi esetében az október 23-i megemlékezések emelték meg az
ellenzék szerepléseinek arányát. A belügyek esetében a két tábor részese-
sedése stabilan háromötöd-kétötöd körül formálódott.

7. táblázat

A kormánykoalíció, valamint a parlamenti ellenzék képviselőinek élőszóbeli szereplése a fontosabb témacsoportokban

(%)N=14.486

		Külpolitika	Gazdaság	Belpolitika	Botrányok	Szociális szféra	Önkormányzatok	Kultúra	Katasztrófák, bűncselekmények	Egyéb témakörök
Január	kormánykoalíció	85	66	56	65	66	55	82	67	100
	ellenzék	15	34	44	35	34	45	18	33	0
Február	kormánykoalíció	73	63	58	57	70	63	67	68	50
	ellenzék	27	37	42	43	30	37	33	32	50
Március	kormánykoalíció	66	75	52	47	64	62	53	69	100
	ellenzék	34	25	48	53	36	38	47	31	0
Április	kormánykoalíció	69	62	60	39	61	63	63	38	82
	ellenzék	31	38	40	61	39	37	37	62	18
Május	kormánykoalíció	69	68	54	57	68	59	66	53	0
	ellenzék	31	32	46	43	32	41	34	47	0
Június	kormánykoalíció	74	71	63	52	73	55	61	67	100
	ellenzék	26	29	37	48	27	45	39	33	0
Július	kormánykoalíció	65	67	62	50	70	45	81	60	67
	ellenzék	35	33	38	50	30	55	19	40	33
Augusztus	kormánykoalíció	65	55	54	59	60	33	74	67	67
	ellenzék	35	45	46	41	40	67	26	33	33
Szeptember	kormánykoalíció	70	69	61	64	62	70	73	78	0
	ellenzék	30	31	39	36	38	30	27	22	0
Október	kormánykoalíció	68	64	60	61	71	49	49	61	67
	ellenzék	32	36	40	39	29	51	51	39	33
November	kormánykoalíció	72	68	63	56	75	67	64	65	0
	ellenzék	28	32	37	44	25	33	36	35	0
December	kormánykoalíció	68	71	64	74	74	47	75	63	80
	ellenzék	32	29	36	26	26	53	25	37	20

ÖSSZEFOGLALÁS

A hírműsorokban az utóbbi négy évben a hatalmi szféra megjelenései csökkenő tendenciát mutattak. E a folyamatot leginkább a legnézettebb csatornák (RTL Klub *Híradó, Tények*) kínálatán lehetett nyomon követni, ahol a leggyakrabban előforduló témakörnek a katasztrófák, bűncselekmények számítottak, tudósításaik harmada ebből a

kérdéskörből került ki. A műsorok felénél az „egyéb szereplők” aránya meghaladta a 70%-ot, legnagyobb részesedésüket az RTL Klub (85%) és a Sláger Rádió hírösszefoglalóiban (81%) regisztráltuk. A politikai szféra számarányainak alakulásánál 2006 éles választóvonalat jelentett. A parlamenti választás lezajlása után heves csatározás alakult ki a két politikai oldal között, amelyhez az őszi beszéd nyilvánosságra hozatala és a bejelentett gazdasági, egészségügyi intézkedések járultak hozzá. A folyamatos viták miatt állandósulni látszik a kormány és az ellenzék megoszlásában a 60-40%-os arány, míg a 2004-es és a 2005-ös esztendőben még stabilan a kétharmad-egyharmados részesedést regisztráltuk.

Mindezen számok és arányok értelmezésekor figyelembe kell vennünk, hogy a magyar gyakorlatban a politikai paletta két szemben álló felének – illetve a pártok – médiaszereplését nem konstans arányokhoz és nem közvetlenül a parlamenti erőviszonyokhoz alakítják. Elsősorban a műsorszerkesztők felelőssége, hogy milyen megjelenési lehetőséget és arányt kínálnak fel a politikusoknak, döntésüket pedig nagymértékben befolyásolhatják az aktuális történések. A Műsorfigyelő és -elemző Igazgatóság által készített vizsgálati jelentések metodikája jóval több szempontot vesz figyelembe egy-egy elemzés során, mint azokban az országokban, ahol a politikusi szereplések statisztikáját a nyilvánosság elé tárják. További minőségi változók bevezetése nehézségbe ütközik, számolnunk kell ezek alkalmazásánál a hírműsorokat kódoló munkatársaink személyes, politikai irányultságával. Az európai gyakorlatban nem találunk rá példát, hogy a rendszeres elemzésekben bonyolult, nehezen megítélhető változókat alkalmaznának. Minden országban törekszenek arra, hogy a hírműsorokkal kapcsolatban felmerülő problémákra a lehető leggyorsabban választ adjanak. Ez pedig csak akkor valósulhat meg, ha minél egyszerűbben ellenőrizhető kritériumokat állítanak fel. A testület a közvélemény jobb tájékoztatása érdekében honlapján heti rendszerességgel közzéteszi a főbb hírműsorokban szereplő parlamenti pártok megjelenésének statisztikáját, az adott hét tíz legpreferáltabb témáját, a leggyakrabban előforduló pártkötődéssel rendelkező személyiségek listáját, valamint a pártelnökök szerepléseinek számát és beszédidejének hosszát.

Jelen tanulmány nem hivatott döntést hozni a kiegyensúlyozottság meglétéről vagy hiányáról, feladatának elsősorban az adatok elsődleges elemzését és többéves tendenciák bemutatását tekintette.

Függelék

1. táblázat

A politikai erők médiahasználata a vizsgált műsorokban, az összes szereplés alapján
(a kormány és a pártok véleményét nyilvánító képviselőinek százalékában)

N = 29.777

Kormánykoalíció													
	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	összesen
<i>MTV1 esti Híradó</i>	67	63	57	57	58	59	59	58	64	64	63	61	61
<i>MTV1 déli Híradó</i>	58	51	37	62	49	44	51	49	59	52	56	47	51
<i>Duna Televízió Híróra</i>	66	64	60	61	62	66	66	62	65	65	67	67	64
<i>Reggeli Krónika/180 perc</i>	63	61	60	66	61	63	68	66	69	66	65	66	65
<i>Déli Krónika</i>	73	62	61	61	65	69	69	64	73	63	67	59	66
<i>Esti Krónika</i>	65	64	61	65	65	67	73	62	67	62	58	59	64
<i>Krónikák összesen</i>	67	63	61	64	64	67	70	63	69	64	63	61	65
<i>Tények (TV2)</i>	66	59	53	57	57	59	63	53	61	61	64	61	59
<i>RTL Klub Híradó</i>	71	64	61	67	65	66	68	62	78	69	76	60	68
<i>Danubius Rádió Hírek</i>	54	59	58	54	53	60	53	56	53	54	58	60	56
<i>Sláger Rádió Hírek</i>	51	64	56	45	53	63	63	60	63	63	65	65	60
<i>Tények este (TV2)</i>	67	60	52	61	58	63	66	54	64	64	64	67	62
<i>ATV Híradó</i>	71	66	59	62	61	65	66	59	71	66	73	68	65
<i>Híradó 21 (Hír TV)</i>	65	62	54	54	59	57	66	64	68	69	70	71	63
<i>Echo TV Híradó</i>	55	57	51	50	49	54	51	49	49	50	51	51	51
<i>Összesen</i>	65	62	57	59	59	62	64	59	65	63	64	63	62
<i>Közszolgálati adók</i>	67	63	59	62	62	64	67	62	67	64	64	62	63
<i>Kereskedelmi adók</i>	64	62	55	56	57	60	62	57	63	62	65	64	61

Parlamentí ellenzék													
	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	összesen
<i>MTV1 esti Híradó</i>	33	37	43	43	42	41	41	42	36	36	37	39	39
<i>MTV1 déli Híradó</i>	42	49	63	38	51	56	49	51	41	48	44	53	49
<i>Duna Televízió Híradó</i>	34	36	40	39	38	34	34	38	35	35	33	33	36
<i>Reggeli Krónika/180 perc</i>	37	39	40	34	39	37	32	34	31	34	35	34	35
<i>Déli Krónika</i>	27	38	39	39	35	31	31	36	27	37	33	41	34
<i>Esti Krónika</i>	35	36	39	35	35	33	27	38	33	38	42	41	36
<i>Krónikák összesen</i>	33	37	39	36	36	33	30	37	31	36	37	39	35
<i>Tények (TV2)</i>	34	41	47	43	43	41	37	47	39	39	36	39	41
<i>RTL Klub Híradó</i>	29	36	39	33	35	34	32	38	22	31	24	40	32
<i>Danubius Rádió Hírek</i>	46	41	42	46	47	40	47	44	47	46	42	40	44
<i>Sláger Rádió Hírek</i>	49	36	44	55	47	37	37	40	37	37	35	35	40
<i>Tények este (TV2)</i>	33	40	48	39	42	37	34	46	36	36	36	33	38
<i>ATV Híradó</i>	29	34	41	38	39	35	34	41	29	34	27	32	35
<i>Híradó 21 (Hír TV)</i>	35	38	46	46	41	43	34	36	32	31	30	29	37
<i>Echo TV Híradó</i>	45	43	49	50	51	46	49	51	51	50	49	49	49
<i>Összesen</i>	35	38	43	41	41	38	36	41	35	37	36	37	38
<i>Közszolgálati adók</i>	33	37	41	38	38	36	33	38	33	36	36	38	37
<i>Kereskedelmi adók</i>	36	38	45	44	43	40	38	43	37	38	35	36	39

3. táblázat

A parlamenti politikusok előszóbeli szereplései a hírműsorokban
(a nyilatkozó szereplők százalékában)

N = 13.888

Kormánykoalíció													
	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	összesen
MTV1 esti Híradó	67	65	58	64	59	65	64	58	67	64	70	64	64
MTV1 déli Híradó	60	55	50	79	50	43	67	56	71	45	80	67	59
Duna Televízió Híróra	57	60	61	62	60	66	67	57	70	61	70	73	63
Reggeli Krónika/180 perc	67	59	58	82	71	73	73	59	69	58	63	76	66
Déli Krónika	61	58	67	67	64	80	74	71	75	65	71	66	68
Esti Krónika	65	66	61	68	65	73	80	62	67	59	64	66	66
Krónikák összesen	65	63	61	71	66	75	77	62	70	60	65	69	66
Tények (TV2)	65	61	54	54	58	59	64	54	60	63	66	62	60
RTL Klub Híradó	73	72	65	69	62	71	67	72	80	66	70	73	70
Danubius Rádió Hírek	50	50	71	40	40	75	33	*	57	67	83	50	56
Sláger Rádió Hírek	38	48	47	25	40	36	38	50	47	42	40	44	42
Tények este (TV2)	61	57	53	58	55	60	63	52	61	63	65	64	60
ATV Híradó	69	69	57	65	62	71	70	57	70	68	72	74	67
Híradó 21 (Hír TV)	56	58	58	51	56	60	61	64	67	65	68	70	62
Echo TV Híradó	53	53	46	47	42	51	48	44	43	44	45	45	46
Összesen	62	61	57	60	58	64	64	58	65	61	65	66	62
Közszolgálati adók	63	62	60	67	62	69	71	60	69	61	67	69	65
Kereskedelmi adók	61	61	55	55	55	61	61	56	62	61	63	64	60

Parlamentí ellenzék													
	jan.	febr.	márc.	ápr.	máj.	jún.	júl.	aug.	szept.	okt.	nov.	dec.	összesen
<i>MTV1 esti Híradó</i>	33	35	42	36	41	35	36	42	33	36	30	36	36
<i>MTV1 déli Híradó</i>	40	45	50	21	50	57	33	44	29	55	20	33	41
<i>Duna Televízió Híróra</i>	43	40	39	38	40	34	33	43	30	39	30	27	37
<i>Reggeli Krónika/180 perc</i>	33	41	42	18	29	27	27	41	31	42	38	24	34
<i>Déli Krónika</i>	39	42	33	33	36	20	26	29	25	35	29	34	32
<i>Esti Krónika</i>	35	34	39	32	35	27	20	38	33	41	36	34	34
<i>Krónikák összesen</i>	35	37	39	29	34	25	23	38	30	40	35	31	34
<i>Tények (TV2)</i>	35	39	46	46	42	41	36	46	40	37	34	38	40
<i>RTL Klub Híradó</i>	27	28	35	31	38	29	33	28	20	34	30	27	30
<i>Danubius Rádió Hírek</i>	50	50	29	60	60	25	67	*	43	33	17	50	44
<i>Sláger Rádió Hírek</i>	62	52	53	75	60	64	63	50	53	58	60	56	58
<i>Tények este (TV2)</i>	39	43	47	42	45	40	37	48	39	37	35	36	40
<i>ATV Híradó</i>	31	31	43	35	38	29	30	43	30	32	28	26	33
<i>Híradó 21 (Hír TV)</i>	44	42	42	49	44	40	39	36	33	35	32	30	38
<i>Echo TV Híradó</i>	47	47	54	53	58	49	52	56	57	56	55	55	54
<i>Összesen</i>	38	39	43	40	42	36	36	42	35	39	35	34	38
<i>Köszölgálati adók</i>	37	38	40	33	38	31	29	40	31	39	33	31	35
<i>Kereskedelmi adók</i>	39	39	45	45	45	39	39	44	38	39	37	36	40

3. táblázat

A hírműsorok első 20 leggyakoribb szereplőjének neve, pártkötődése, illetve a nem párttag politikusok esetében közjogi beosztása, szerepléseinek száma és aránya, valamint nyilatkozatainak részaránya

He-lyezés	Név	Pártkötődése, közjogi beosztása	Szereplések száma	Szereplések aránya (%)	Nyilatkozatok aránya (%)
2007					
1.	Gyurcsány Ferenc	miniszterelnök (MSZP)	2819	2,6	45
2.	Horváth Ágnes	egészségügyi miniszter (SZDSZ)	1217	1,1	65
3.	Kóka János	gazdasági miniszter, pártelnök (SZDSZ)	1185	1,1	55
4.	Orbán Viktor	pártelnök (Fidesz)	976	0,9	49
5.	Sólyom László	köztársasági elnök	868	0,8	33
6.	Szijjártó Péter	(Fidesz)	841	0,8	58
7.	Demszky Gábor	főpolgármester (SZDSZ)	701	0,6	59
8.	Mikola István	(Fidesz)	623	0,6	68
9.	Navracsics Tibor	(Fidesz)	560	0,5	65
10.	Daróczi Dávid	kormányzóvivő	558	0,5	54
11.	Veres János	pénzügyminiszter (MSZP)	538	0,5	44
12.	Szili Katalin	az Országgyűlés elnöke (MSZP)	491	0,5	43
13.	Budai Bernadett	kormányzóvivő	428	0,4	69
14.	Fodor Gábor	környezetvédelmi miniszter (SZDSZ)	409	0,4	53
15.	Tarlós István	(Fidesz)	395	0,4	71
16.	Nyakó István	(MSZP)	393	0,4	51
17.	Varga Mihály	(Fidesz)	375	0,3	61
18.	Gaskó István	elnök (LIGA Szakszervezet)	374	0,3	78
19.	Pokorni Zoltán	(Fidesz)	364	0,3	60
20.	Bencze József	országos rendőrfőkapitány	353	0,3	50

A szereplők pártkötődése/közjogi beosztása az MTI A magyar közélet kézikönyve alapján készült.

KOMMUNIKÁCIÓS KULTÚRA

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor A SZIMBÓLUM ARCAI

A szimbólum fogalmát olyan sokan és olyan sokféleképpen használták már, hogy a különböző tudományok képviselőinek, de gyakran még egyazon terület művelőinek is igen nehéz róla egy nyelven beszélni; mibenlétével kapcsolatban könnyebb kérdéseket, mint válaszokat megfogalmazni. Csak néhányat említünk az egyértelműséget szomjazó szemlélet – „akkor hát mi is az a szimbólum?” – jegyében felmerülő kérdések közül, amelyeket kissé bővebben az általunk szerkesztett *Jelbeszéd az életünk* című tanulmánykötet bevezetőjében igyekeztünk feltenni. A kérdések egy része szemantikai. Azonos-e a jel és a szimbólum, melyik a tágabb, a másikat tartalmazó kategória, vagy nem tartalmazzák egymást, hanem az emberi gondolkodás egymással szembeállítható két eszközéről van szó? Jogos-e Pierce megkülönböztetése ikon, index és szimbólum között, vagy egy tágabb szimbólumfogalmat érdemes használni, amelyben az ikonok és indexek a szimbólum al-esetei csupán? A metafora, a metonímia, a szinekdoché a szimbólum alkotóelemei-e, vagy attól megkülönböztethető nyelvi formák? Az allegória a szimbólum al-esete vagy ellentéte? Szimbólumnak tekinthetünk-e minden szót vagy minden képet; ha igen, akkor persze fel kell tételeznünk a szimbolizáció több síkját, hiszen nyilvánvaló a szemantikai különbség a közvetlenül egy valóságalelemre utaló szavak és képek és az áttételesen, közvetve utaló szavak és képek között. S itt áttérve a pragmatikai kérdésekre: a szimbólumnak valóságtükröző, értelmező vagy expresszív funkciója-e a lényege? A szimbólum az általa reprezentált dologhoz tartozik-e, vagy a dologgal szembesülő ember viszi bele a dologhoz való viszonyába? A társadalmi viszonylatokat tükrözi vagy konstituálja? A szimbólumot használó csoportok működésének eredménye vagy regulálója? Ellentétek hozzák-e létre, vagy integráló törekvések? Létrejötté alapvetően individuálpaszichológiai aktivitásnak, ilyen aktivitások egymásra hatásának vagy az individuumok fölötti társadalmi tudatformáknak köszönhető? És a kérdések még sorolhatók, és most csak azért említettünk néhány alapkérdést, hogy jelezzük a szimbólum sokféle megközelíthetőségét, e megközelítések egyenrangúságát és azt a meggyőződésünket, hogy a szimbólumfogalom hatékony használata a különböző megközelítések szintetizálását feltételezi. Mindenesetre szimbólumelmélet nem építhető fel az ehhez hasonló kérdések megválaszolása nélkül.

A szimbólummal kapcsolatos nehézségeket fokozza, hogy a különböző iskolák és tudományterületek nemcsak különbözőképpen értelmezik ugyanazt a fogalmat (az ebből adódó nehézségeket az egyes definíciók szembesítésével és rendszerbe foglalásával semle-

gesíteni lehet), hanem amikor nagyjából ugyanazt értik a „szimbólum” fogalmán, akkor is – eltérő premisszáikból következően – másként illesztik be egy-egy metarendszerbe, s a diskurzus különbségei az elvileg közös jelentéseket is széthasonítják egymástól. Ha még egyetlen tudományterületen belül is a különféle iskolák – mint amilyen például a pszichoanalízis freudi és jungi iskolája – a szimbolizációt egymástól olyannyira eltérő rendszerekbe építik (hiszen nemcsak a közvetített tartalmak, hanem a szimbólum szerkezete és működési mechanizmusai szempontjából is egészen másról van szó, ha a szimbolizáció filogenetikus, mint ha ontogenetikus folyamatokat közvetít), akkor az egészen más célú tudományterületek között még reménytelenebbnek tűnik az összhang. Persze mindez csak akkor van így, ha az egyes területek és iskolák a maguk nézőpontját preferálva tagadják a többi egyidejű érvényességét, és saját premisszáikat – a szimbólum funkcionalista, strukturalista, marxista, kognitivist, interpretatív (a használók olvasataira koncentráló) stb. értelmezését – kérik egymástól számon; jóllehet a szimbólumnak egyik lényegi tulajdonsága – ezért is lehet oly sokféleképpen felhasználni –, hogy egyszerre tartalmazza valamennyi lehetséges olvasatot.

A szimbólum a kulturális antropológiában nagyon régóta kulcsfogalom. George Herbert Mead szerint az ember megkülönböztető sajátossága szimbólumalkotó képessége, Leslie White megfogalmazásában egyenesen a szimbólumhasználat tette az embert emberre, Edward Sahlins a szimbólumok termelésének folyamatát tekinti a társadalom legfontosabb belső rendszerének, s úgy véli, a gazdaság vagy a politika elemzését is a szimbólumtermelés elemzésének kell alávetni. Robert Redfield úgy fogalmaz, hogy nem létezhet hétköznapi valóság szimbolikus kódok nélkül. Számos szerző hangsúlyozza, hogy a szimbólumok azért tekinthetők a társadalom- és kultúraelemzés alapjának, mert az, hogy milyen szimbólumokat használunk, meghatározza, hogy miképpen látjuk a világot. Roy D’Andrade tudománytörténeti összefoglalásában¹ a szimbólumok szerepét ily módon középpontba helyező felfogásból (és a szimbolikus rendszereket a használók értelmezési szempontjainak figyelembevételével elemző Lévi-Strauss-féle strukturalizmus hibáinak felismeréséből és tagadásából) vezeti le a szimbolikus antropológiai iskola létrejöttét, illetve azt az episztemológiai relativizmust, amelyet a szimbolikus vagy interpretatív iskola egyik szemléleti lényegének tart. Ha egy kultúra alapegységeit szimbólumai alkotják, s másfelől, mint Geertz, Turner vagy David Schneider definiálják: minden kulturális gyakorlat egy szimbolikus rendszer része (és ha – Schütz szavaival – a fogalmak megszabják számunkra a világ tapasztalásának formáját), akkor az egyes kultúrák szükségképpen különböző gondolkodási modelljei eltérő szimbólumhasználatot és igen különböző szimbólumértelmezéseket implicálnak. Ebből pedig az következik – amit a hermeneutikának a szimbolikus antropológiával párhuzamos előtérbe kerülése is aláhúz –, hogy *csak* jelentések és olvasatok vannak. (Mint az iskola egyik magyarországi propagátora, Niedermüller Péter írja 1993-as, *Replika*-beli vitacikkében: a szimbólumoknak nincs „eredeti” jelentésük, csak jelentéseik, amelyek összefüggésben vannak azzal a valóság-összefüggéssel, amelyre utalnak, de szótárszerűen egyetlen valóság-összefüggéssel sem azonosíthatók; vagyis – Geertz szavaival – a szimbólumokat nem megfejteni kell, hanem interpretálni. Megkülönböztetve, Turnerrel, a szövegmagyarázati – a résztvevők által adott – jelentést, a működési – vagyis a gyakorlati szituációban kibontakozó – jelentést és a helyzetit, a többi szimbólumhoz való viszonyból származó jelentéseket.) Egyébként már Morris szemiotikájának szimbólumfogalma is ekvivalens – de legalábbis kompatibilis – ezzel a szimbólumot jelentéseiből levetető, relativista megközelítéssel: Morrisnál a szimbólum egyik fő sajátossága más jelfor-

mákkal szemben, hogy befogadója hozza létre. Michael Herzfeld nem a befogadó, hanem a kontextus vonatkozásában hangsúlyozza a relativizmust: nála a szimbólumok nem rögzített jelentéseknek felelnek meg, hanem a kontextus függvényében értelmezhető analógiáknak. Jürgen Habermas *A kommunikatív cselekvés elméletében* az interpretatív antropológiához nagyon hasonló eredményre jut: egy szimbolikus megnyilvánulás megértése mindenkeleltől a megértés folyamatában való részvételt követeli meg, és ezért a jelentések csak belülről tárhatók fel.

A szimbolikus vagy interpretatív antropológia és általában a nyolcvanas-kilencvenes évek szimbólumokról való gondolkodása a szimbólumokra elsősorban egyfelől a kultúrák kifejeződésének, másfelől a kultúrák megismerésének eszközeként tekint, s ebből adódik állandó dilemmája az interpretációk hitelessége, a külső és belső megértés kettőssége körül. Ha azonban nem a kultúrát, hanem magát a szimbólumot helyezzük figyelmünk fókuszába, a hangsúlyok áttolódnak. Ebből a nézőpontból a különböző olvasatok közös nevezője emelkedik ki; a szimbólum az az egyszerre fogalomként, képzetként és az ezt övező asszociációs mezőként leírható képződmény, amelynek lényege poliszemikus (vagy a többek között d'Andrade által használt kifejezéssel: plurivokális) természete, s az, ami az interpretatívisták számára relativizmusként jelentkezik, az ebben az összefüggésben a szimbólum nyitott, új s új jelentéssel felruházható jellegeként írható le. Paul Ricoeur megfogalmazásában² a szimbólum „olyan jeleket feltételez, amelyeknek már van elsődleges, szó szerinti, kézzelfogható értelmük, s amelyek ezen értelem által egy másik értelemre utalnak. Tehát szándékosan olyan kettős vagy többértelmű kifejezésekre tartom fent a szimbólum fogalmát – írja –, melyek szemantikai textúrája korrelatív a második vagy a többszörös értelem kifejezésére irányuló interpretációs tevékenységgel”. Bennünket éppen ez a (poliszemikus) textúra érdekel.

A szimbolizáció sajátosságai közé tartozik az is, hogy embercsoportok összekötője. Geertz értelmezésében³ a kultúra a „szimbólumokban megtestesülő jelentések történetileg közvetített mintáit jelöli, a szimbolikus formákban kifejezett örökölt koncepciók azon rendszerét, amelynek segítségével az emberek kommunikálnak egymással, állandósítják és fejlesztik az élettel kapcsolatos tudásukat és attitűdjeiket”. Buda Bélánál a szimbólum sajátos közösségi utalás; a jó szimbólum konszenzuális természetű; a dekódolás képessége a (közösségi) szocializáció folyamatában alakul ki; s másfelől minden közösségi változás szimbólumon keresztül történik. Abner Cohen azt emeli ki, hogy a szubjektív (is) a szimbólummá váláson keresztül lesz *mások által is* elfogadható. A szimbólum tehát kulcsszerepet játszik egyén és csoport, egyén és társadalom összekapcsolásában, s ha az identitás – mint Pataki Ferenc írja⁴ – „a személyiségnek nevezett konstrukció és a társadalmi struktúra közé elhelyezhető közvetítő kategória, mely az egyén-társadalom viszonyt reflexív módon és szimbolikus formákban építi fel”, akkor a szimbólum az identitások szempontjából is olyan kulcskategória, amely alkalmas ezen identitások szerkezetének leképezésére.

A szimbólum tehát valóságtükröző⁵ és értelmező, a valóság elemeit viszonyba (például az ellentét viszonyába) helyező és a megítélő értékeit, érdekeit, érzelmeit kifejező;⁶ és a cselekvő cselekvéseit reguláló és a különböző embereket, embercsoportokat és cselekvéseiket integráló és rendszerképző;⁷ mint Geertz írja (a vallási szimbólumokról): „magukba sűrítik, ami tudható a világról, a világból eredő érdekeket és azt, hogy hogyan kell a benne élőknek cselekedni.⁸ Sűrítő, tömörítő természetüket sokan hangsúlyozzák: e tömörítés által jellemzi a szimbólumokat, hogy azok *világszerűek*, vagyis a világ és a szemlélő, a cselekvés és a cselekvő, az egyén és a csoport viszonyrendszere abban az egymásra vonatkozta-

tásban és érzékleti konkrétságban jelenik meg egy-egy szimbólumban, ahogy a valóságban is. Éppen ezért is kell a szimbólumot megkülönböztetni a fogalomtól, amely viszont mindig célirányosan elvonatkoztat, absztrahál.

A szimbolizációnak az emberi társadalomban játszott szerepe éppen a fogalommal való szembeállításból érthető. A fogalmak eredetileg szimbólumok, tartalmazzák objektum és szubjektum, rész és egész minden egymásra vonatkozását, de a célirányos emberi tevékenység kialakulásával szükségessé válik a mozzanatok egymástól való elválasztása, és ez hozza létre a fogalmi gondolkodást, amelyben nagyon fontos, hogy amiről szó van, önmagával azonos lehessen. $A = A$, mint a – fogalmi gondolkodás absztrakt modelljévé váló – matematikában. De a mozgások étellel teli világában ettől még egyszerre igaz minden létezőre, hogy azonos is önmagával, meg nem is ($A = A$ és ugyanakkor A nem is $= A$). Ezért a fogalmi gondolkodás egyoldalúságainak korrigálására mindvégig szükség van egy másfajta gondolkodásra is, amelyben a fogalmiság által szétválasztott elemek újra viszonyba léphetnek egymással. És éppen erre való a szimbolizáció processzusa.⁹ Amikor Lévi-Strauss azt mondja: „Megérteni annyi, mint egy valóságtípust a másikra visszavezetni”, a társadalomtudományi gondolkodás egyik legfontosabb alapelveinek egyik lehetséges megfogalmazását adva a szimbolizáció lényegéről is beszél: a jelenségeket összekapcsoló szimbolizáció állandóan tudatosítja azt, hogy a különböző valóságtípusok egyszerre vannak jelen a valóságban, és kölcsönösen meghatározzák egymást; a társadalomtudományok csak úgy tudnak érvényes megállapításokat tenni az emberek világáról, ha az azt alkotó rendszereket (például természet, gazdaság, társadalmi struktúra, kultúra, eszmék-hitek rendszere stb., amelyek nem csupán egyetlen rendszer alárendelt alkotórészei, hanem valóban valóságtípusok, ugyanazt a valóságot más-más szempontból szervező rendszerek) egymásra vonatkoztatják. A szimbólum ezért a társadalomtudományok olyan alapelemének tekintendő, mint ahogy a szám alapeleme az egy-egy valóságtípuson belül maradó és a mérhető, önazonos egységekre építeni igyekvő természettudományi elemzésnek.¹⁰

Mi magunk szimbólumelemzéseink során többféle módon közelítettünk a szimbólumokhoz; hol a bennük megragadható társadalomtüköröző természetre, hol társadalmi folyamatokat konstituáló szerepükre, hol a különböző olvasatok elkülönítésére, hol a szimbolikus jelek strukturális rendszerére koncentrálnak, de többnyire arra törekedvén, hogy minél többet használjunk a lehetséges megközelítésmódok közül.

Természetesen a szakirodalomban rendre felbukkan a szimbólum olyan értelmezése, amely kötött tartalmakat rendel az egyes szimbólumokhoz: ezen alapulnak a szimbólumszótárak, és ezért létezik olyan szimbólumfelfogás is, amely csak olyan szimbólumokat tekint szimbólumnak, amelyek a szótár egyértelműségével, többé-kevésbé állandósult, rögzült tartalommal kapcsolódnak az adott szimbolikus tartalom képzetköréhez. E szimbólumfelfogáshoz különösen akkor hasznos fordulni, ha a szimbólumok által szimbolizált jelenséghez, jelenségcsoporthoz mint *egységhez* viszonyulunk, hogy azután ennek az egységnek a felépülését, az egyének és csoportok tudatában való leképeződését, gyakorlatában való újrakonstruálását ehhez az egységhez viszonyítva vizsgáljuk. Ha azonban maga a szimbolizációs folyamat foglalkoztat bennünket, akkor nem tekinthetjük kiindulópontnak a szimbólumok kötött, kialakult jelentését,¹¹ hanem a szimbólumokat létrejövésükben, az adott pillanatban az adott kultúra minden tagja által másként gyakorolt használatukban kell megfigyelnünk, s a kialakult, relatíve rögzült jelentésekre is úgy kell tekintenünk, mint ennek az állandó szimbolizációs folyamatnak a termékeire. Ennek megfelelően a szimbólum a mi értelmezésünkben egyfelől mindig nyitott rendszer, másfelől ebből a nézőpontból ál-

líthatjuk, hogy minden potenciális szimbólum, és a megfigyelőnek éppen e potencialitás éppen aktuális realizálódásait, a szimbólummá válás lépéseit és a szimbólumhasználat változatait érdemes rögzítenie. A szimbólum kötött és nyitott értelmezése véleményünk szerint kitűnően megfér egymással, ha figyelembe vesszük, hogy mindegyikük másra való.

A szimbólum ugyanakkor a mi használatunkban sem parttalan fogalom: a szimbólummá válás lépéseiről sem lehetne beszélni, ha a szimbólumot nem tudnánk elhatárolni mindattól, ami nem az. Ezt nehezíti, hogy a szimbólumdefiníciók jelentős része olyan attribútumokkal határozza meg a szimbólumot, amelyek nem specifikusak. Gyakran hangsúlyozzák, hogy a szimbólum önmagán kívül valami mást is jelent, összekapcsol valami mással, valami más helyett áll. Ám az, hogy önmagán kívül valami mást is jelent, minden szóra, sőt minden jelre érvényes, van is, aki ennek megfelelően a szimbólumot a jellel vagy a szóval szinonim értelemben használja, ebben az esetben viszont, mint fent jeleztük, meg kell különböztetni ettől az elsődleges szimbólumhasználattól egy ráépülő másodlagos szimbolizációs folyamatot, amelynek során a közhasználatú értelemben vett szimbolikus sík létrejön (az más kérdés, hogy a kialakulás szempontjából a kétféle szimbólum egymásra épülésének sokak szerint éppen fordított a sorrendje). Az, hogy a szimbólum összekapcsol valami mással, szintén nem specifikum: minden mozgásforma kapcsolódás. Az, hogy nemcsak összekapcsol, de helyette is áll, már közelebb visz a szimbólum természetének leírásához, ha ezt a „helyette áll”-t nem azonosítjuk a szimbólum által megjelenítettekkel való szemantikai azonossággal, s ha további specifikumokat társítunk hozzá (például ahogy Peirce elhatárolja a szintén a dolog helyett álló ikontól és az indextől vagy Morris a szignáltól – utóbbi azt is kiemelve, hogy nemcsak más helyett, hanem más *jel* helyett is áll). Nagyon sok definíció arra irányul, hogy a szimbólum funkcióit próbálja megragadni, illetve a szimbólumon kívüli világgal való (többnyire dialektikusan ábrázolt) kapcsolatára utalnak. Így például Cassirer (sokakkal egyetemben) egyrészt azt hangsúlyozza, hogy a szimbólum az, aminek segítségével az ember megismeri a rajta kívül álló világot és kifejezi a maga belső világát; másrészt azt, hogy a szimbólum gyakorlat által meghatározott és a gyakorlatot meghatározó; érzékelés által meghatározott és az érzékelést meghatározó. A kulturalista definíciók szerint kultúra által meghatározott és a kultúrát meghatározó, az interakcionista szerint interakciók által meghatározott és az interakciókat meghatározó, Foucault iskolája szerint diskurzus által meghatározott és diskurzust meghatározó; vagyis egyén és világ viszonyában, bármely oldalról is közelítsünk ehhez a viszonyhoz, a szimbólum mindig két irányból épül. (Geertz úgy fogalmaz, hogy a szimbólumok a valóság modelljei, amelyek – a szerkezeti megegyezésre támaszkodva – magukat a valósághoz alakítják, a valóságot pedig magukhoz,¹² Turner egyaránt hangsúlyozza, hogy a szimbólumok a világban való tájékozódást segítő és a világ viszonyaihoz kapcsolódó érzelmeket felkeltő eszközök.¹³)

Ám az iskolák sokasága egyrészt azt jelzi, hogy a funkciómeghatározások hiányosak, a szimbólum lényegének csak egy-egy oldalát ragadják meg (hol a szimbólum megismerő oldalát, a szimbólumot egyfajta modellnek tekintve, vagy egy mögöttes kulturális elméletet feltételezve, mint Evans-Pritchard, hol az akcióból vezetik le a szimbólumot, mint Schütz, vagy a rítusok vonatkozásában Turner; hol a koncepcióból, mint Susan Langer nyomán Geertz, hol azt hangsúlyozzák – mint nagyon sokan –, hogy a szimbólum a csoportok, illetve kultúrák összekötője, vagy éppenséggel az embert a világegésszel vagy az istenivel összekapcsoló eszköz, mint a transzcendentalista szimbólumfelfogásokban), másrészt továbbra sem specifikálnak eléggé, mert az ember nem csak szimbólumokkal ismeri meg a világot, nem csak szimbólumokkal fejezi ki a maga belső világát, nem csak szimbólumok

által lép egymással akcióba és nem csak szimbólumokkal identifikálódik. A funkciók tekintetében talán éppen az a szimbólum lényege, hogy mindezeket együtt képviseli,¹⁴ és az emberi fogalmi megismerés számára szükséges ellentétpárokat (külső/belső, szubjektív/objektív, általános/konkrét stb.) mindenütt egymásra vonatkoztatásukban és egységükben képes hordozni; olyan alapegységül szolgál tehát mind a gondolkodás, mind a cselekvés számára, amely a világot antropomorfizáló fogalmi gondolkodás egyoldalúságait korrigálva a világot a maga természete szerint tudja megragadni; míg tehát a fogalmi gondolkodás (és egyáltalán a célirányos cselekvés) segítségével az ember újra meg újra a maga számára valóvá próbálja formálni a világot, a szimbolizáció olyan eszközüül szolgál az ember számára, amellyel az (mind a gondolkodásban, mind a cselekvésben, mind a kapcsolódásban, mind az önidentifikációban) újra meg újra fel tudja nyitni saját zárt konstrukcióit, és hozzá tud igazodni a világ törvényeihez.

Ebből a szimbólumfelfogásból a szimbólum más jelformáktól való megkülönböztetésének is sajátos módja következik. Az ikon, az index, a szignál esetében ugyanis egy fogalmilag megragadható, egyszálú kapcsolat jön létre jelölt és jelölő között, az egyszerű hasonlat is egy irányba tereli az értelmezést. Szimbólummá attól és akkor válik akár a metafora, akár egy asszociatív kapcsolat, amikor a jelölő oly módon képes a jelöltet reprezentálni („helyette állni”), hogy a létrehozott kapcsolat a célzott egyirányúságból átlép abba a viszonylatrendszerbe, amelyben ezen egyirányúság megszűnik, és a rendszeregész kezdi meghatározni elemei működését. Közvetlen terveink között szerepel annak elemzése is – egy „Szimbolizáció” monográfia keretein belül –, hogy ez az átlépés pontosan milyen módon, milyen lépéseken keresztül történik.

Társadalomkutatóként eddigi írásainkban elsősorban annak különböző vonatkozásait igyekeztünk megragadni, ahogy egyes társadalmi összefüggések szimbolizálódnak: a társadalomtudományokban a szimbólumelemzés igen gazdag lehetőségeket nyújt különböző összefüggések bemutatására. Elemezhetjük például a szimbólumokat azon vonatkozásukban, amikor valamilyen *fennálló viszonyt* közvetítenek. Ahogy a hatalmi viszonyok, státuskülönbségek megjelennek a tárgyi környezet sajátosságaiban vagy éppen a verbális kommunikációban, a testbeszédben stb. Vagy ahogy az intézményesség és az intimitástörékvés lép egymással viszonyba a közintézményekben. Ezzel a megközelítéssel éltünk például *Rejtjelek 2. Intézménymimika 1.* és *Intézménymimika 2.* című könyveinkben. De koncentrálhatunk a *változásokra* is, ahogy a rendszerváltás egyes szimbolikus jelenségeit, illetve a kilencvenes évek változásait vizsgáltuk *Szereposztás* vagy *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón* című könyvünkben vagy az *Intézménymimika 2.* ideológiai változásokat elemző fejezeteiben. Tekinthejtük a szimbólumokat az *identitás alapelemének*, jelentse a szimbólumok közvetítette identitás a *nemzeti kultúrába* való ágyazottságot (mint például *Magyarságszimbólumok* című kutatásunkban), egy-egy *életforma* és a vele összefonódó *értékrendszer* általi irányítottságunkat (mint *Értékrendszereink* című elemzésünkben) vagy éppen a *személyes* identitást, amelynek motivációk rendszereként való megközelítését s annak szimbolikus jelzéseit *Rejtjelek 1.* című könyvünkben vizsgáltuk. Közelíthetünk a szimbólumokhoz mint meghatározó *rítusok* elemeihez (több ilyen elemzést használtunk fel például *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón* és *Túlélési stratégiák* című könyveinkben. A szimbólumok természetesen korszakok *világképének* is hordozói (ezt is több könyvünkben elemeztük). S még folytathatnánk a sort: a szimbólumok valóban az emberi lét minden lehetséges aspektusának közvetítői. S ahogy a szimbólumok bármit közvetíthetnek, azt is elmondhatjuk, hogy bármi (és bárki) válhat szimbó-

lummá: emberek és más élőlények, tárgyak és térformák,¹⁵ cselekvések és folyamatok, fogalmak és képzetek.

Két olyan aspektust szeretnénk kiemelni a szimbolizáció kimeríthetetlen példatárából, amelyek a társadalmi folyamatok kutatása szempontjából alapfontosságúak. Az egyik az az összefüggés, amelynek következtében egyes jelenségekből a világeképek, értékrendszerek alakulására következtethetünk. A társadalomban megjelenik valami új. Egy új tárgy, egy új cselekvésmód, vagy egy régi elemnek kerül előtérbe új aspektusa. Amikor ez az új jelenség terjedni kezd a társadalomban, akkor ennek az új elemnek a régiekhez való viszonya és az embereknek ehhez az új elemhez való viszonya összekapcsolódik a társadalom viszonyaival, s ezáltal azok szimbolikus jelévé válik. S a társadalom tagjai (s köztük a társadalmi folyamatok megfigyelői, elemzői is) – a szimbólumelemzésnek például a 10. láb-jegyzetben jelzett módján – felismerhetik bennük ezt a szimbolikus jelentéstartalmat. Amikor például a lakásmódban fontossá válik az egyén kényelme, az egyén hangulatainak kiszolgálása, az egyén testének ápolása (olyan új helyiségekkel, mint a fürdőszoba, a budóár), az egyén élményeinek megőrkítése és egyedi ízlésének tükrözése (s ezzel a tárgygyűjtemények vagy a reprezentatív ábrázolások helyett az egyedi élményeket megőrkítő képek), mindezekben nem nehéz egy *individualisztikus értékrendszer* terjedését – s amikor a lakások fürdőszobáiban megjelenik a több mosdókagyló, a jómódú lakásokban a több, a család egyes tagjai által külön használt fürdőszoba, amikor az egyes gyerekek külön hálószobát kapnak, s amikor tömegessé válnak a „szingli”-életformának kereteket biztosító lakóterek, ebben az individualizmus továbbfokozódását – látni. Amikor az iskolákban a tanári asztal kikerül a középpontból, lekerül a dobogóról, a padok merev rögzítése megszűnik, egyes osztálytermekben az ülések félkörívbe vagy körbe rendeződnek, amikor csökken a vezetői szobák zártsága, kényelmi monopóliuma, amikor az egyes intézmények kinyílnak az utca felé – ezek a változások jól szimbolizálhatják (persze önmagukban korántsem biztosítják) a viszonyok *demokratizmusának* növekedését. Amikor a valóságshow-kban, a bulvársajtóban olyan tabukat hágnak át, amelyeket korábban az emberek elemi szeméremérzésének tiszteletében a nyilvánosság által érinthetetleneknek tekintettek, de az is, ahogy a lakások nyilvános és privát tereinek korábbi elválasztása feloldódik az úgynevezett látványlakásban, ez éppúgy az *intimitás (és az egyéni szuverenitás) értékének visszaszorulását* jelezheti, mint ahogy az ellenkező irányú folyamatot, az intimitás (és az egyéni szuverenitás) igényének évszázadokkal korábbi megjelenését jelezte annak idején számos illemszabály megfogalmazódása az udvari, az egyházi, illetve a polgári kultúrában.¹⁶ S e látszólag nagyon különböző változásoknak, az individualizálódásnak és az egyéni szuverenitás, a belülről irányított ember visszaszorulásának egyidejű jelenlétét mutatja az is, amikor a politikától a családi életig megkérdőjeleződnek, másodlagosoknak nyilváníthatnak az erkölcsi értékek, és eluralkodik az *értékrelativizmus* szemlélete. Hogy az élet hány területén hódít teret a *virtualitás* (a számítógépes játékoktól a virtuális tőke mozgásokig), azt mindannyian érzékeljük, de annak tudatosításához már a szimbólumelemzés segíthet hozzá, hogy a Truman-show vagy a *Mátrix* típusú kultuszfilmekben miképpen kap szimbolikus kifejezést az az életérzés, hogy világunk a látszatok világa, amelyet – a látható politikai és egyéb csatározások által elfedve – ellenőrizhetetlen és az egyes emberek által többé-kevésbé átláthatatlan (alapjában embertelen és a világ javait vakon felélő) gazdasági és politikai erők irányítanak. De azt is egyes szimbolikus jelenségek üzenik, hogy a jelenleg uralkodó társadalmi-gazdasági paradigmával szemben létezhetnek (a zsákutcának bizonyult államszocializmusnál ígéretesebb) *alternatívák* is. Ilyen szimbolikus jelzés volt az internet

s az interneten futó szabad információáramlás megjelenése, ami nyilvánvalóvá tette, hogy a versenyelvvel szemben más logika alapján is szerveződhetnek társadalmi viszonyok, hogy sok minden mozgatója a haszonelv, de a haszon legfőbb forrása ma már az információ, s hogy a társadalmi létben egyre nagyobb szerepet játszó szellemi termelés csak ideig-óráig szorítható a versenylogika kalodájába; s ez már csak azért is így van, mert a szellemi termelés terméke olyan termék, amelyet a fogyasztás nem fogyaszt el, hanem növel; amelynek értéke nem igazán mérhető, s így minden olyan törekvés, amely megpróbálja a szellemi termelés minőségi kritériumait mennyiségiékké redukálni, erőszaktétel; s csak idő kérdése, hogy – a 18. század polgári öntudatosulásához hasonlóan – a szellemi termelők mikor ébrednek saját történelmi jelentőségük tudatára.

A másik, amit a szimbólumokban rejlő társadalmi üzenetekkel kapcsolatban még hangsúlyozni szeretnénk, a szimbólumok ideologikus használatának jelenségköre. Az „ideológia” kategóriát lehet értékmentesen is, értéktelítetten is használni. Az első esetben egyszerűen azt értjük rajta, hogy minden kijelentésnek, így a szimbólumok értelmezésének is, természetesen iránya van. Mindent valamilyen nézőpont, elkötelezettség, valamilyen célrendszer jegyében állítunk, s mivel a szimbólumnak a lényege éppen sokjelentésűsége, ezért nincs olyan szimbólumolvasat, amely ne lehetne jogos, csak tudni kell róla, hogy milyen elkötelezettség áll mögötte. (Ez természetesen az imént említett példákra is vonatkozik, az internet jelenségeiről adott értelmezésünk is egy meghatározott nézőpont szimbólumértelmezése volt; ennek a jelenségnek is sok, másfajta szimbólumolvasata is lehetséges.) Ha értéktelítetten használjuk az „ideológia” kategóriáját, akkor viszont arra utalunk, amikor egy olvasat megpróbálja elfedni a többit, s bizony nagyon sok ilyen szimbólumhasználattal találkozhatunk ma is. Ez a manipuláció jelenségkörébe tartozik, s minden korban feltétlenül fontos feladata lehet a szimbólumelemzésnek annak felfejtése, hogy az ilyen értelemben ideologikus, manipulatív szimbólumhasználat mit is rejt valójában. Gyakran az történik, hogy valamilyen, általánosan pozitívnak tartott értéket hangsúlyoznak, s mivel ezek az értékek gazdag képzettársításokkal körülvett szimbólumokban jelennek meg, e képzettársításokkal elfedik azokat a negatív megítélésre számot tartó törekvéseket, amelyek szintén benne rejlenek az adott érték szimbolikájában. Amikor például az államszocializmus idején az internacionalizmus, a nemzetekfelettség eszményét hirdették, ezzel másodlagossá minősítették a nemzeti értékeket és érdekeket, csakhogy tudjuk, hogy az egyes nemzeti érdekek ilyenén visszaszorítása mögött elsősorban a szovjet-orosz nemzeti érdek állt. Vagyis a szimbolikus értéktételezés egyrészt igaz volt (valóban volt nemzetek feletti szempont) másrészt azonban alapvetően hamis volt, mert nem vonatkozott minden szereplőre, s voltaképpen éppen az alaptétel ellenkezőjét leplezte. Nagyon hasonló történik ma is, amikor sokan a nemzeti, nyelvi különbségek megszűnésének jövőképét vetítik előre. Vagy vegyük a szabadság, egyenlőség, testvériség eszméjét. Az elmúlt két évszázadban sokat hivatkoztak ezekre az eszményekre. De az egyenlőség szocialista társadalmában egyesek, mint Orwell szellemesen megfogalmazta: „egyenlőbbek” voltak, mint mások, a különböző sovinizmusok „testvérisége” (túl azon, hogy számos embertestvért kitagad e testvériségből) még az eredetileg „testvérek” nyilvánítottakat is gond nélkül kész megsemmisíteni, ha kilógnak a fősodorból; a polgári szabadság pedig, Anatole France sarkított megfogalmazásával, sokszor arra korlátozódik, hogy a milliomosnak és a hajléktalannak egyenlően szabad a híd alatt aludni (amikor éppen szabad); mindig előtérbe helyezik, amikor a vállalkozás szabadságáról van szó, és általában elfelejtkeznek róla, amikor olyan törekvések próbálnak szabadon megnyilvánulni, amelyek a haszonszerzés érdekeit

hátrányosan érintenek. A mai média elemzése gazdag anyagot szolgáltat az értékek ilyen ideologikus alkalmazására. S még egy utolsó példa, amely ma szintén kedvelt eszköze az ideologikus szimbólumhasználatnak. A korszerűség, a haladás eszménye. Természetesen a haladás, az állandó változás az emberi lét lényegéhez tartozik. De mindig másról szól, amikor – miként az eddig említett ideologikus értékeket is – leminősítőként forgatják. Koronként újraismétlődő tapasztalat, hogy a korszerűség követelményének ilyen hangoztatása, a „korszerűtlennek” minősítés mögött igen gyakran alapvetően hatalmi érdekek állnak, amelyeknek természetesen semmi közük sincs a korszerűséghez. Ami igazán új, ami igazán haladást jelent, annak sosincs szüksége erre, mert nem kiszorítani akar, hanem hozzátenni, nem lerombolni a meglévőt, hanem gazdagítani.

Talán ennyiből is érzékelhető, hogy a szimbólum és a szimbolikus jelenségek értelmezésének nemcsak az elmélet számára van jelentősége, hanem mindenki életét nagyon mélyen érintő eszköz a társadalom alakításában. S mivel a társadalom tagjainak nagy része felvértezten a szimbólumokat az ő kárukra használókkal szemben, magának a szimbólumelemzésnek éppen az az egyik legfontosabb társadalmi funkciója, hogy elősegítse azt, hogy mindenkinek egyenlő eséllyel legyen módja saját szempontjait, saját érdekeit képviselni a társadalomban, a szimbólumok és szimbólumértelmezések közötti küzdelmekben is.

JEGYZETEK

¹ D'Andrade (1995).

² Ricoeur (1987), 189.

³ Geertz (1994), 65.

⁴ Pataki (1982).

⁵ Persze e tükrözést sem a tükörkép módján értve, hiszen mint Mary Douglas hangsúlyozza, az emberek nem keverik össze a szimbolikust a szimbolizálással, csak összekapcsolják őket (Douglas, 2003, 160).

⁶ Geertz a szubjektív viszony kifejezését a szimbólum nagyon lényegi mozzanatának tekinti; azt írja, hogy szimbólum lehet bármilyen tárgy, cselekedet, esemény, minőség, kapcsolat, ha azok valamiféle koncepció hordozói; a szimbólumok fogalmak, absztrakciók, eszmék, attitűdök, ítéletek, vágyak, hitek konkrét megtestesülései (Geertz, 1994, 67).

⁷ Turner többek között azt emeli ki, hogy a szimbólum egyesíti a természeti és a társadalmi rendet, s az energiákat, érzelmeket megfosztja antiszociális mozzanattuktól (Turner, 2002, 67–68).

⁸ Geertz (1994), 6.

⁹ A társadalmi lét tele van olyan igazságokkal, amelyekre az $A = A$ és $A \text{ nem} = A$ egyidejű érvényessége a jellemző. (Ezért nem lehet sosem az $A = A$ alapján teljesen matematizálni). Objektivációkkal, amelyek *ugyanakkor* létrejöttük folyamatai is. Csoporttagokkal, akik szemben állnak csoportjukkal. „Meggzúntatva megdörzséssel” és a „mennyiség minőségbe átsapásával”. A szimbólumok viszont a nyelv és a szemlélet azon alapformái, amelyek éppen ebben az ellentmondásosságában, vagy ha úgy tetszik, dialektikájában ragadják meg a létet. (A szimbólumok, szemben a matematika jelrendszerével, olyan nyelvet képeznek, amelyben az $A = A$ és *ugyanakkor* $A \text{ nem} = A$ egyidejű állítása az alapegység). Az emberi nyelv első foka ilyen szimbólumok keletkezése. Jelzéseké, amelyek egyszerre fejeznek ki állapotokat, érzéseket, szándékokat, tapasztalatokat, történéseket és azok eredményét. A (különböző viszonylatokat is kifejező) nomenverbumok keletkezése megelőzi a jelzőkét, a nomenekét és a verbumokét. A nyelv későbbi fokán jön csak létre az az analitikus, mondatépítő (és az $A = A$ -t alapállítássá emelő) jelleg, amely azután a formállogika (és a matematika) alapjává válik. Létrejön az is, hiszen az eszközkészítő ember szempontjából nélkülözhetetlen az eszközlétrehozás lépcsőfokai szerint felbontott oksági gondolkodás. Az is szükségszerű, hogy az ember társadalmát is eszközöként alakítsa, így a társadalom mindenkori értelmezése során sem nélkülözhető a formállogikai-oksági, mondatnyelvi leírás használata, esetenként a matematikai

összefüggések használata sem. A társadalom azonban lényegét tekintve nem tárgyi jellegű létező, hanem szerves rendszer, s mint ilyen, csak az ősbibb szimbolikus észlelés és kezelésmód számára megragadható a maga egészében, *a maga természetete szerint*. A politikus vagy a gazdasági szakember bizonyos szempontból, bizonyos célokat követve, tehát „megmunkáló” szándékkal közelít hozzá, s ebből a szempontból felértékelődnek a mérhető, egyértelműen leírható s ezáltal változtatható folyamatok. Az antropológus számára azonban, aki a társadalmat mint eleven kultúrát, mint „lényt” közelíti meg, a szimbólumok „ablakai” kínálják a legjobb megismerési lehetőséget. Amikor Lévi-Strauss az érzések mozgósítására biztatja a kutatót, amikor Geertz a sűrű leírást szorgalmazza, voltaképpen arra buzdítanak, hogy *kiindulásunk* a minderre lehetőséget adó szimbólumok felől történjék (ahonnan persze utunk aztán továbbvezethet az ok-sági-tudományos gondolkodás felé).

¹⁰ Az egyes szimbólumokban a társadalom viszonyainak sokasága sűrűsödve, minden egyes szimbólumot egy olyan ablaknak foghatunk fel, amely a társadalomegész gömbhéján nyílik, s bár a gömb bel-seje a maga végtelen összetettségében *teljesen* sosem lesz leírható, minden egyes ablak (meghatározott nézőszögű) rálátást nyújt erre a végtelenségre, minden szimbólum rálátást nyújt a társadalomegészre. Ugyanabból a szimbólumból az elemekre bontás, vagyis az elemzés segítségével az adott kultúra egészére, egyes rétegeire, státuszviszonyaira, helyzetkínálatára, identitásmodelljeire, konfliktusaira és konfliktus-kezelés-módjaira, tér-, idő-, társadalom- és történelemképre stb. vonatkozó információk sokasága nyerhető. Ezért mondhatjuk, hogy a szimbólum a társadalomértelmezés alapegysége. Ami a résztvevő számára a társadalomátélés eszköze, az a megfigyelő-elemző számára – éppen e tulajdonsága miatt – az értelmezés legfontosabb eszközévé válhat.

A „szimbólumfejtés” mindig többlépcsős folyamat. Az első lépés a szimbólum észrevétele; annak észlelése, hogy a világnak ezt vagy azt a jelenségét szimbolikusan (is) lehet értelmezni. Ennek vagy annak a háznak kerítése van: ez nem szimbólum, ez egy tény. Észlelni lehet azonban, hogy ebben a tényben benne van a szimbolikus értelmezés lehetősége. A térviszonyok (lent-fent, kívül-belül, nyitott-zárt stb.) *viszony* jellegük folytán eleve emberi-társadalmi viszonyok szimbolizálásának lehetőségét is magukban hordják, s a kerítésjelenség egyik észlelhető, konkrét eleme (az általa körülzárt térség – udvar, kert, park stb. – elkerítése, védelme) ily módon szimbolikus olvasatok kiindulópontjává válhat. A szimbolikus jelleg észlelésével megindul a szimbólumfejtés, amelynek, mint az imént utaltunk rá, azonban tovább is kell lépnie – a szimbólumban rejlő *többi* elem felé. A szimbólum világszerűsége által e példa esetében is sor kerülhet a mögötte álló társadalom, a mögötte álló létezésvilág viszonyainak feltárulására. A kerítésszimbólumban kifejezést nyer a privát és nyilvános közti határképzés, a tulajdon, a biztonság értéke az adott társadalomban, az adott társadalmi csoportban vagy az adott egyén kultúrájában; kifejezést nyer a szabadság és a szabadság korlátozottsága, a külvilággal való kommunikáció vagy éppen az agresszió igénye, illetve ennek hiánya, a státusz (a kerítés formájában, stílusában) az ízlés, az életérzés, a kulturális identitás típusa, és gyakran számos egyéni vonás is, egészen az olyan, az adott kultúrában eleven közös (olykor archetipikus) asszociációkig, mint – mondjuk – (a kerítés védte kert esetében) az édenkert szimbolikája. A szimbólum-fejtő mindezeket a képzeteket észlelve a kerítés (szimbolikája) mögött, az értelmezési fázisban úgy veszi sorra a kerítésszimbólika ezen mozzanatait, (amelyek sora persze még tovább is folytatható), hogy azokat közben annak tekinti, amik: az adott társadalom, az adott kultúra fontos alkotórészeinek: a konkrét szimbólum ezáltal és ily módon a társadalomegész fontos viszonyainak megjelenítőjeként, értelmezési kulcsaként lesz a világ megismerésének eszközévé.

¹¹ Geertz erről azt mondja, hogy a szimbólum éppen az, ami olyasmit fejez ki, amit szó szerint nem lehet elmondani (Geertz, 1994, 67).

¹² Geertz (1994), 69.

¹³ Turner (2002), 30–31.

¹⁴ A kulturális antropológia történetében az egyes iskolák azáltal kerültek szembe egymással, hogy a jelenségek közül más és más érdekelte őket. Hol a jelenségek funkciója, hol okai; hol szerkezetük, hol jelentésük stb. A szimbólumban ezek sem válnak külön: ha például egy politikai kampány szimbólumai között megfigyeljük, hogy a kampányfilmekben megnő a nők aránya, ez *szerkezeti* változás, de egyszersmind *jelentésváltozás* is: eltolódásra utal a nők társadalmi-politikai szerepének értelmezésében; mindez elválaszthatatlan attól a *funkcionális* céltól, hogy a kampányfilmek nagyobb hangsúllyal célozzák meg a nőket, illetve azoktól az *okoktól*, amelyek következtében a nők az adott társadalomban növekvő mértékben a politika figyelmének előterébe kerültek. Az antropológiai szimbólumelemzés tehát nem egy az antropológia

iskolái – funkcionalizmus, strukturalizmus, diffuzionizmus, interpretativisták stb. – között, hanem egy olyan eszköz használata, amely a különböző iskolák céljainak egyaránt képes megfelelni.

¹⁵ A tárgyi környezet szimbolikájával részletesen a *Beszélő házak és a Tárgyak szimbolikája* című kötetünkben foglalkoztunk.

¹⁶ Ahogy ezt Norbert Elias (1987) vagy az Annales-iskola képviselői oly meggyőzően ábrázolták.

IRODALOM

Bohannon, Paul – Glazer, Mark (1997) (eds.): *Mérföldkövek a kulturális antropológiában*. Budapest, Panem - McGraw-Hill.

Cohen, Abner (1976): *Two-Dimensional Man: An Essay on the Anthropology of Power and Symbolism in Complex Society*. Berkeley, Univ. of California Press.

D'Andrade, Roy (1995): *The Development of Cognitive Anthropology*. Cambridge – New York – Melbourne, Cambridge Univ. Press.

Douglas, Mary (2003): *Rejtett jelentések*. Budapest, Osiris.

Elias, Norbert (1987): *A civilizáció folyamata*. Budapest, Gondolat.

Geertz, Clifford (1994): *Az értelmezés hatalma*. Budapest, Osiris.

Habermas, Jürgen (1985): *A kommunikatív cselekvés elmélete I-II*. Budapest, ELTE Filozófiaoktatók Továbbképző és Információs Központja – ELTE Szociológiai Intézet és Továbbképző Központ.

Herzfeld, Michael (1997): *Cultural Intimacy*. New York – London, Routledge.

Horányi Özséb – Szépe György (1975) (szerk.): *A jel tudománya*. Budapest, Gondolat.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (1983): *Értékrendszereink*. Budapest, Kossuth.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (1989): *Intézménymimika*. Budapest, VITA.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (1991): *Szereposztás*. VITA, Budapest.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (1993): *Rejtjelek*. Budapest, Interart-Szorobán.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (1995): *Rejtjelek 2*. Budapest, Kossuth.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (1999): *Magyarságszimbólumok*. Budapest, Európai Folklór Központ - Teleki László Alapítvány.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2000): *Beszélő házak*. Budapest, Kossuth.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2000): *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón*. Budapest, Új Mandátum.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2005): *Tárgyak szimbolikája*. Budapest, Új Mandátum.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2006): *Intézménymimika 2*. Budapest, Új Mandátum.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (2007): *Túlélési stratégiák*. Budapest, Kossuth.

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor (1995) (szerk.): *„Jelbeszéd az életünk”*. Budapest, Osiris–Századvég.

Levi-Strauss, Claude (1973): *Szomorú trópusok*. Budapest, Európa.

Pataki Ferenc (1982): *Az én és a társadalmi azonosságtudat*. Budapest, Kossuth.

Ricoeur, Paul (1987): *A hermeneutika elmélete*. Szeged, JATE.

Schütz, Alfred (1962): *Collected Papers I. The Problem of Social Reality*. The Hague–Boston–London, Martinus Nijhoff.

Turner, Victor (2002): *A rituális folyamat*. Budapest, Osiris.

MÓDSZERTAN

Lengyel György

HOGYAN MOSOLYOGNAK A GAZDAGOK?

Vizuális szociológiai kísérlet

BEVEZETŐ

Ez a műhelytanulmány egy tantermi kísérlet eredményeit összegzi, amelyben azt vizsgáltam, hogy miként képesek a hallgatók a társadalmi státuszt felismerni pusztán vizuális információk alapján, mi vezeti a szemüket, milyen egyéb jellemzőket emelnek ki, milyen jelzőket használnak, s miként változik a véleményük, ha a látottakat szöveges információkkal egészítjük ki.

A kísérletre egy 2006. tavaszi szemináriumon került sor, mikor egy reliabilitási teszt végén minden egyéb információ nélkül három portrét vetítettem a falra, s arra kértem a hallgatókat, hogy a látottak alapján írjanak néhány mondatot külön-külön mindhárom személy vélt társadalmi helyzetéről, egyéb jellemzőiről, valamint arról, hogy milyen közös vagy eltérő vonásokat találnak bennük. A három személy – három férfi – mindegyike szerepelt a „száz leggazdagabb magyar” listáján, de nem voltak annyira közismertek, hogy akár a szakember számára is arcról felismerhetőek lettek volna. Jómagam legalábbis, bár ismertem a nevüket, arcról nem ismertem volna fel őket. E tanulmányban nem közlöm a nevüket és arcképüket sem, mivel a hallgatók sok pozitív vonás mellett olykor igen kevésbé hízelgő dolgokat is írtak róluk, s nem kívánnám személyiségi jogaikat sérteni. Az olvasó kénytelen lesz maga elé képzelni három, a médiából kevésbé ismert magyar multimilliárdos üzletembert, vagy átlapozni a *Száz leggazdagabb magyar* című, évente megjelenő kiadvány valamelyik füzetét.

Mikor egy hónap múlva megismételtük a kísérletet, s az arcképek mellé rövid, a társadalmi státuszra utaló tárgyyszerű szöveges információt illesztettünk, a vélemények változtak. Hogyan van ez? Miért, mi alapján formálunk véleményt pusztán a látottak alapján, s mi az a látvány, amely többek figyelmét megragadja? Miért és miképpen kapcsolódik össze a vizuális és a verbális információ, hogyan erősítik, gyengítik vagy egészítik ki egymást? Ezekre a kérdésekre kívánok válaszolni e műhelytanulmány keretei közt.

¹ Az adatgyűjtésben Tadesse Eyassu, az adatok kódolásában Bartók Erika és Tóth Anna volt segítségemre. A kéziratához fűzött megjegyzéseiért köszönettel tartozom Kuczai Tibornak.

A kísérlet során első alkalommal 26, másodjára 23 elsőéves szociológia szakos diák adott értékelhető választ, s az összehasonlíthatóság érdekében a mindkét alkalommal szereplők válaszait dolgoztuk fel SPSS-program segítségével. A szövegeket a kódutasítás szerint két egymástól független kódoló rögzítette úgy, hogy a kétségesnek tűnő értelmezési variánsokat összevetettük és egyértelművé tettük.¹

Hogyan mosolyognak a gazdagok? E címadást az indokolja, hogy a három személy közül kettő mosolygott a képen, miként ez gyakori a fotókon, s mosolyukat a hallgatók közül többen – pozitív vagy negatív értelemben – szóvá is tették. Mielőtt tárgyamra térnék, először röviden vázolólok, hogy milyen szakmai impulzusok értek a vizuális szociológia és a társdiszciplínák oldaláról. Ezt követően ismertetem a társadalmi státuszra vonatkozó becsléseket, valamint az egyéb jellemzőket, amelyeket az egyes portrék kapcsán vagy épp közös karakterisztikumként a kísérletben résztvevők kiemeltek. Végül leírom a verbális és a vizuális információk kapcsolódási módjait és összegzem a tapasztalatokat.

A SZAKIRODALOM NÉHÁNY VONATKOZÓ MEGÁLLAPÍTÁSA

A vizuális társadalomkutatásnak gazdag, bár a survey-alapú rejtvényfejtő paradigmától távol eső szakirodalma van (Prosser, 1998; Emmison–Smith, 2002; Pink, 2001; Bourdieu, 1998; Sztompka, 2005). Adottságaiból következően elsősorban a leíró-megfigyelő módszerekkel rokonítható, s ritkán teszi lehetővé hipotézisek tesztelését. Howard S. Becker (1998) a szakirodalmat idézve rámutat, hogy a vizuális szociológia az érzelmek, az interakciók és az anyagi kultúra módszeres bemutatása révén válhat hasznosá. Collier a fotóinterjúk kapcsán jegyzi meg, hogy bár a terepmunka során készített, ismerős körülményeket rögzítő képek sokkal kevésbé vonzanak absztrakt asszociációkat, mint a kísérleti pszichológiai tesztek, a képekről való beszélgetés gyakran érzelmileg telített, és hozzásegíthet az értékrendek rejtett tartalmainak feltáráshoz (Collier, 1986).

Goffman fényképekkel kapcsolatos elemzései több hasznos megfigyeléssel és fogalommal gazdagították a szakirodalmat (Goffman, 1981). Meglátásai az ellesett képek tartalmáról s a portrék és modellek viszonyáról ilyenek tekinthetők, csakúgy mint kézenfekvő distinkciója a privát és a nyilvános célú fotók között, valamint az a meglátás, amely a verbális információkat a kép értelmezési kereteként fogja fel. Ez igen közel áll kísérletünk második lépéséhez, amelyben éppen a vizuális és verbális információk viszonyát boncolgatjuk, s nyilvánvaló, hogy a vizsgálatunk tárgyául szolgáló képek nyilvánosságra szánt portrék voltak, amelyekben a téma és a modell szándékos egybeesése, a tárgyak és gesztusok megjelenése az önreprezentációt szolgálta.

A szociológiai vizsgálatok közül a miénkhez hasonló jellegű volt Teckenberg kísérlete, aki kilenc, jórészt magazinokból is ismert szituációt ábrázoló fényképet mutatott 39 személynek, arra kérve őket, hogy értelmezzék azokat (Teckenberg, 1982). A megkérdezettek a beszámoló során olykor olyan történeteket kanyarítottak a képek köré, amelyek nem kapcsolódtak a képhez.

Barthes distinkciója stúdium és punctum között, aszerint, hogy a kép inkább elgondolkoztat vagy érzelmi reakciókat vált ki, ugyancsak hasznunkra lehet az elemzésben (Barthes, 1985). Mivel kísérletünkben mindenki ugyanazokat a képeket látta, s mégis, vannak, akik

inkább tárgyyszerűen, mások inkább érzellemmel telítetten reagáltak a látottakra, meg kell fordítanunk az érvelést: a stúdium és punctum inkább az értelmezők, mint a képek sajátlagos tulajdonságai.

A kommunikációelméletben, a viselkedéstudományban, a pszichológiában elterjedt kutatási irány az érzelmek és az arckifejezés közötti kapcsolat vizsgálata (Buda, 1986). Képekkel illusztrálni a kísérleteket régtől fogva bevett a természettudományban, az oktatásban és a népszerűsítésben is. Duchenne, majd Darwin ugyancsak az érzelmek és az arckifejezések közötti kapcsolat leírását kísérlete meg (Darwin, 1963 [1892], Ekman, 1973). A pszichológiai vizsgálatok egy része tudatosan alkalmazza a képeket, s nem csupán illusztrációs céllal. Érdeklődésünkhöz ebből a szempontból talán legközelebb áll a dianézis paradigma (slide-viewing paradigm) alkalmazása.

A dianézis paradigmát Ross Buck és munkatársai alkalmazták több kísérletben (Buck, 1979). Lényege az, hogy a nem verbális kommunikációt, azon belül is az arckifejezéseket tanulmányozzák az üzenet kibocsátójának és befogadójának oldaláról. Miközben a küldők különböző érzelmeket kiváltó képeket néznek, s ezekkel kapcsolatos élményeiről számolnak be, a fogadók mindezt televízión látják – úgy, hogy a hangokat nem hallják –, s az arckifejezések alapján törekszenek a kép által kiváltott érzelmek felismerésére. A kísérletek azt mutatták, hogy a nők szignifikánsan nagyobb arányban küldtek pontos szignálokat, míg a férfiak inkább bizonyultak internalizálóknak. Az externalizálóknak nagyobb volt az önbizalmuk, és érzelmi reakcióikat gyakrabban fogalmazták meg személyes terminusokban.

A nem verbális információkkal kapcsolatos befogadói képesség már nem mutatott ilyen szisztematikus sajátosságokat. Az érzelemdekódolási készségek mérésére hivatott kísérletekben a művészeti és üzleti képzésben részt vevő hallgatók felismerőképessége jobb volt, mint a természettudományi szakok hallgatóié. Az egyik kísérletben az egyetemista lányok csupán alig jobb befogadói képességgel rendelkeztek, mint a fiúk, egy másik vizsgálatban pedig nem mutatkozott szignifikáns eltérés közöttük (Buck, 1979, Buck–Miller–Caul, 1974).

Gyermekek körében végzett vizsgálatok azt mutatták, hogy hároméves korban a gyerekek pontosabban dekódolták a velük azonos neműek érzelmeit az arckifejezések alapján. Idősebb korban a fiúk körében ez az összefüggés fennmaradt, míg a lányok körében megfordult, s ők már a fiúk érzelmeit ismerték fel nagyobb arányban, ami a nemi szerepek szociális tanulási folyamatával állhat összefüggésben (Buck, 1979).

Kevésbé szisztematikus, de érdekes meglátásokra jutott Barthes egy rövid esszéjében, amelyben a politikusok választási fényképeit elemezte. Az ilyen fénykép lényege az, hogy kiiktatja a beszédet, tehát a politikus társadalmi jellemzőit és üzenetét sűríti magába. Amit láttat, az a jelölt „társadalmi helyzete, a családi, jogi és vallási normák látványos kényelme” (Barthes, 1983, 134), s amivé stilizálja magát. Típusai a „társadalmi rangot sugalló”, az „értelmiségi” („átható tekintet”, átszellemült búskomorság) és a nők bálványja, a „talpig férfi”. A választási képekről persze sok minden tudható: céljuk, a közeg, a képi üzenet küldőinek szándékai és a befogadók jellegzetes reakciói. Tudható az is, hogy fontos szöveges információk keretezik őket: a név, a politikai kötődés és olykor ígéretek, ideológiai hívószavak is. Van tehát mégiscsak szöveg – ha nem is beszéd –, amely az értelmezéshez hozzásegít.

Fennmarad a kérdés, miként ismerhetők fel egy fényképről a szociális státusz jellemzői, ha nincsenek keretező szövegek. Mindez arra ösztönöz, hogy ellenőrizzük, vannak-e jellegzetes típusok az értelmezésben, szignifikáns eltérések a kísérletünkben résztvevők

között a felismerés tekintetében, illetve hogy a fényképek által kiváltott tipikus reakciók mutatnak-e összefüggést a vizsgálat során mért más változókkal és attitűdökkel.

Továbbá milyen összefüggés van verbális és nem verbális kommunikáció között? Egy kísérletben alapvető érzelmeket – örömet, haragot, meglepetést, szomorúságot – tükröző arckifejezések fotóit mutatták be kilencvenöt középiskolás diáknak, s hozzájuk mondatokat illesztettek úgy, hogy azok az érzelmi tartalmakat olykor pontosan fedték, máskor pedig egyáltalán nem (Friedman, 1979). (A félelem és az undor arckifejezését – melyeket a szakirodalom ugyancsak az alaptipológiába sorol – módszertani okokból elhagyták.) Egyebek közt azt vizsgálták, hogy a vizuális és a verbális információk kombinációit mennyire tartják a résztvevők őszintének. Azt találták, hogy a résztvevők legőszintébbnek azt érezték, ha pozitív vizuális élmények pozitív verbális tartalmakkal társultak. Ugyancsak őszintének vélték, ha a harag vagy a szomorúság arckifejezése negatív tartalmú mondatokkal társult. Az aszinkronban lévő üzeneteket azonban kevésbé tartották őszintének, s jó esetben iróniaként vagy szarkazmusként értelmezték. A lányok ebben a kísérletben is pontosabbnak bizonyultak az üzenet őszinteségének dekódolásában.

Egy másik, témakörünkhöz kapcsolódó tanulmány metaelemzésnek vetette alá számos vizsgálat eredményét, arra a kérdésre keresve választ, hogy milyen kapcsolat van a verbális készségek, valamint a nem verbális kommunikáció szimbolikus és spontán formái között (Buck–VanLear, 2002). Azt találták, hogy szisztematikus és szignifikáns kapcsolat van a verbális készség és a pantomimes készségek között. Azért van ez – érveltek a szerzők –, mert mindkét forma szimbolikus kommunikáció, s mint ilyen, a bal agyféltekéhez kötődik. Ezzel szemben a spontán és a pszeudospontán érzelmek dekódolásáért a jobb agyfélteke felelős. A szimbolikus kommunikáció, mint a beszéd és a testbeszéd számos eleme, társadalmilag tanult készségeken nyugszik, és szándékos tevékenység. A spontán kommunikáció ezzel szemben érzelmek önkéntelen kifejezését jelenti. A pszeudospontán kommunikáció sajátossága abban rejlik, hogy ugyancsak szándékolt: szándékosan igyekszik olyan spontánnak tűnő érzelmi jegyeket felmutatni, amelyek adekvát érzelmi reakciókat indítanak el az üzenet befogadójában. A pszeudospontán kommunikáció tehát lényegében csalás. Olykor csupán kegyes csalás – gondoljunk a fejfájását titkolni igyekvő szülőre vagy a közönséget megríkító színészre –, olykor azonban lehet a szélhámosok kedvelt eszköze is.

Ami a mosolyt illeti, annak többféle jelzője van: a leghíresebb mosoly titokzatos, de van bölcs, gyermeki, kedves, ártatlan, derűs mosoly is. Darwin szerint a mosoly és a nevetés egy töről fakad, mások kétségbe vonják ezt. Egy kacaj lehet ördögi, egy mosoly nem. Egy mosoly legfeljebb cinikus vagy gunyoros lehet, vagy, hogy más hangulatot idézzünk, lehet lemondó is. Ha a mosoly eltorzul, vigyorgás lesz. A mosoly arról győzi meg a környezetet, hogy küldője pozitív (vagy legalábbis nem szélsőségesen negatív) érzelmeket táplál mások iránt. Továbbá a mosolygó ember általában azt az érzetet kelti, hogy jóban van önmagával, hogy megállapodott, boldog, elégedett a dolgok állásával, vagy legalábbis belenyugodott a világ folyásába.

Érettségi fényképek mosolyának intenzitása egy longitudinális vizsgálat tanulsága szerint kapcsolatban állt a későbbi sikerrel és párkapcsolatbeli boldogsággal (Coniff, 2007).

Az arckifejezések tanulmányozása s ezek képi illusztrálása, mint említettem, Guillaume Duchenne-ig nyúlik vissza, akiről a „természetes”, a Duchenne-mosolyt elnevezték. Duchenne persze példát szolgáltatott a természetellenes mosolyra is, amikor kísérleti alanyának járomcsontizmát villanyárammal ingerelte, s annak szájjugai ezért görcsösen húzódtak hátra. Darwin, később Duchenne erről készült fotográfiáját huszonnégy embernek

mutatta meg, akik közül huszonegy felismerte ugyan, hogy valamiféle mosolyt lát, de többnyire inkább úgy értelmezték, mint vigyorgó nevetést vagy rossz tréfát (Darwin, 1963 [1892] 159. o.). A „természetes mosoly” során a száj és a szem körüli izmok is kifejezik a pozitív érzelmeket, s ez megkülönbözteti a professzionális vagy udvarias mosolytól, mikor az arcizom mosolyra húzódik, de a szem nem követi ezt (Kraut-Johnston, 1979; Kraut, 1982; Coniff, 2007). Vannak, akik ez utóbbi, a kereskedelembe, a szolgáltatásban – és tegyük hozzá: a politikában – elterjedt mosolyt elítélik, mivel nem őszinte, és úgy mond, akik élnek vele, csupán azért erőltetik magukra, mert akarnak tőlünk valamit (Coniff, 2007; Koetzle, 2003). Meglehet, az ironikus kritikában van igazság, ez a mosoly igencsak elterjedt a beállított fényképeken, mikor gondtalanságot, stilizált örömet, őszinteséget, nyitottságot van hivatva jelezni.

A TÁRSADALMI STÁTUSZ BECSLÉSE

Kísérletünkben a diákok mintegy négyötöde érintette a társadalmi státuszt, foglalkozást a jellemzések során. A társadalmi státusszal foglalkozó megjelölések döntő többségükben felső vagy felső középosztályi státuszra utaltak. Nem említették ugyan konkrétan a vállalkozót, bankárt, de két kép esetében jelentős részük említett szinonimákat: a vezetőt és az üzletembert. Az első portré kapcsán a többség úgy gondolta értelmiségi vel – nem ritkán azt, hogy valamilyen professzorral – van dolga. A kép egy elegáns, kényelmes fotelben ülő, relaxált, világos öltönyt, nyakkendőt viselő, bajuszos, ősz, szemüveges férfit ábrázolt, akinek a háta mögött súlyos lexikonokkal és aranyozott kötésű könyvekkel teli könyvespolc látszott. Alighanem ez a magyarázata az értelmiségi asszociációnak. (Függelék: 1. táblázat.)

A második esetben a ruházatban, testtartásban minden paraméter hasonló volt, csupán a bajusz és a szemüveg hiányzott, az ősz haj némileg kopaszodásnak indult, s a háttérben a modern, színes falon valamiféle térkép látszott. Ez utóbbi többeket arra sarkallt, hogy – az egyéb említések közt –, valamiféle médiaszereplőt sejtessenek az ábrázoltban, egyikük egyenesen meteorológusnak képzelte őt.

A harmadik esetben fiatalos, elegáns, nyakkendő, sötét öltönyös féfi ült kicsit merev tartással egy íróasztalnál, kezét, szemüvegét egy nagyméretű, keményfedelű nyitott füzetben nyugtatva. Előtérben, az asztalon áttetsző műanyag asztali dísz – talán valamiféle díj – állt, a háttérben egy polcon fehér cserépben örökzöld szobanövény. Erről a képről asszociáltak leggyakrabban az üzletemberre és a vezetőre, a másodlagos említések közt viszont különösen a hivatalnok, sőt olykor a középbeosztású vagy a kishivatalnok képzelet merült fel.

Ebből az első közelítésből az derül tehát ki, hogy a többség megválaszolta a társadalmi státusz kérdését, s azok közül, akik említettek ilyen jegyeket, a többség két esetben el is találta a vezetői-üzletemberi státuszt. A foglalkozást illetően a leggyakrabban a vezető, az üzletember, az értelmiségi és a hivatalnok képzelet merült fel. A benyomásban a személyiségen, arcon, alakon kívül vélhetőleg fontos szerepe van a mimikának, testtartásnak, ruházatnak s a tárgyi környezetnek is. Ez utóbbi „árukkódó nyomok” azonban mindhárom személynél félvezetőnek bizonyultak néhány esetben.

Kérdés, hogy ugyanazokat vezették-e félre – tehát a csoportban volt néhány, a látványra kevésbé szenzitív, kisebb társadalmi tapasztalattal rendelkező s a státuszkülönbségeket nehezebben dekódoló diák –, vagy a különböző háttérjelek különböző esetekben dezorientáltak. Ezt könnyen megvizsgálhatjuk kereszttáblák segítségével, s arra az eredményre jutunk, hogy bár a változók közt igen erős az összefüggés – amit a kis elemszám is indokol –, épp ezekben a cellákban nem volt jelentős az átfedés: akik médiaszereplőre gyanakodtak a második esetben, azok zömmel vezetőnek gondolták a harmadik ábrázolt személyt, s megfordítva, akik valamiféle hivatalnokot sejtettek a harmadikban, azoknak a többsége a második esetben üzletembert vagy vezetőt jelölt. Az igazán nagy átfedés azok közt van, akik egyik esetben sem említettek a jellemzés során társadalmi-foglalkozási státuszra utaló kategóriát: ötből négy esetben ezek a hallgatók azonosak voltak mindhárom esetben.

TULAJDONÍTOTT POZITÍV ÉS NEGATÍV JELLEMVONÁSOK

A gazdasági elittel összefüggésbe hozható jellemző vonások, a vagyon, a jövedelem, a pénz birtoklása, a hatalom, a befolyás és a hírnév átlagosan annyszor jutott eszébe a diákoknak, hogy elvileg mindenki mindenkire tehetett volna ilyen megjegyzést. Az említések gyakorisága azonban egyenetlenül oszlott meg mind az ábrázoltak, mind pedig az ábrázolók körében. Jóval átlag felett említettek ilyen összefüggést a **B** és jóval átlag alatt a **C** képen ábrázolt személlyel kapcsolatban. Ez utóbbi azért is érdemel külön figyelmet, mert – mint láttuk – az ő esetében merült fel leggyakrabban az, hogy üzletember vagy vezető lenne. Érdekes módon tehát a vezetői vagy az üzletemberi státusz említése nem szükségképpen a pénz, a hatalom és a befolyás képzetét asszociálja. Ami a diákokat illeti, az csak ritkán fordult elő, hogy egyik fenti jellemző vonást sem említette volna valaki, néhányuk esetében viszont a rövid jellemzések igen sok társadalmi aspektusra kitértek. (Függelék: 2. táblázat.)

A legfontosabb közös pozitív vonások, amelyeket mindhármuk esetében gyakran emlegetnek a jellemzések során, a magabiztosság, határozottság, szorgalom, tekintély, nyitottság, elegancia, jó kedély. A többi gyakran emlegetett közös vonásból az első két esetre, a két mosolygós ősz úrra alkalmazzák az elégedett, boldog, őszinte, becsületes jelzőket. Őket látják inkább sikeresnek is. A második, vidámabb mosolygós, s a harmadik, íróasztalánál ülő személyre alkalmazzák együtt a természetes, egyszerű, magas presztízsű, lelkiismeretes, megbízható jelzőket. Az első, sokak által értelmiségiként azonosított, s a harmadik, íróasztalánál ülő személy közösnek gondolt vonásai a tekintély és a tisztesség. Az első, elegáns, bajuszos, ősz úrhoz asszociálják a jellemzések azt, hogy művelt, tapasztalt, kiegyensúlyozott, energikus, tehetséges, udvarias, büszke, családszerető, ad arra, hogy mások megbecsülik, s van benne valami, ami szimpátiát kelt. Ő kapta a legtöbb pozitív jelzőt, ha mindent számításba veszünk, nem csupán az itt kódolt első három említést. A második eset viszonylag kevés önálló jelzőt kapott: biztonságban érzi magát, vidám és modern. Ez utóbbit vélhetőleg a környezetről alkotott benyomás táplálja, az előbbi kettő a széles mosollyal asszociálódik. A harmadik személy ismét viszonylag sok önálló pozitív jelzőt kap: dolgos, komoly, nyugodt, jó stratégia, jó koordinátor, jól kezeli a helyzeteket – ezek több-

nyire a munkához, vezetéshez kapcsolódnak, s az irodai környezet, a kimért magatartás együttes látványelemei idézik fel őket. (Függelék: 3. táblázat.)

A negatív jelzők összességükben mintegy kétharmadát teszik ki a pozitívaknak, egy részük voltaképp egy-egy pozitívumként is jegyzett vonás túlhajtására utal: túl komoly, túl konzervatív. Ami a jelenségeket pozitívan értékelők szemében magabiztosság, határozottság, fesztelenség, az a kritikusan látók szemében önteltség, önelégültség. Ez az egyetlen, mindhárom személyre közösen alkalmazott negatív jegy az első három említés körében. Az első két személy, a disztinvált, ősz urak közös negatív jelzői igencsak élesek: beképzeltség, tisztességtelenség, becstelenség. A második és a harmadik ábrázolt eset közös negatív jelzői nem kevésbé fájdalmasak: sunyiság, ravaszság, merevség, hidegség, távolságtartás, a hitelesség hiánya. Az első és a harmadik személynek azt a közös vonását vélte felfedezni valaki, hogy mindketten szorongónak, nyugtalannak tűnnek. Biztosíthatom az olvasót: első pillantásra nem azok.

Amikor egy képet tanulmányozunk, s különösen, ha megkíséreljük szavakba önteni benyomásainkat – tudatosan, vagy sem – sokféle implicit tudást mozgósítunk (Gombrich, 1972; Goffman, 1981). Tehát beleláthatunk sok mindent egy képbe: tanult rutinokat vagy élettapasztalatokat, illetve pillanatnyi hangulatokat, saját problémákat is. Az első esetben többé-kevésbé adekvát fogalmi sémákhoz fordulunk, adott kérdésben ahhoz, hogy mit tanultunk az önfegyelemről, a látszólagos nyugalom mögött megbúvó feszültségek természetéről. Ha vannak ilyen tanult rutinjaink, hajlamosak vagyunk ezek szerint látni a világot.

A második esetben a személy vagy a situáció hasonlósága alapján következtetünk: ha máskor, másokkal így volt, így lehet most is. Ha egy közismert személy nézett így egy képről nem sokkal a háború bejelentése vagy saját letartóztatása előtt, nehéz szabadulni az analógiáktól, hogy *mutatis mutandis* ilyesminek az előjelét látjuk most is. A saját problémák projekciójának jelensége pedig ugyancsak régóta ismert: amellet, hogy lehet terápiás funkciója is, voltaképpen itt is valamiféle tapasztalat, de nem külső, hanem belső, személyes tapasztalat hasznosításáról van szó (Cronin, 1998). Ezt sejtethetjük annak háttérében is, hogy valaki nem családszeretőnek, a család rovására sokat dolgozónak látja az apja korában lévő ábrázolatot.

Az is előfordulhat, hogy korlátozott nyelvi kódokkal rendelkezünk, s nem tudjuk pontosan összefoglalni benyomásainkat. Ilyenkor, ha úgy érzi valaki – például egy diák a szemináriumi feladat végén –, hogy meg kell felelnie, válaszolnia kell, annál nagy valószínűséggel diszkrepancia támad valóságérzete és valóságábrázolása közt. Nem azt írja, amit érez, hanem ír valamit, amiről úgy érzi, hogy elvárt, s aztán előbb-utóbb azt kezdi érezni, amit ír, vagy frusztrálódik.

Az első, A jelű személy kevés negatív jelzöt kapott, azokat is másokkal megosztva. Ezzel szemben a második, B jelű személyt látták egyfelől gonosznak, maffiózónak, törtetőnek, másfelől meg negédesnek és tekintély nélkülinek is. A harmadik ábrázolt alak, aki pozitív terminusokban komolynak tűnt, itt mogorva, túl komor, zárkózott, de bizonyos benyomások szerint enervált, unatkozó, fantáziátlan vagy másoknál éppen bizonytalan, boldogtalan s családját nem szerető.

Fontos itt emlékeztetnünk, hogy minderre a pusztá látvány alapján asszociálnak a diákok. Kétségtelenül vannak olyan vonások, amelyek a látványból valamelyest kikövetkeztethetők – ilyen egyebek közt a magabiztosság, egyszerűség, természetesség, a jó kedély, az elegancia, a presztízs, a tekintély és számos más, voltaképpen meglepően sok vonás. Szoktunk olyanokat is mondani, hogy őszinte, nyílt tekintete van valakinek. De vannak

olyanok is, amelyeket elsősre nehéz a puszta látványhoz kapcsolni: ilyenek például az elégedettség, a boldogság, a tisztesség, a tehetség, a tapasztalat. Arra kell következtetnünk tehát, hogy a látvány alapján kialakuló benyomások nem látható vonásokkal is felruháznak. (Függelék: 4. táblázat.)

A pozitív utalások, s még a semlegesek is, összességükben jelentősen meghaladták a negatív jellegűeket. Ellentmondásos, egyazon személyre pozitív és negatív utalást egyaránt tartalmazó leírással csupán két diák esetében találkoztunk. Ezek sem lettek volna irreálisak, hiszen egy személy láttán támadhatnak ambivalens benyomásaink, a diákok azonban a jelek szerint inkább kedvelték egy-egy aspektus kapcsán az egyértelmű, inkább pozitív vagy semleges jellegű megfogalmazásokat. (Függelék: 5. táblázat.)

A MOSOLY PERCEPCIÓJA

Az utalások túlnyomó többsége külső benyomásokra, a megjelenésre s az öltözetre vonatkozott, döntően pozitív vagy semleges kontextusban, csakúgy mint a testtartással foglalkozó jegyek esetében. A tárgyi környezet kapcsán a semleges megjegyzések voltak túlsúlyban, s mögöttük több pozitív, mint negatív megjegyzés következett.

A mosoly esetében azonban másként áll a helyzet. Ez is külső, egy portré esetében kiemelkedően hangsúlyos jegy, de nagyon személyes is. A mosolyra vonatkozóan több negatív, mint pozitív utalással találkoztunk.

Hogyan mosolyognak tehát a gazdagok? Rosszul, valamilyen okból többek számára inkább ellenszenvesen. De mik lehetnek ezek az okok? Úgy látszik, a gazdagok mosolyával többfajta gond van. Az egyik – ám kisebbik súlyú – gond az, ha nem mosolyognak. A C jelű, harmadik személy, aki mosolytalanul ült egy íróasztal előtt, ebben a vonatkozásban csak negatív vagy ambivalens és semleges megjegyzéseket kapott. A másik, nagyobb súlyú gondot a gazdagok mosolyára vonatkozóan a második számú, B jelű személy kapcsán érezték a diákok. Ez, mint említettem, elegáns, világos öltönyben, egy kényelmes bőrfotelben ült, s széles mosollyal, felső fogait mutatva nézett bele a fényképezőgéphez. Ez érezhetően megosztotta a megfigyelőket. Őten szimpatikusnak találták, heten azonban ellenszenvesnek, s az e személlyel kapcsolatos ellenszenvek látható, külsődleges oka elsősorban ez kellett legyen, mivel a többi külső faktor kapcsán inkább pozitív vagy semleges minősítést nyert.

Ha tüzetesebben megvizsgáljuk, az első személlyel összevetve igen kevés eltérő jegyet találunk. Mindketten a felső fogsorukat láttatják a mosolyban, az első személy esetében azonban ez egy árnyalatnyit zártabb, s valamelyest még árnyékolja egy bajusz is. Mint ha A-nál a fogsorban lennének egyenetlenségek, ez azonban nem esik negatív megítélés alá, mivel ő mosolyára két pozitív, egy semleges és egy negatív megjegyzést kapott. Az ő esetében az öltözet nagyon hasonló, csupán egy szemüveg az eltérés még, s ősz haja nem indult kopaszodásnak – szemben a második személlyel.

A címben feltett kérdésre elsőként azt válaszolhatjuk, hogy a gazdagok magabiztosan mosolyognak, s gyakran a befogadó szemléletének, alkatának, szocializációjának vagy hangulatának kérdése az, hogy ezt önteltségnek lássa. Minderről persze akkor győződhetnénk meg, ha lennének kontrollcsoportjaink a társadalom más rétegeiből, s ha el lehetne

határolni, hogy a megítélésből mi következik pusztán a mosolyból, s mi a többi külső jegyből. Ilyen összehasonlító eredményeink nincsenek, de felidézhetjük a társadalomábrázoló fotográfia néhány példáját. August Sandernél még a felső osztályhoz tartozók sem mosolyognak gyakran (Sander, 2002). Barthes e portrék fölött töprengve nem csupán azt jegyzi meg, hogy a nemzetiszocialista fordulat után ezeket elítélték, mivel nem feleltek meg a fajelmélet őstípusainak, hanem azt is, hogy a *Jegyző* és a *Végrehajtó* figuráját merevség, fontosság, határozottság és kíméletlenség jellemzi, ám „egy jegyző és egy végrehajtó soha nem olvashatta volna ki e fotókból ezt a jelentést” (Barthes, 1985, 44). Sander több százra rúgó paraszt- és munkásábrázolásainak sorában pedig végképp csak elvétve találunk mosolygót. A 20. század első felében készült német portrék ábrázoltjai szinte kivétel nélkül úgy érezhették: a hivatásukat, élethelyzetüket kellő komolysággal kell megjeleníteni. Kálmán Kata *Tiborcai* közül ugyancsak kevesen éreztek okot a mosolyra (Kálmán, 1937). Ugyancsak a harmincas években készültek Dorothea Lange utóbb *Hajléktalan Madonnaként* is emlegetett szociofotói egy, a kaliforniai borsószedők sátortáborában rekedt hétgyermekes anyáról. A képeken az anya szemei tiszták, kifejezőek, de kétségkívül gondterhelt keserűséget tükröznek, csakúgy, mint a gyermekek mozdulatai, ruházata és az őket körülvevő tárgyi világ (Koetzle, 2003, 2. kötet, 28–37). Csupán az egyik képen tűnnek kisimultnak az anya vonásai, és sugároznak valami tartózkodó derűt, azon, amelyen legkisebb gyermekét szoptatja.

A szegények ritkán mosolyognak a képeken, akkor is inkább zártan, kezüket olykor a szájuk elé kapva. Néha csupán a szemük mosolyog, ez a helyzet a lepusztult amerikai bányavidéken lakó borostás arcú férfiakkal is (Light, 2006), akiknek élettörténetéből persze nem hiányzik a derűs mozzanat, de nem is gyakori. Brassai éjszakai párizsi képein találkozzunk magabiztos vagányokkal, mulató tengerészekkel és utcalányokkal, de ezeknek a magabiztossága feszültségteli helyzetre utal, nevetésük, gesztusaik pedig többnyire harsányak (Brassai, 1980). Cartier-Bresson humanista életképei a néző szemét készítetik mosolyra, ám az általa ábrázoltak ugyancsak ritkán mosolyognak (Cartier-Bresson, 1999).

Egy gazdag ember először is úgy mosolyog, mint akinek megvan mind a harminckét szabályos foga, vagy legalábbis ezt a látszatot kívánja kelteni. A gazdagoknak szemmel láthatóan nincs hiányzó foguk, ma már egyre kevésbé pótolják azt jól látható módon arannyal, s többnyire nincs rés sem a fogaik között (bár, mint láttuk, éppen A esetében ilyesmivel találkozunk). Vannak kultúrák, amelyekben az ép fogsor fontossága nem csupán a gazdagokra, az úgynevezett „konszolidált középosztály”-ra, hanem a társadalom többségére is áll. Ők azok, akik gyermekkorukat fogszabályozással töltik, s akiket megtanítanak az arcizmok fegyelmezett játékával járó hivatalos mosolyra mint a pozitív önreprezentáció elengedhetetlen kellékére. Náluk ez gyakran reflexszerűen működésbe is lép, amikor fényképezőgéppel vagy felvevővel szembesülnek. A gazdagok esetében nem pusztán erről van szó. Inkább arról, hogy magabiztosak, kedélyesek, azt a látszatot keltik, hogy nincs gondjuk, amit meg ne tudnának oldani.

Miért tehát a zömmel inkább ellenszenves minősítés épp a mosoly esetében? Nemigen tudok rá elsőként más választ, mint azt, hogy a magabiztosság és a gondtalanság érzete, amelyek az üzleti közegben fontos pozitív szignálok lehetnek, tágabb körben ellentétes hatást indukálnak. A diákság körében legalábbis, akik ebben az életszakaszban nem az öltönyös-bőrgarnitúras-magabiztos közeget élik meg.

Megfontolhatjuk itt azt a szakirodalomból ismert értelmezést is, amelyik szerint a férfiak arckifejezése pontatlanabban közvetíti az érzelmeket, különösen a pozitív érzelmeket,

mint a nőké (Tucker–Riggio, 1988). Mindhárom bemutatott kép férfit ábrázolt, mivel a száz leggazdagabb magyar döntő többsége férfi. Ennél az értelmezésnél azonban figyelembe kell azt is venni, hogy a bemutatott személyek mindegyike magasan képzett volt, s jelentős menedzseri tapasztalatokkal rendelkezett, tehát feltételezhető, hogy birtokolta az önkontroll és a szenzitivitás készségeit, átlátta a kommunikációs helyzetet.

A jelenség egy fokkal árnyaltabb interpretációja szerint azonban éppen abban rejlik a portrék ambivalenciája, hogy nem az őszinteség, öröm, gondtalanság és nyitottság sugárzik róluk, hanem azok stilizálása, mímelése. Valóban, a második bemutatott személy esetében, aki mosolyával a legtöbb kritikát váltotta ki, a mosoly inkább hivatalos, mint természetes benyomást keltett. Ő tehát nem birtokolta a megfelelő vizuális kódokat, s bár átláthatta a kommunikációs helyzetet, nem megfelelő szignálokat küldött. Az ő helyzetét nem könnyítette meg, hogy tudatában volt: a nyilvánosságnak szánt beállított portré készül róla, és nem spontán reakcióit rögzítik. Mosolya nem csupán hivatalos, hanem némiképp mesterkélt lett.

Hozzá tartozik az értelmezéshez egy lehetséges további szál is. A bulvársajtó és a kereskedelmi televíziók elég példát szolgáltatnak arra, hogy a magabiztosság nem csupán a felső, hanem a félvilági körök sajátja is lehet. A harácsolók, ügyeskedők, fehérgalléros bűnözők gesztusrendszere, önreprezentációja nemigen tér el az elitétől, mivel ahhoz igyekeznek hasonlítani, oda illeszkedik, annak talán harsányabb változatát jeleníti meg. Az értékrendek és a szelekciós mechanizmusok nem tisztultak le, nem szilárdultak meg annyira, hogy az újonnan rekrutálódó elit finoman tudna distanciálni. Nincs még messze az az időszak, amikor első milliárdját megszerezte, s a médiában gyakran firtatják annak eredetét. A sajtóban a vállalkozó olykor a bűnöző szinonimájaként szerepel, önerősítő és öngazoló is lehet tehát a magabiztos mosoly. Az emögött önteltséget percipiálól véleményekben pedig az elittel kapcsolatos negatív sztereotípiák is tükröződhetnek.

Az első feladat végén néhány sort arra kellett szánni, hogy írják le a három személy legjellemzőbb közös és eltérő vonásait. Mindezekből, ha fantomképet kéne rajzolnunk, olyan portré kerekedne ki, amely méltóan emlékezne meg a „névtelen milliárdosról”.

(Függelék: 6. táblázat.)

Közös vonást a többség említett, s e közös vonások egyike sem utalt negatív magatartásjegyekre. Döntő mértékben a magas társadalmi státuszt, vagyont, sikert, pozitív jellemvonásokat emelték ki. Eltérő vonásokat csak kevesen említettek, s ezek közt is kisebbségben voltak, akik a társadalmi státuszban láttak eltérést. A részletes számvetésből persze kiderül, hogy sokkal több hasonló, illetve különböző jelzöt és jellemvonást véltek felfedezni a diákok a feladat során, mint az összegzésben – amikor azonban mérleget kellett vonniuk, döntően a magas társadalmi státuszhoz, vagyonhoz és pozitív jellemvonásokhoz kötődő jegyeket emelték ki.

A NEM LÁTHATÓ JEGYEK

Visszatérve a tipikus jegyek kérdésére, két olyan tényezőcsoportot vizsgáltunk külön, amelyek nem láthatóak közvetlenül, de a jellemzésekben rendre felbukkantak. Az egyik a karrier kérdése volt, a másik pedig a családhoz való viszony. A karrier A esetében pozitív, B-nél egyértelműen negatív kontextusban szerepelt, C-nél pedig egy-

forma arányban kapott pozitív és negatív felhangot. Miért lehetséges ez? Miként vezet a szem olyan következtetésre, hogy a nem látható tartományban is pozitív vagy negatív ítéletet mondjunk? Ez nem lehetséges másként, mint hogy az összbenyomások alapján kialakult képből következtettek néhányan az életkörülmények feltételezett formáira. Kiszínezték és kikerekítették a valóságot. Mivel az volt a feladat, hogy valamiféle jellemzést írjanak, s kevés támpontot kaptak, a benyomások alapján egy képzelt alakot konstruáltak meg, s ruházták fel olyan vonásokkal, amelyekről halvány sejtéseik lehettek.

A másik közvetlenül meg nem figyelhető szemponttal, a családhoz való viszonytal ismét az a helyzet, hogy ez A-nál pozitív, C-nél viszont negatív összefüggésekben bukkant fel. A mosolygott, kényelmes fotelben ült, sok könyvvel körülvéve, C nem mosolygott, irodai környezetben, egy íróasztalnál ült. Itt talán több a fogódzó a felszabadult fantáziának: egy jóindulatú apa hallgatja úgy kamasz gyereke problémáit, ahogy A a fotósra néz, míg C egy elfoglalt és szigorú főnök benyomását kelti. Elfoglalt és szigorú főnököknek viszont kevés ideje jut a családjára, gondolhatta vagy inkább érezhette – az a néhány diák, aki a feladat során történetet konstruált a családról és a karrieréről. C esetében négyen pozitívan, négyen negatívan említették a karrier motívumát. Ellenőrizhetjük a kérdést néhány kereszt-táblával, s arra az eredményre jutunk, hogy döntően nem ugyanazok éltek a karrierre és a családra utaló megjegyzésekkel az egyes személyek kapcsán. Tehát nem arról van szó, hogy a hallgatók egy szűkebb köre (mintegy ötöde) mindhárom esetben alkalmazta volna ezeket az elemzési szempontokat, mások pedig nem, hanem arról, hogy az egyik esetben néhányan alkalmazták a szempontot pozitív tartalommal, a másik esetben pedig döntően mások negatív asszociációkkal. Érdemi összefüggés csupán A és B karrierhez való viszonyának megítélése között volt, mivel azoknak a fele, akik A-nál a karriert pozitív összefüggésben hozták fel, B-nél ezt negatív jelzőkkel látták el. Miért lett B-ből ezeknek a szemében törtető, könyöklő, sőt maffiózó, ezt nehéz átlátni. Az is megfordult a fejekben, hogy B talán mégis ismert a médiából, s netán épp rossz hírért is keltették – de ellenőriztük, nincs ilyen híre. Marad tehát a látvány összbenyomása és a feladatnak való megfelelési kényszer. Ne feledjük, elsős diákokról van szó, akik még úgyszólván nem rendelkeznek szisztematikus szakmai ismeretekkel. Néhányan értelmezheték a feladatot úgy is, mint egy hajdani középiskolai fogalmazást – „írj jellemzést egy elképzelt hősről” –, s nekilódult a fantáziájuk. Ebből a részből mindenestre ismét az derül ki, hogy a látvány alapján gyakran a nem látott elemekre is következtetünk.

Számos háttérváltozóval való kapcsolatot teszteltünk, köztük a nemek szerinti eltérést is, azonban ezek legtöbbször semmiféle magyarázattal nem szolgált. A mosoly hiányát C esetében – némiképp meglepő módon – inkább a fiúk tették szóvá. A nem látható jegyek – a család és a karrier – esetében azonban ennyi támpontot sem kapunk. Kormegoszlás tekintetében eleve homogén csoporttal van dolgunk, de sem a nem, sem a születési hely, sem az apa foglalkozása nem igazít el a vizuális információk család- és karrierasszociációit illetően. A kulturális erőforrások tekintetében – legalábbis az inkorporált kulturális tőkét illetően, amit itt mérni tudunk – a csoport megint csak homogén volt. Nem adtak magyarázatot a különbségekre a társadalmi erőforrások, a barátságok és a bizalom különbségei sem. Halvány összefüggéseket az életforma szubjektív megítélése, valamint a deviancia, a féltelmek és a bizonytalanság mérésére szolgáló változók mutattak. Ezek is ellentmondásos módon azonban. Akik átlag fölött bizonytalanok voltak, akik úgy érezték, hogy manapság saját sorsuk irányítása nem tőlük függ, azok az átlag fölött említették pozitív összefüggésben a családot. Akik viszont úgy jellemezték magukat, hogy csak részben elégedettek eddigi

életükkel, hogy gyakran félnek, azok inkább tettek negatív megjegyzéseket a családra. Nem szabad elfeledni persze, hogy igen kis elemszámról lévén szó, ezek az összefüggések, még ha összevont kategóriákkal dolgozunk is, lehetnek esetlegesek, s inkább feltevések jelzésére szolgálnak. A karrierrel kapcsolatosan csupán igen gyenge összefüggések mutatkoznak: aki úgy érezte, hogy manapság nehezen igazodik el az élet dolgaiban, az tett negatív megjegyzéseket a karrierre vonatkozóan.

A VIZUÁLIS ÉS A VERBÁLIS INFORMÁCIÓK KÖZÖTTI KAPCSOLAT

Mint említettem, egy hónappal az első kísérlet után, egy óra végén ismét levétítettük a három portrét, ezúttal azonban rövid életrajzi kommentárokat is mellékelünk a képekhez. Ezekben megadtuk a nevet, a foglalkozást és a végzettséget, azt, hogy hányadik helyet foglalták el a leggazdagabb magyarok listáján, mekkora vagyonuk van, s néhány más, az életrajzokban fontosnak tartott információt. A szöveg tehát valóságos keretként szolgált a képi információhoz. Az első, legfeltűnőbb változás, amellyel szembesültünk, az volt, hogy a jellemzésekben összességében csökkent a gazdagsággal asszociálható jegyek – a vagyon, jövedelem, pénz, hatalom, hírnév, befolyás – említési gyakorisága. Ez elsősorban azért következett be, mert a szövegből mindez nyilvánvalóvá vált, s **B** esetében, akit korábban többen hittek médiaszemélyiségnek, jelentősen, harmadára esett vissza az ilyen tulajdonságok említési gyakorisága, ezek közt is főként a hatalomé, a jövedelemé és a hírnévé. A másik két személy esetében összességében lényegében nem változott az összes említett tulajdonság, de koncentráltabbá vált: jelentősen nőtt a vagyon és a pénz, ezzel szemben csökkent a jövedelem és hatalom jelentősége. (Függelék: 7. táblázat.)

A pozitív jelzők száma összességében jelentősen növekedett – különösen az első két személy esetében –, tehát a szöveges információk számottevően hozzájárultak a pozitív összbenyomáshoz. Különösen megugrott azoknak az aránya, akik a három vagyonos embert családszeretőnek, sikeresnek s magabiztosnak látták. Ugyancsak sokkal többen gondolták, hogy dolgozók, kiegyensúlyozottak, elégedettek, boldogok és vidámak. Hasonlóképpen többen érezték őket szimpatikusnak, műveltek, tehetségesnek, tisztességesnek és adakozónak is. A pozitív jegyek közt csökkent vagy eltűnt a pusztán megfigyelésen alapuló benyomások rögzítése, így például az olyan jelzőké, mint a tekintélyes, elegáns, nyitott, energikus. (Függelék: 8. táblázat.)

A negatív jelzők köre szűkült. Ez úgy következett be, hogy **B** esetében igen sokat – és pozitív irányban – változtatott az olvasott szöveg a kép alapján nyerhető benyomáson. Ugyanis **A** esetében, aki korábban elhanyagolható számú negatív jellemzést kapott, most a negatív jegyek száma megduplázódott, bár még így is ő volt az, aki a legkevesebb kritikai megjegyzést kapta, s a legtöbb pozitív jelzőt. Elmaradtak az olyan minősítések, hogy az illető öntelt, beképzelt, gonosz, maffiózó, hiteltelen, boldogtalan vagy fantáziátlan. Ezzel szemben nőtt az olyan megjegyzéseké, hogy a család rovására sokat dolgozik. A családra utaló pozitív vagy negatív megjegyzések aránya tehát számottevően megnőtt a szöveges információk hatására, ami azzal állt összefüggésben, hogy **B** és **C** esetében az ismertető tar-

talmazott ilyen információt, közölte, hogy az illető nő, és hogy hány gyermeke van. (Függelék: 9. táblázat.)

Kiknek volt fontos a pozitív, „családszerető” jellemzés? A társadalmi háttérváltozók ebben a tekintetben sem adnak érdemi eligazítást. Azt láttuk inkább, hogy negatív megjegyzéseket azok írtak a képen látható személyek családhoz való viszonyára vonatkozóan, akik az átlagnál magabiztosabbak voltak, és saját családjuk társadalmi hierarchiában betöltött szerepét magasnak érezték.

ZÁRÓMEGJEGYZÉSEK

Összegzésként megállapíthatjuk, hogy a társadalmi státusz becslése a vizuális információk alapján jól sikerült. A többség megválaszolta ezt a kérdést, s el is találta. A társadalmi státusszal foglalkozó megjelölések döntő többségükben felső vagy felső középosztályi státuszra utaltak. A foglalkozást illetően leggyakrabban az üzletember, a vezető, az értelmiségi és a hivatalnok képzete merült fel. A vagyon, a jövedelem, a pénz, a hatalom, a befolyás és a hírnév említések gyakorisága azonban egyenetlenül oszlott meg az ábrázolt személyek között.

A jellemzésekben említett pozitív vonások összességükben meghaladták a negatívakat, s a leggyakoribb pozitív vonások a magabiztosság, elegancia, szorgalom, tekintély, nyitottság, s a jó kedély voltak. A leggyakoribb negatív vonásként mindhárom személyre azt említették, hogy öntelt, önelégült. Különösen a harmadik, a képen nem mosolygó emberrel kapcsolatban említették gyakran, hogy mogorva, komor, hideg, távolságtartó volt. Többször említett jegy volt a becstelen, sunyi, ravasz is. E negatív jegyek a mosollyal asszociálódnak, mivel az a személy kapja átlag fölött az ilyen jelzőket, akinek a mosolya megosztotta a nézőket. Míg általában a pozitív jegyek aránya meghaladta a negatív jegyekét, a mosoly nem csupán megosztotta a szemlélőket, de több negatív, mint pozitív képet asszociált. A gazdagok szándékuk szerint magabiztosan, gondtalanul mosolyogtak a képeken, de ez többek számára önelégült mosolygásnak tűnt. A nyilvánosságra szánt portrén a boldogság megjelenítése pszeudospontán üzenet, s akinek kevésbé sikerül jól mímelnie ezt az érzelmet, azt az őszinteség hiányáért is büntetik az üzenet befogadói.

Egy további tanulsága kísérletünknek, hogy a megfigyelhető jegyek mellett a szemlélők gyakran nem látható jellemző vonásokat is említettek a leírásban. Így például számos megjegyzést tettek a karrierre és a családra is, némely esetben pozitív, más esetben pedig negatív összefüggésben. Ez úgy lehetséges, hogy a befogadók az összbenyomás alapján következtetnek a nem látható jegyekre, s a benyomásokat élesebbé teszi a kísérleti helyzetből adódó verbalizálási kényszer, aminek során számos implicit tudáselemet hasznosítanak a nézők. A családdal kapcsolatos beállítottságra utaló negatív jellemvonásokat a vizuális információk alapján inkább a saját életükkel elégedetlen és félelmekkel küzdő diákok hangsúlyozták. Amikor a képeket szöveges információk egészítették ki, az összefüggés megfordult: a magas szubjektív státuszú, magabiztosabb válaszadók fogalmaztak meggyakrabban ilyen irányú negatív megjegyzéseket.

Közös jellemvonást többet említettek, mint eltérőt, s a leggyakoribb közös jegy a magas társadalmi státusz, valamilyen pozitív magatartásjegy, a vagyon és a siker voltak.

Mikor a képek mellett verbális információkat is kaptak a kísérletben résztvevők, ez azal járt, hogy csökkent és koncentráltabbá vált a gazdagsággal, hírnévvel, hatalommal kapcsolatos jelzők gyakorisága. Visszaestek a jövedelem, a hírnév és a hatalom jelzői, és nőttek a vagyona utalók. Nem egyszerűen arról volt tehát szó, hogy a szöveges információkat nem akarták elismételni a kísérlet résztvevői. Megmaradt, sőt megnövekedett a legfontosabb közös magatartásjegy említése: az, hogy mindhárman magabiztosak. Ezzel szemben csökkent az önteltségre utaló megjegyzések aránya, s a primér vizuális információké is, míg nőtt a szubjektív jólétre, a sikerre és a családra utaló motívumoké.

A szöveges információk jelentősen növelték a pozitív és csökkentették a negatív jelzők számát. Nem arról volt tehát szó, hogy döntően a vagyonosokkal kapcsolatos sztereotípiák vezették volna a hallgatók tollát. Ellenkezőleg, amikor kiderült, hogy vagyonosokról van szó, a negatív jelzők köre szűkült és szelídült is. Amikor tehát a kép szöveges értelmezési keretet kapott, ez hozzásegített a vizuális benyomások pontosításához és az érzelmek mérsékléséhez.

IRODALOM

- Barthes, Roland (1985): *Világoskamra. Jegyzetek a fotográfiáról*. Budapest, Európa Kiadó.
- Barthes, Roland (1983): *Mitológiák*. Budapest, Európa Kiadó.
- Becker, Howard S. (1998): Visual sociology, Documentary Photography and Photojournalism: It's Almost a Matter of Context. In Jan Prosser (ed.): *Image-based Research. A Sourcebook for Qualitative Researchers*. London, RoutledgeFalmer.
- Bourdieu, Pierre (et al.) (1998 [1965]): *Photography. A Middle-brow Art*. Cambridge, UK, Polity Press.
- Brassai (1980): *Előhívás. Levelek (1920–1940)*. Bukarest, Kriterion.
- Buck, Ross – Robert E. Miller – William F. Caul (1974): Sex, personality, and psychological variables in the communication of affect via facial expression. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol. 30, No. 4, 587–596.
- Buck, Ross (1979): Measuring individual differences in the nonverbal communication of affect: the slide-viewing paradigm. *Human Communication Research*, Vol. 6. 1, 47–57.
- Buck, Ross – Van Lear, Arthur C. (2002): Verbal and Nonverbal Communication: Distinguishing Symbolic, Spontaneous, and Pseudo-Spontaneous Nonverbal Behavior. *Journal of Communication*, September, 522–541.
- Buda Béla (1986): *A közvetlen emberi kommunikáció szabályszerűségei*. Budapest, Animula Kiadó.
- Cartier-Bresson, Henri (1999): *Europeans*. London, Thames and Hudson.
- Collier, John, Jr. – Collier, Malcolm (1986): *Visual Anthropology. Photography as a Research Method*. Albuquerque, Univ. of New Mexico Press.
- Coniff, Richard (2007): What's behind a smile? *Smithonian*, Vol. 35, No. 5, 46–53.
- Cronin, Órla (1998): Psychology and Photographic Theory. In Jan Prosser (ed.): *Image-based Research. A Sourcebook for Qualitative Researchers*. London, RoutledgeFalmer.
- Darwin, Charles (1963 [1892. 2. k.]): *Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése*. Budapest, Gondolat Kiadó.
- Ekman, Paul (1973): Cross-Cultural Studies of Facial Expression. In Ekman, Paul (ed.): *Darwin and Facial Expression. A Century of Research in Review*. New York, Academic Press, 169–222.
- Emmison, Michael – Smith, Philip (2002): *Researching the Visual. Images, Objects, Contexts and Interactions in Social and Cultural Inquiry*. London, Sage.
- Friedman, Howard S. (1979): The Interactive Effects of Facial Expressions of emotion and Verbal Messages on Perceptions of Affective Meaning. *Journal of Experimental Social Psychology*, 15: 453–469.

- Goffman, Erving (1981): *A hétköznapi élet szociálpszichológiája*. Budapest, Gondolat.
- Gombrich E. H. (1972): Illúzió és művészet. In R. L. Gregory – E. H. Gombrich (szerk.): *Illúzió a természetben és a művészetben*. Budapest, Gondolat, 199–246.
- Kálmán Kata (1937): *Tiborc*. Budapest, Cserépfalvi.
- Koetzle, Hans-Michael (2003): *Fotóikonok. Képek és történetük*. 1–2.kötet. Budapest, Vincze Kiadó.
- Kraut, Robert E. (1983): Social Presence, Facial Feedback, and Emotion. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 42, No. 5, 853–863.
- Kraut Robert E. –Johnston, Robert E. (1979): Social and Emotional Messages of Smiling: An Ethological Approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, Vol 37, No. 9, 1539–1553.
- Light, Ken-Melanie Light (2006): *Coal Hollow. Photographs and Oral Histories*. Berkeley, Univ. of California Press.
- Patrick, Christopper J. – Stacey A. Lavoro (1997): *Ratings of Emotional Response to Pictorial Stimuli. Positive and negative affect dimensions. Motivation and Emotion*. Vol 21, No. 4.
- Pink, Sarah (2001): *Visual Ethnography*. London, Sage.
- Prosser, Jan (ed.) (1998): *Image-based Research. A Sourcebook for Qualitative Researchers*. London, Routledge Falmer.
- Sander, August (2002): *Menschen des 20. Jahrhunderts*. Bds. I–VII. Köln, Scirmer-Mosel.
- Sztompka, Piotr (2005): *Socjologia wizualna. Fotografia jako metoda badawcza*. Warszawa, Wydawnictwo Naukowe PWN. (Ford., kézirat.)
- Teckenberg, Wolfgang (1982): Bildwirklichkeit und soziale Wirklichkeit. Der Einsatz von Fotos in der Soziologie. *Soziale Welt*, Jg. 333, S. 169–207.
- Tucker, Joan S. –Riggio, Ronald E. (1988): The role of social skills in encoding posed and spontaneous facial expressions. *Journal of Nonverbal Behavior*, 12.2, 87–97.

Függelék

1. táblázat

A társadalmi státusz, foglalkozás becslése fotók alapján (emlétesi gyakoriságok)

	A	B	C
Üzletember	2	3	4
Vezető	1	6	6
Politikus	–	2	2
Értelmiségi, egyetemi tanár	13	1	1
Hivatalnok, kishivatalnok, középbeosztású	2	1	5
Médiaszereplő		5	
Egyéb	–	5	1
N. V./N. T.	5	5	4
N	23	23	23

2. táblázat

Néhány jellemző vonás emlétesi gyakorisága

	A	B	C
Vagyon	4	8	2
Jövedelem	6	4	4
Hatalom	5	6	3
Pénz	2	2	0
Befolyás	2	4	2
Hírnév	0	6	0
Együtt	19	30	11
N	23	23	23

3. táblázat

Magatartás, jellem – pozitív jelzők (első három említés)

	A	B	C	Összesen
1 – Magabiztos, határozott	2	1	2	5
2 – Őszinte, becsületes	1	1		2
3 – Elégedett	2	2		4
4 – Boldog	2	1		3
5 – Oldott, laza, kötetlen		1		1
6 – Jó kedélyű	1	2	1	4
7 – Kiegyensúlyozott	1			1
8 – Biztonságban érzi magát		1		1
9 – Nyugodt			1	1

	A	B	C	Összesen
10 – művelt, Okos	2			2
11 – Szimpatikus	1			1
12 – Tapasztalt	2			2
13 – Komoly			2	2
14 – Fontos				
15 – Nyitott	2	1	1	4
16 – Energikus, életerős	2			2
17 – Családszerető	2			2
18 – Sikeres	1	1		2
19 – Dolgos, sokat dolgozó			4	4
20 – Törekvő				
21 – Elegáns, divatos	1	3	1	5
22 – Sportos				
23 – Tisztességes	1		1	2
24 – Vidám		1		1
25 – Karitatív, segítő				
26 – Hiteles				
27 – Tehetséges	1			1
28 – Konzervatív				
29 – Természetes, egyszerű		1	1	2
30 – Magas presztízsű, megbecsültségnek örvendő		1	1	2
31 – Lelkiismeretes, megbízható		1	1	2
32 – Tekintélyes	2		2	4
33 – Fontos számára mások megbecsülése	1			1
34 – Udvarias	1			1
35 – Büszke	1			1
36 – Modern		1		1
37 – A helyzeteket jól kezeli			1	1
38 – Jó koordinátor, jó stratégia			2	2
39 – Racionális			1	1
40 – Mértéktartó				
Összesen hány pozitív vonást említettek*	42	36	32	
N	23	23	23	69

* Mivel a fenti kategóriák csak az első három említést tartalmazzák, ez meghaladhatja a sorok összegét.

4. táblázat
Magatartás, jellem – negatív jelzők (első három említés)

	A	B	C	Összesen
Öntelt, önelégült	1	2	2	5
Beképzelt	1	1		2
Nem egyenes, nem tisztességes	1	2		3
Nem becsületes, becstelen	1	2		3
Maffiózó		1		1
Sunyi, ravasz		2	1	3
Unatkozó			1	1
Enervált			1	1
Törtető, könyöklő, másokon átgázol		2		2
Negédes		1		1
Zárkózott			1	1
Bizonytalan, céltalan			1	1
Mogorva, szigorú, szúrós tekintetű			4	4
Család rovására sokat dolgozik				
Túl komoly, komor			4	4
Túl konzervatív				
Merev, hideg, távolságtartó		1	4	5
Erőszakos				
Ellenszenves, antipatikus (jelző vagy összbemérés alapján)		1		1
Rosszindulatú, gonosz		1		1
Nem kooperatív				
Nem családszerető			1	1
Nem hiteles		1	1	2
Szorongó, nyugtalan	1		1	2
Pénzsóvár				
Nincs tekintélye		1		1
Fantáziátlan			1	1
Boldogtalan			1	1
„Politikushoz hasonló vonások”				
Goromba				
Összes negatív jelző*	5	29	31	
N	23	23	23	69

* Mivel a fenti kategóriák csak az első három említést tartalmazzák, ez meghaladhatja a sorok összegét.

5. táblázat

Utalások külső és belső jegyekre

N = 23

	A	B	C	Összesen
Külső megjelenésre				
pozitívan utal	6	5	3	14
negatívan utal		3	2	5
pozitívan és negatívan is utal				
semlegesen utal	6	2	3	11
Öltözetre, ruhára				
pozitívan utal	6	7	5	18
negatívan utal		1	2	3
pozitívan és negatívan is utal				
semlegesen utal	1	1	1	3
Tárgyi környezetre, bútorokra				
pozitívan utal	5	1		6
negatívan utal		1	2	3
pozitívan és negatívan is utal	1		1	1
semlegesen utal	6	7		13
Mosolyra				
pozitívan utal	2	5		7
negatívan utal	1	7	3	11
pozitívan és negatívan is utal			1	1
semlegesen utal	1	1	1	3
Testtartásra				
pozitívan utal	1	4	1	6
negatívan utal				
pozitívan és negatívan is utal				
semlegesen utal	3		2	5
Családra				
pozitívan utal	4	1		5
negatívan utal		1	3	4
pozitívan és negatívan is utal				
semlegesen utal	1			1
Karrierre				
pozitívan utal	4		4	8
negatívan utal	1	4	4	9
pozitívan és negatívan is utal				
Semleges utalás	1	1	2	4
Pozitív utalás				64
Negatív utalás				35
Pozitív és negatív utalás egyszerre				2
Semleges utalás				40

6. táblázat

Közös és eltérő vonások

Közös és eltérő vonások	Összesen
Közös vonás: magas társadalmi státusz	11
Közös vonás: üzletember	4
Közös vonás: nagy vagyon	6
Közös vonás: siker	5
Közös vonás: magabiztos	3
Közös vonás: bármilyen pozitív magatartásjegy	9
Közös vonás: bármilyen negatív magatartásjegy	0
Közös vonás: bármilyen külső jegy (kor, öltözet, környezet)	7
Eltérő vonás: társadalmi státusz	3
Eltérő vonás: magatartás, jellem	5

7. táblázat

Néhány jellemző vonás említési gyakorisága vizuális (V), valamint vizuális és szöveges (V&V) információk alapján

	A		B		C	
	V	V&V	V	V&V	V	V&V
Vagyon	4	9	8	8	2	4
Jövedelem	6	2	4	0	4	1
Hatalom	5	1	6	1	3	2
Pénz	2	6	2	0	0	1
Befolyás	2	0	4	0	2	1
Hírnév	0	0	6	1	0	0
Együtt	19	18	30	10	11	9
N	23	21	23	21	23	21

8. táblázat

Magatartás, jellem vizuális (V), valamint vizuális és szöveges (V&V) információk alapján – pozitív jelzők (első három említés)

	A		B		C		Összesen	
	V	V&V	V	V&V	V	V&V	V	V&V
1 – Magabiztos, határozott	2	3	1	2	2	4	5	9
2 – Öszinte, becsületos	1		1		1		2	1
3 – Elégedett	2	3	2	4			4	7
4 – Boldog	2	4	1	3			3	7
5 – Oldott, laza, kötetlen			1				1	
6 – Jó kedélyű	1		2		1		4	
7 – Kiegyensúlyozott	1	3	2				1	5
8 – Biztonságban érzi magát	1		1				1	1
9 – Nyugodt					1	1	1	1
10 – Művelt, okos	2	3	3		1		2	7
11 – Szimpatikus	1	3	3				1	6
12 – Tapasztalt	2	1					2	1
13 – Komoly					2	1	2	1
14 – Fontos								
15 – Nyitott	2		1		1		4	
16 – Energikus, életerős	2						2	
17 – Családszerető	2	4	5		5		2	14
18 – Sikeres	1	4	1	5	4		2	13
19 – Dolgos, sokat dolgozó	4		3		4	3	4	10
20 – Törekvő								
21 – Elegáns, divatos	1	2	3	1	1		5	3
22 – Sportos								
23 – Tisztességes	1	3			1	3	2	6
24 – Vidám	1		1	4			1	5
25 – Karitatív, másokon segítő			4				4	
26 – Hiteles								
27 – Tehetséges	1	1	2		2		1	5
28 – Konzervatív								
29 – Természetes, egyszerű	1		1	1	1		2	2
30 – Magas presztízsű, megbecsülésnek örvend	3		1		1		2	3
31 – Lelkiismeretes, megbízható			1		1		2	
32 – Tekintélyes	2		1		2		4	1
33 – Fontos számára mások megbecsülése	1						1	

	A		B		C		Összesen	
	V	V&V	V	V&V	V	V&V	V	V&V
34 – Udvarias	1						1	
35 – Büszke	1						1	
36 – Modern			1				1	
37 – Helyzeteket jól kezeli					1		1	
38 – Jó koordinátor, jó stratégia					2	1	2	1
39 – Racionális					1		1	
40 – Mértéktartó					1		1	
Összesen hány pozitív vonást említettek*	42	53	36	52	32	31	110	136
N	23	21	23	21	23	21	69	63

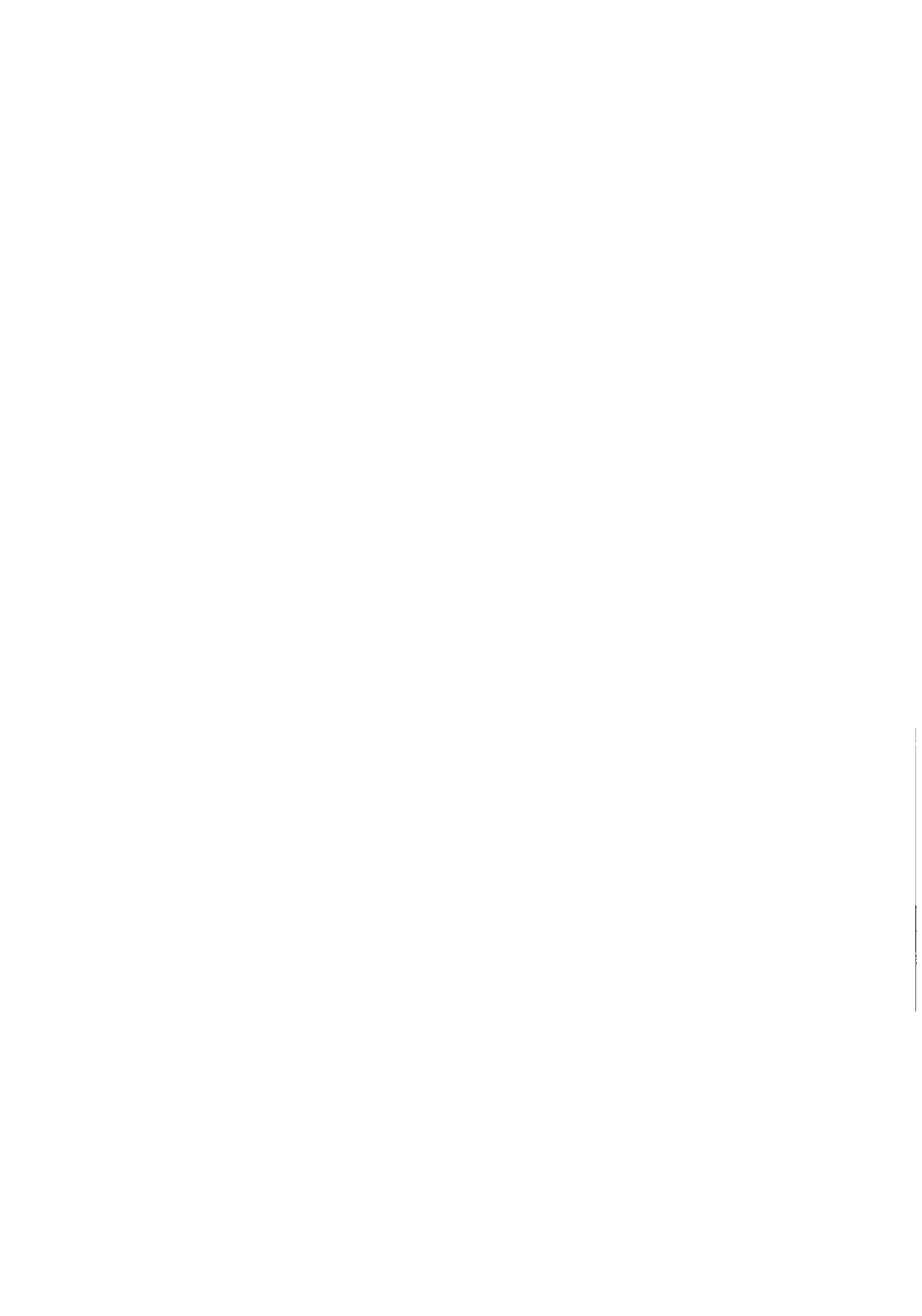
* Mivel a fenti kategóriák csak az első három említést tartalmazzák, ez meghaladhatja a sorok összegét.

9. táblázat

Magatartás, jellem vizuális (V), valamint vizuális és szöveges (V&V) információk alapján – negatív jelzők (első három említés)

	A		B		C		Összesen	
	V	V&V	V	V&V	V	V&V	V	V&V
Öntelt, önelégült	1		2		2		5	
Beképzelt	1		1				2	
Nem egyenes, nem tisztességes	1	1	2				3	1
Nem becsületes, becstelen	1	1	2	3	1		3	5
Maffiózó			1				1	
Sunyi, ravasz			2	1	1	1	3	2
Unatkozó					1		1	
Enervált					1		1	
Törtető, könyöklő, másokon átgázol			2	1	2		2	3
Negédes			1	1			1	1
Zárkózott					1		1	
Bizonytalan, céltalan					1	1	1	1
Mogorva, szigorú (esetleg szúrós tekintet)					4	3	4	3
Család rovására sokat dolgozik	3		1		1		5	
Túl komoly, komor					4	4	4	4
Túl konzervatív	1				1		2	
Merev, hideg, távolságtartó			1		4	3	5	3
Erőszakos								
Ellenszenves, antipatikus (jelző vagy összbenyomás alapján)	1		1		1		1	2
Rosszindulatú, gonosz			1				1	
Nem kooperatív			1					
Nem családszerető	1				1		1	2
Nem hiteles			1		1	1	2	
Szorongó, nyugtalan	1				1	1	2	1
Pénzsóvár					1		1	
Nincs tekintélye			1				1	
Fantáziátlan					1		1	
Boldogtalan					1		1	
„Politikushoz hasonló vonások”					1		1	
Goromba					1		1	
Összes negatív jelző*	5	9	29	11	31	28	65	48
N	23	2	23	21	23	21	69	63

* Mivel a fenti kategóriák csak az első három említést tartalmazzák, ez meghaladhatja a sorok összegét.

ELMÉLETI IGÉNYŰ MONOGRÁFIA A TÁRSADALMI ADAPTÁCIÓ KÉRDÉSEIRŐL

Kapitány Ágnes – Kapitány Gábor:
Túlélési stratégiák. Társadalmi adaptációs módok
Budapest, 2007, Kossuth Kiadó,
614 oldal Ára: 3500 Ft

A Kapitány házaspár az utóbbi negyed évszázadban sajátos és egyre erőteljesebb, markánsabb színfolt a hazai társadalomtudományok palettáján. Egymás után jelennek meg fontos műveik, amelyek nagyjából azonos – jóllehet igen széles – területet tárnak fel, a társadalmi integráció világát, elsősorban a közös értékek, szerepek, a kapcsolati hálózatok vetületében, de különös részletességgel a szimbólumok és a társadalmi kommunikációs rendszerek tekintetében. A *Rejttek* című kétkötetes válogatás vagy a *Magyar-ságszimbólumok* méltán keltettek feltűnést szakmai körökben. *Látható és láthatatlan világok az ezredfordulón* című könyvük az egyik legmélyrehatóbb elemzés a rendszerváltozás hatásairól. Mindig együtt szerepelnek, és sajátos teammunkájuk minden írásukban a formai és tartalmi színvonal egyenletességében tükröződik. Minden írásuk alapos, fogalmilag egyenletes, világos szerkezetű, kiérlelt munka.

Most egy terjedelmes kötet keretei között fogtak ambiciózus vállalkozásba. Voltaképpen egy teljes társadalomelmélet felvázolására törekedtek. Szakkönyvet írtak, de ügyeltek arra, hogy az alapszöveg olvasmányos és áttekinthető legyen. A műben gazdag dokumentáció és jegyzetapparátus található, amely mintegy 180 oldalnyi terjedelmű. A könyv láthatóan küzd a mondanivalóval. Bármilyen jelentős is a terjedelem, a kérdések egy részében a szöveg inkább jelzésszerű, mintsem részletező. A szerzők azt mutatják be, modelljük, elméleti rendszerük hogyan alkalmazható a különböző társadalmi jelenségek értelmezésében. A szöveget megfelelően tagolják, a fontos mondatok, esetleg bekezdések vastag szedéssel emelkednek ki, s ez sokban könnyíti a megértést. Az oldalak tükre azonban nem eléggé olvasóbarát. A betűk kicsik, az egyes oldalakon a kb. 50 sor csaknem 100 betűhellyel a szokványos könyvdalnál jóval több információt közvetít. A jegyzetek és az irodalomjegyzék egészen apró betűs, próbára teszik az olvasó szemét (de – már itt ki kell jelteni – kevés szakember akad az olvasók között, aki nem követi mégis figyelemmel ezeket, hiszen itt található meg az állítások dokumentációja, a gondolatok kiterjesztése, párhuzamok vagy kapcsolatok kijelölése, ami a tudomány szempontjából mindig lényeges).

A szakemberek egy mélyinterjú kutatás eredményeiből indítják mondanivalójukat. Ebben mintájukat élettörténeti nehézségek, főleg kritikus társadalmi időszakok, veszélyes életkörülmények megoldásáról, átvészeléséről kérdezték. A válaszokból kiviláglik, hogy az emberek sokféle túlélési technikával próbálkoztak, s ezek általában segítették is őket.

Remek „felütés” a gondolatmenet indulásában, ahogy a szerzőpáros fogalmilag rendezi ezt az empirikus – kvalitatív – anyagot. Anélkül, hogy a tipologizálásban teljességre törekedtek volna, 25 megoldási mechanizmust írtak le, valamiféle gyakorisági vagy hatékonysági sorrendben. Kooperáció, szolidaritás a közösséggel, a tradíciók erejének felhasználása, átértelmezés, tág közösségi keretek aktiválása, különféle hitek, meggyőződések, amelyek erőt adnak, támaszkodás értékekre, beállítódások, időorientációk, törekvés az autonómiára, altruizmus, nyitottság az új készségek elsajátítására s hasonlók. Ezek a technikák valamiképpen tükrözik az egyén és a különféle közösségek kapcsolatát, de forrásvidékük is a közösségekben, a szocializációban, modellek átvételében, gyakran a történelem, a nyelv, a kulturális hagyományok, a művészetek mintáiban bukkan elő. A szerzők tipologizálják a válsághelyzeteket is, a tizenkét – ugyancsak nem kimerítő, inkább indikatív – típusban megtalálható az összes jellegzetes emberi baj, sorscsapás, krízis. Bizonyos bajok leküzdése a szerzők terminológiájában olyan katarzis, amely a személyiséget erősíti. A problémamegoldási mechanizmusok mögött számos meghatározó tényezőt ragadnak meg, például az értékközösségeket, műveltségi struktúrákat, a nemmel kapcsolatos társadalmi szabályokat, s ehhez hasonlókat. Itt is 15 mechanizmus jelöli a leggyakoribb témákat. A társadalmi krízishelyzetek, problémák megoldása természetesen nem mindig sikerül. Léteznek hibás mechanizmusok – a szerzők fogalmával: csapdák –, amelyek nem hoznak létre megfelelő adaptációt.

Itt még csak denominatív módon jelenik meg az adaptáció fogalma. A későbbiekben ez válik főfogalommá a könyvben, a társadalmi kontextusban, de az individuumon át, annak aktivitása révén megvalósuló problémamegoldás, a helyzethez való alkalmazkodás kulcskifejezésévé, a szerzők teóriájának alapfogalmává.

A szerzők ezt a koncepciót helyezik el a társadalomelméletek rendszerében. Az „Elméleti alapkérdések 1.” című fejezetben kitűnik, hogy a Kapitány páros komolyan igyekszik felhasználni az organicista társadalommodelleket, a bennük rejlő rendszer-teoretikus háttér miatt. Játszanak a gondolattal, hogy létezik-e valamiféle társadalmi dinamizmus, amely hasonlít az egyed immunrendszeréhez, s amely megvédi az embert és közvetlen szociális kapcsolathálóját a természeti és társadalmi környezet egyensúlyait felborító hatásaiival szemben. Támaszkodnak a szociobiológiára, illetve az ember lélektani antropológiai tulajdonságaira, például csoportképzési hajlamára (erről írásaiban Csányi Vilmos értekezik nagyobb terjedelemben). Az ember ezen képességei az evolúció során emelkedtek ki, a társadalom mátrixában bontakoztak ki és öltöttek alakot. A későbbiekben – ismét elővezetve a könyv további gondolatait – a szerzők gyakran utalnak ezekre az antropológiai alapokra, elméletük szerint az ember Nembéliségéhez (nagybetűvel, Nemként írják a közös emberi, a *genus*ban hordozott alaptöltetet, képességsomagot) alkalmazkodik az adaptációs mechanizmusok, a problémakezelések sora. Az első rész fontos abból a szempontból is, hogy ebben sorolják fel a társadalomelméletek alrendszerait, például az államot, vallást, erkölcsöt, jogot, egészségi öngondoskodást stb., mégpedig olyan módon, mint amelyek részt vesznek az adaptációban, de elméletük szempontjából most implikált feltételek, segítő körülmények, faktoriális tényezők, amelyekkel részletesen nem foglalkoznak.

Ismét anticipálva a későbbieket: a könyv írói a társadalom, illetve ezen belül a különféle közösségek és a cselekvő, reflektív individuum dinamikus, emergens viszonyában értelmezik az adaptációt, s ebben vizsgálják a képességek történetiségét és működési szabályszerűségeit. Az „Elméleti alapkérdések 2.” nagy ívű áttekintés arról, hogyan kezelték a társadalomtudományi elméletalkotók az adaptáció formakörébe sorolható jelenségeket,

egészen a legutóbbi szociológiai teóriáig, Parsonson túl Habermasig és Luhmannig, de külön tárgyalva a jelentős elméleti paradigmák (például rendszer-megközelítés, kaosztéória, játékelmélet stb.) felfogásait.

Külön fejezet tárgyalja az említett lélektani, illetve pszichoszociális antropológiai alapvetést, a Nembéliség kérdését. Itt már filozófiai, szemléleti bázison halad az elemzés. Hangsúly kerül Kant sajátos emberképére (ezt a hangsúlyt a recenzens nagyra értékeli, hiszen Kant nagyon messze jutott a hétköznapi tudat diszciplinált explikációjában és teoretikus kibontásában, a társadalmi ember értelmezésében ő megkerülhetetlen, de sajnos a nagy elméletek elhanyagolják). Ebben a részben már kidolgozottan jelenik meg az egyén és a társadalom viszonydialektikája, és a nembéliségből nyer megvilágítást az etika is, amely a szerzők számára – teljes joggal – igen fontos adaptációs dimenzió.

Külön fejezetet szentelnek az adaptáció kereteinek, milyen veszélyekben és problémákban hogyan megy végbe. Érdekesítő elemzés tárgyalja az adaptációt az emberi relációkban, különösen a hatalom vonatkozásaiban (a hatalmi viszonylatok minden pozíciója sajátos adaptációs feladatokkal jár).

„Az adaptáció csatornái” címen azokról a szociokulturális struktúrákról esik szó, amelyekben az adaptáció kibontakozik, például civilizáció, szerepek, kulturális találkozások, kooperációs módok, lokalitás, szervezetek, rétegződés stb. Érdekes gondolati egység a lázadás jelenségének kezelése e fejezetben.

Hasonlóan izgalmas az integráció, illetve a hagyomány jelentősége, majd napjainkban a médiáé. A szerzők még valami lelkeségre is utalnak. Ez a „lélek” mintegy az adaptációs csatornákon belül valamiféle sajátos kapcsolódó felület, amely egyszerre kollektív és individuális is.

Igen magas elvontsági szintre emelkedik a „Társadalmi adaptáció” című fejezet. Ebben az adaptáció mintegy társadalmi dinamikájáról és dialektikájáról értekeznek. Az adaptáció magában hordoz bizonyos mellékhatásokat, meg is bont egyensúlyokat. Nyilván innen is adódik a társadalmi változás motorja. A dialektika kiemelése nagyon fontos, s itt sejlik fel leginkább az elmélet komplexitása. Ebben a részben is számos jegyzetpont (több mint 300) utal az összefüggésekre, példákra, dokumentációra.

A szerzőpáros a kialakult elméletet társadalomtörténeti perspektívában is bemutatja. Egy terjedelmes fejezet az emberiség őskorától – mondhatni – a mai posztmodern korig kíséri végig az adaptációk fejlődését, változását.

Egy kitűnő, de nagyon elvont, összetett mondatokból építkező befejezés foglalja össze a szerzők elméletét, nagy ívű társadalomképét.

Az egész szöveg rendkívül koherens. Az olvasó érzi, hogy minden *kvázi* hálózatilag kidolgozott, mégpedig átértelmező és illeszkedő módon beágyazott formában a főbb társadalomelméletekbe, átjárhatósággal azok fogalmi apparátusába, szemléletébe. Így azután az olvasónak nehéz kivonnia magát a könyv hatása alól.

Ha hagyjuk, hogy a szöveg vezessen bennünket, a komplexitás és a témakezelési elvontság érdekes szellemi dialógust indíthat el, de észre kell venni, hogy ébreszthet kritikákat is. Az adaptáció igen tág kategóriává válik, ami szinte mindent szubszumál, ami emberi egzisztenciális probléma lehet, a szegénységtől a háborúig vagy a járványig, de kiterjed az önmegvalósítás, a beilleszkedés különféle kihívásaira is. Gondot okoz a fogalomban a nagyságrend is abban az értelemben, hogy időleges alkalmazkodásról, megküzdésről van-e szó, vagy olyan cselekvés- és viszonyulásmódok kialakításáról, amelyekben át az egyén folyamatosan igyekszik integrálni a kihívásokat közvetítő, esetleg a biológiai létet veszélyez-

tető testi, szervezeti eseményeket (például öregség, betegség) megjelenítő élethelyzetekhez. Igen jó gondolat, hogy az egyén aktív ágens, és igyekszik alkalmazni az adaptációs készleteit, de kérdés, hogy érdemes-e minden problémahelyzetet ilyen aktivitáson át koncipálni. Az első fejezet interjúalanyairól sokszor az a benyomása a kritikus olvasónak, hogy véletlenszerűen éltek túl bizonyos eseményeket (például a háborút, lágert), és reakcióikat utólag szőtték megoldási narratívákká, „sikertörténetté”. Az ember szükséglete, hogy önmagát cselekvő ágensként élje meg és élményeibe autonóm rendet vigyen. Egyszerűen fogalmazva: nincs öreg ember, aki ne tudná a hosszú élet titkát, de az egészségfenntartónak hitt életvezetési mechanizmusok orvosi szemmel csak bizonytalan kapcsolatban állnak a „végeredménnyel” (sok embernek külön trauma, hogy a súlyos megbetegedést azután értelmetlennek és igazságtalannak tartja). Az egyén és a társadalom viszonyának „diskurzív” megjelenítései ugyanígy távol lehetnek a társadalmi lét „ontológiai” valóságától. Ez például olyan adaptációs tartott mechanizmusokban, mint az önbizalom, a védettségbe helyezett hit vagy sokféle viselkedési rítus stb., komolyan felvetődő kérdés.

Nem teljesen meggyőző a Nem, a Nembéliség konceptuális kiemelése sem. A szerzők így nyernek egy tág értelmezési alapot, de – és ez örökzöld vitatéma a társadalomtudományokban – kénytelenek „biologizálni” („pszichobiologizálni”) egy sor társadalmi jelenséget. Az így kialakuló értelmezések úgy foglalják el a kultúra vagy a szociálpszichológia helyét (például a szimbolikus interakcionista nézőpont által megvilágított összefüggéseket), hogy azok erősen háttérbe szorulnak. Joggal említik a nyelvet, a közmondásokat, a viszonyulási sémákat mint adaptációs elemeket. De felvetődhet, hogy kell-e ez az antropológiai megalapozás, amikor nagy jelenségtartományokat, fontos összefüggéseket lehet enélkül értelmezni. Gondoljunk például Foucault perspektívájára a különböző uralmi mechanizmusokkal kapcsolatban, amelyek a nyelvhasználatban gyökereznek és manifesztálódnak, vagy a nyelvészeti pragmatika távlataira.

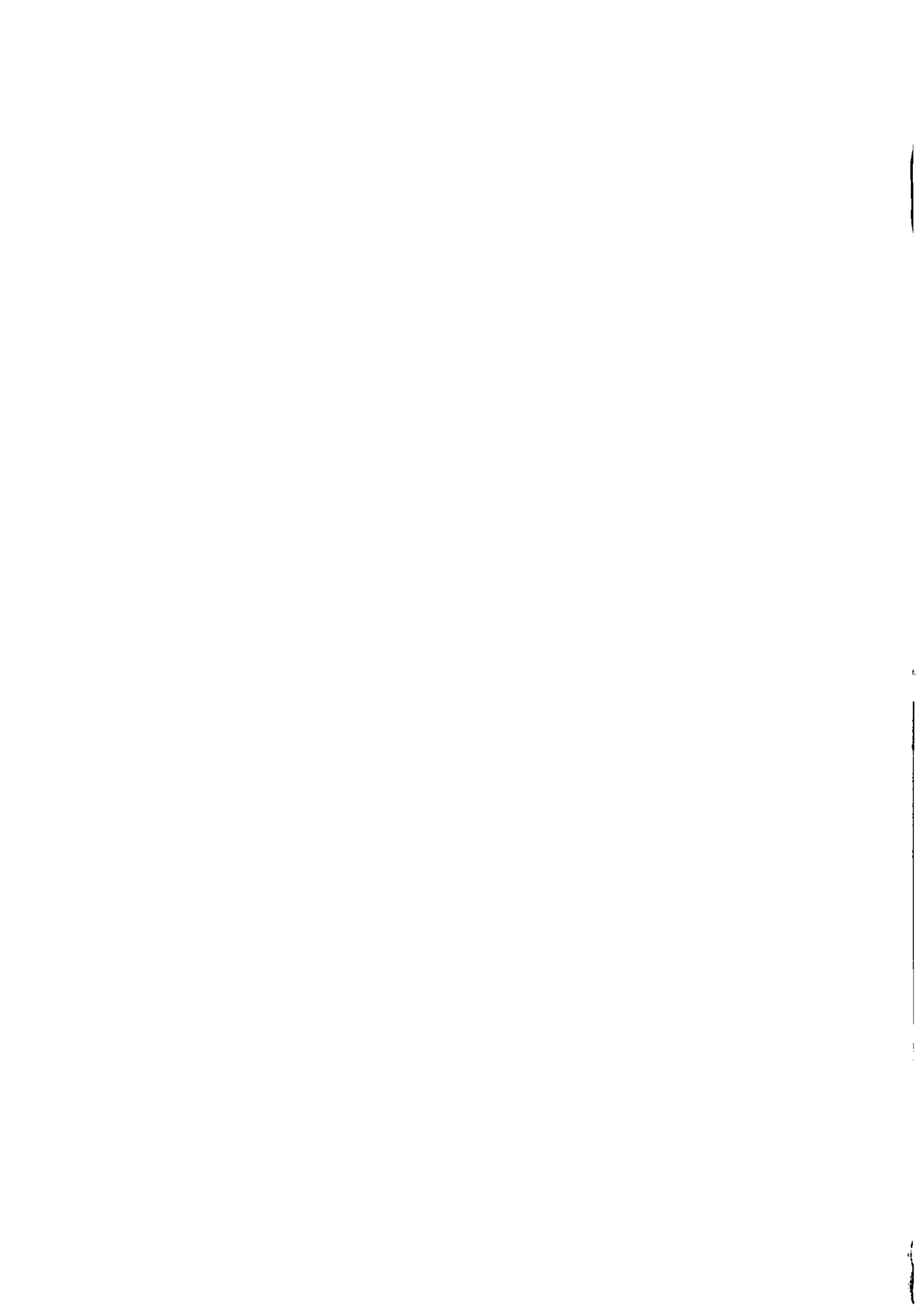
Sok más vitatható fogalom és témarész lenne említhető, de ez inkább a könyv értékét jelzi, semmint gyengeségét. Ilyen ívű és mélységű társadalomelmélet óriási felvetés, hatalmas gondolati kísérlet, jelentős kommunikációs teljesítmény. Talán egy életmű csúcspontja. Ez a kötet nem egyszeri elolvasásra való, hanem mindenkinek fel kell dolgoznia a szöveget a maga számára. Hiszen azt az óriási ismereti korpuszt, amelyet a szerzők a könyvben szintetizálnak, egyetlen olvasó sem birtokolhatja egészben. Egyes részekben tehát akár hozzá is kell olvasni a szöveg megértéséhez. Aki teheti, elvégezheti a szemléletmód, a teóriarendszer vonatkoztatását más, hasonló munkákra. A recenzens számos olyan részkérdésre bukkant, amit további vizsgálatra látna érdemesnek a maga számára. Például részletezőbb összehasonlítást a rendszer-teoretikusokkal, különös tekintettel Parsons és Luhmann, Sorokin gondolataira (akit a szerzők értően tárgyalnak és dolgoznak bele elméletükbe), a Nembéliséget Gadamer „új antropológiájával” és a többi. A könyv érdemes lenne rá, hogy posztgraduális szemináriumok tárgya legyen.

A *Túlélési stratégiák* tehát nehéz olvasmány, de inspiratív és horizontot tágító munka, amely remélhetően a hazai társadalomtudományi szakirodalom egyik iránymutató textusa lesz.

Buda Béla dr.

CONTENTS

Marián, Béla: PUBLIC OPINION POLLS BEFORE AND AFTER THE REFERENDUM	3
Csákvári, József: AVATAR CULTURE. THE NATURE AND SIGNIFICANCE OF DIGITAL IDENTITY	21
Plauschin, András: POLITICAL NEWS PROGRAMS IN 2007	35
Kapitány, Ágnes – Kapitány, Gábor: THE FACES OF SYMBOLS	63
Lengyel, György: HOW DO REACH PEOPLE SMILE? A VISUAL SOCIOLOGICAL EXPERIMENT	75

500 Ft.

nka

Nemzeti Kulturális Alap